

Григорий Адамов

Таємниця двох океанів

«Public Domain»

1954

Адамов Г. Б.

Таємниця двох океанів / Г. Б. Адамов — «Public Domain», 1954

Содержание

Частина перша	4
Розділ I	4
Розділ II	10
Розділ III	21
Розділ IV	27
Розділ V	33
Розділ VI	40
Розділ VII	45
Розділ VIII	52
Розділ IX	58
Розділ X	63
Кінець ознайомительного фрагмента.	66

Григорій Адамов

Таємниця двох океанів

Частина перша

НЕЗВИЧАЙНИЙ КОРАБЕЛЬ

Розділ І

ПЕРЕРВАНА РОЗМОВА

До світанку лишалось уже небагато.

Із кімнати на чотирнадцятому поверсі крізь шпарку між щільними порт'єрами у вологу темряву двору пробивалася слаба, ледве помітна смужка світла.

Маленька настільна лампа під низьким чорним абажуром кидала яскравий конус світла на невелику діляночку географічної карти, розкладеної на столі. Усе навколо губилося в густих сутінках.

Дві людини схилилися над картою. Їхні обличчя були невиразні, в півтемряві поблискували лише очі: одні – вузькі, косо поставлені, тьмяні, непроникні; другі – великі, палаючі, глибоко запалі в чорноту орбіт. Неясними контурами проступали постаті них людей.

Людина, що сиділа біля столу, видимо, невелика на зріст, коренаста і сильна, з виправкою військового, підняла голову і, не відриваючи пальця від крапки в центрі Атлантичного океану, запитала:

– Точні координати Саргасової станції невідомі?

– Ні, капітане.

– Я вас неодноразово просив, Крок, не називати мене так.

Крок випрямився. Він був дуже високий на зріст, широкий в кістках, з довгими руками.

– Пробачте, Матвію Петровичу, – промовив він глухим голосом. – Я все забуваю про це.

– Ваша забутливість може нам коли-небудь дуже дорого коштувати. Якщо ви для мене Крок, і тільки Крок, то і я для вас – запам'ятайте раз і назавжди – лише якут, інженер, Матвій Петрович Івашов.

Матвій Петрович говорив надто правильною російською мовою, з твердими, ясними закінченнями слів, з тією правильністю, яка найлегше видає іноземця.

– Слухаю, Матвію Петровичу. Більше цього не буде. Повторюю, координати поки що мені невідомі. Я про них дізнаюся лише на місці. Гадаю, що станція буде десь тут, у цьому районі.

Він поклав у яскраво освітлене коло на карті широку руку з довгими сильними пальцями і гостро заструганим олівцем обвів невеликий простір на схід від Багамських островів.

– Ну, цього, звичайно, мало. Як тільки точні координати стануть вам відомі, передайте їх на «Леді Макбет». Вона вкаже вам, коли треба пустити пояси. Ваші позивні – ІНА2, позивні «Леді Макбет» – ЕЦІТ.

– Слухаю, Матвію Петровичу. Їй відомо, що гідроплан повинен буде взяти мене?

– Звичайно... (Кроку показала на обличчі Матвія Петровича тінь люб'язної посмішки.)

Ми не допустимо, щоб Ганна Миколаївна виплакала свої чарівні оченята за своїм нареченим.

Крок стримано вклонився, помовчав, потім нерішуче промовив:

– Я хотів би, Матвію Петровичу, ще раз повторити наші умови: я зобов'язаний повідомити вам координати першої тривалої зупинки – і більше нічого. Ви, з свого боку, повинні були домогтися негайного звільнення Ганни

Миколаївни. Сподіваюсь, що тепер, після того як я погодився на ці умови, вона вільна?

– Я певний цього... Як тільки ми з вами домовились, я негайно послав радіограму. Щождо наших умов, то ми чекаємо від вас тільки повідомлення координат з тривалих зупинок по всьому шляху слідування судна.

Крок здригнувся і поспішно, з тривогою в голосі сказав:

– Як? По всьому шляху слідування? Адже говорилося тільки про першу станцію! І після першого ж мого повідомлення мене повинен був узяти гідроплан з «Леді Макбет». Я не розумію, Матвію Петровичу... Ви ставите тепер нові умови. Ми про це не говорили.

– Ну, Крок, хіба це так уже важливо? Головний штаб вніс ці незначні зміни, передбачаючи різні випадковості, які можуть перешкодити нам використати ваше перше повідомлення. Чи варто з приводу цього сваритися? Єдиним неприємним наслідком для вас може бути лише затримка з переходом на наше судно.

– Ні, ні, Матвію Петровичу! – схвильовано заперечив Крок. – Виходить, що я змушений систематично інформувати вас? Це не те... Це – занадто.

– Яка різниця, дорогий Крок, – зневажливо посміхнувся Матвій Петрович, – один раз чи два-три рази? По суті, це те саме. А втім, якщо це вас не влаштовує, у мене ще є час повідомити головному штабові про вашу відмову. Ганна Миколаївна, мабуть, з гірким подивом сприйме своє повернення в незатишну обстановку, яку вона щойно залишила.

Широко ступаючи, Крок кілька разів пройшовся по кімнаті, нервово потираючи рукою своє голене підборіддя. Нарешті він зупинився біля столу і хрипло сказав:

– Матвію Петровичу, я не заперечую. Але я хочу бути впевненим. Ви повинні дати мені слово дворянина... слово самурая, що з цього моменту Ганна Миколаївна зовсім виключається з гри і що за всіх обставин я буду знятий із судна до його прибуття в кінцевий пункт.

– Крок! Ви можете не сумніватися, що ваші бажання будуть виконані точно. Даю вам слово! До речі, Крок, коли судно має закінчити свій рейс? Ви розумієте, наскільки нам необхідно це знати в зв'язку з вашою другою вимогою?

Крок мовчав, опустивши голову. Смужка світла упала на його високий лоб; дрібненькі краплини поту поблискували на ньому. Крок дістав хусточку і витер піт, важко дихаючи і продовжуючи мовчати.

– Ну, – наполягав Матвій Петрович, не дочекавшись відповіді, – чого ви соромитесь? Як ми зможемо підготувати ваш перехід на наш корабель, не знаючи, скільки часу в нашому розпорядженні?

– Я не знаю, – глухо відповів Крок, не підводячи голови і опускаючись на стілець по другий бік столу.

– Цього не може бути! – різко заперечив Матвій Петрович, ударивши долонею по карті. – Ви вимагаєте від мене зобов'язань, не даючи мені змоги виконати їх! Це нелогічно. І, зрештою, яка різниця між інформацією про координати і інформацією про строк прибуття? Чому ви першу можете давати, а від другої відмовляєтесь? Типове протиріччя широкої слов'янської душі.

Матвій Петрович з досадою відкинувся на спинку стільця, закинув ногу на ногу і забарабанив пальцями по столу.

– Перестаньте маніритися і ламатися, Крок! – рішуче продовжував він після хвилинної мовчанки. – Я повинен знати строк. Якщо ви не скажете, то наша угода анулюється. І не тільки угода – ми більше не будемо зацікавлені у вашому благополуччі. Не забувайте, що всі ваші розписки старий Абросимов передав у наше розпорядження. І ваша записка до мене теж зберігається надійно... Ну! – з досадою і нетерпінням закінчив Матвій Петрович. – Строк! Строк! Чи варто сваритися друзям через таку дрібницю!

Крок рвучко встав із стільця, швидко пройшовся двічі по кімнаті і, різко зупинившись біля столу, запинаючись, промовив:

– Гаразд... Але я не впевнений... Я чув, що строк призначено на двадцять третє серпня...
Наче від удару електричного струму, Матвій Петрович підскочив і тут же повільно опустився на стілець. Коричневожовте обличчя його закам'яніло, очі заховалися під опущеними повіками.

– Он як! – пробубонів він, очевидно ледве тамуючі хвилювання. – Двадцять третє серпня? Це... це дуже цікаво...

Помовчавши, він продовжував уже спокійніше:

– Тепер все ясно, любий Крок. Звичайно, до двадцять третього серпня ми встигнемо зняти вас із судна. «Леді Макбет» чи інший наш корабель своєчасно дасть вам знати про це...

І, ніби забувши про присутність Крока, втупивши очі в простір він повільно й роздумливо повторив:

– Двадцять третього серпня... Що це? Випадковість?... Чи їм стало відомо?..

Нарешті Матвій Петрович стріпнувся, взяв олівець і, побавившись ним, змінив розмову.

– Що ви думаєте, Крок, робити, коли приїдете до нас? Адже ви будете багатою людиною... – І, стримано посміхнувшись, додав: – Власником прекрасної дружини... і не менш шановного тестя.

– Не знаю ще, Матвію Петровичу, – глухо і неохоче відповів Крок, – Може, поїду в Америку. Мене неодноразово запрошували туди на роботу.

– О Крок! – обережно сказав Матвій Петрович. – Якщо ви маєте намір продовжувати працювати, невже ви думаєте, що вас, талановитого інженера, спеціаліста по реактивних двигунах, недостатньо оцінять у моїй країні? Я сподіваюсь, коли ви поживете в нас, то зміните свою думку і свої наміри... Ну-с, а тепер повернемося до справи. – Матвій Петрович нахилився над картою і продовжував: – У наступному, найзручнішому пункті – Гібралтарі – на вас буде чекати...

Зненацька, не закінчивши фрази, він підняв голову і прислухався. Стривожений Крок повернув обличчя до дверей і завмер. У мертвій тиші, що наступила, донеслися віддалені, ледве чутні шурхіт і рух.

Матвій Петрович м'яко, нечутно, як кішка, схопився з стільця.

– Увага! – прошепотів він. – Усі документи і папери про похід – на стіл!

Він вихопив з бічної кишені редингота кілька тонких папірців з рядками цифр, кресленнями, малюнками і шпурнув усе це на стіл. Потім, кинувшись в один із кутків кімнати, швидко, зле тихо висунув із високої шифоньєрки ящик, згріб у жменю все, що там було, і теж кинув на стіл.

Крок у цей час тремтячими руками шарив у своїх кишенях, дістаючи звідти папірці. Його рухи зовсім не були схожі на швидкі, чіткі, упевнені рухи Матвія Петровича. Крок безладно хлопав себе по кишенях, викидав із них на стіл записки, тут же знову хапав їх, пробігав очима, деякі клав знову в кишеню, щоб у ту ж мить знову вихопити і покласти на стіл.

– Ви певні, що це... що це... до нас? – запитав він глухим переривчастим шепотом.

– Так! – коротко кинув Матвій Петрович і, нахилившись, витяг з-під ліжка великий емальований таз..

У передпокої почувся короткий дзвінок. Крок похитнувся і обіперся рукою об стілець. Навіть крізь півтемряву кімнати можна було помітити, як зблідло його обличчя.

– Кидайте всі ці папери в таз! – наказав Матвій Петрович.

В'ялими, неслухняними руками Крок схопив папери із стола і побіг з ними до таза. Кілька папірців, тріпочачись і гойдаючись, упали на підлогу.

– Ви збожеволіли! – прошипів Матвій Петрович, підбираючи папірці. – Ви нас погубите! Розітнувся другий, тривалий і різкий дзвінок.

– Підпаліть папери і швидше одягайте плащ! Матвій Петрович, виявляючи несподівану силу, почав

присувати до дверей важку книжкову шафу. З передпокою почувся гучний удар, другий і потім тріск дерева. Сірники ламалися, спалахували і гасли в тремтячих руках Крока.

– Прокляття! – Ейлався Матвій Петрович. – Ви завжди будете таким боягузом? Давайте сірники! Одягніть плащ і – у вікно! Швидко!

Передпокій наповнився стриманим гомоном і тупотом ніг. Почувся владний голос:

– Івашов, відчиніть! Ми знаємо, що ви тут!

В кутку кімнати спалахнуло яскраве полум'я і на мить освітило згорблену постать Крока, загорнуту в чорний широкий і довгий, до п'ят, плащ, і дебелу, кремезну постать Матвія Петровича.

Матвій Петрович одним стрибком опинився біля столу, погасив лампу і штовхнув Крока до вікна.

– Ваше життя тепер дорожче за моє, – прошепотів він, всовуючи йому в руку шнур з петлею. – З вашим життям зв'язаний успіх всієї справи. Рятуйтеся! Я їх затримаю тут скільки зможу і піду слідом за вами. Стрибайте і зараз же смикніть за петлю!

Він розсунув важкі порт'єри і відчинив вікно. В обличчя війнула волога свіжість, дрібні бризки вкрили підвіконня. Вдалині, з чорноти ночі, крізь дощ і водяний пил пробивались рідкі, оточені оранжевим ореолом вогні окраїнних вулиць Ленінграда.

Двері, підтримувані важкою шафою, уже тріщали під натиском.

Крок стояв на підвіконні, переступаючи з ноги на ногу і судорожно вчепившись однією рукою за раму вікна. Під ним чорніла безодня в чотирнадцять поверхів.

– Та стрібайте ж, чорт вас візьми! – майже задихаючись від люті, проричав Матвій Петрович і, рвонувши Крока за руку, з усієї сили штовхнув його в темряву.

З здавленим криком Крок полетів униз, і зараз же щось хлопнуло, як пробка, що вилітає з пляшки шампанського.

Матвій Петрович виглянув з вікна, прислухався, задоволено кивнув головою і повернувся до дверей. У слабкому світлі згасаючого паперового вогнища він помітив, як шафа загрозливо хитнулася під натиском із передпокою. Поворушивши на бігу паперову купу в тазу, Матвій Петрович кинувся до барикади.

В ту ж мить могутній удар зірвав двері з петель і перекинув високу важку шафу. Гуркіт, тріск, брязкіт розбитого скла заповнили кімнату.

Через зірвані двері по шафі, що впала, вбігли люди. Лампи, які спалахнули, освітили розсипані на підлозі книги і осколки скла, серед яких нерухомо лежав на підлозі придавлений шафою Матвій Петрович. Кров з розбитої голови залила його обличчя, руки були розкинуті.

– Єрофеев і Петров, звільніть пораненого! – почувлася команда. – Максимов! Викликати медкарету! Коваленко, до мене! Допоможіть гасити вогонь! Зірвіть порт'єру!

Молодий командир, з відзнаками лейтенанта державної безпеки, підбіг до таза. Вихопивши з рук Коваленка порт'єру, він накинув її на запалені папери.

– Тримайте порт'єру, поки вогонь зовсім не погасне, – звернувся він до свого помічника. – Не придавлюйте паперів, щоб не зіпсувати попелу...

Лейтенант повернувся до пораненого, який лежав уже на широкому шкіряному дивані. Єрофеев і Петров змивали кров з його голови. Через хвилину почувся легкий стогін. Матвій Петрович відкрив очі, і перше, що він побачив, був молодий командир, який схилився над ним і пильно вдивлявся в його обличчя.

– Здрастуйте, капітане Маеда... Як ви себе почуваєте?

Матвій Петрович підняв трохи голозу, швидко оглянув кімнату і, заплющивши очі, відкинувся на подушку.

– Я протестую... проти цього дикого нападу... Вимагаю негайно доставити мене в консульство, – промовив він слабим голосом.

– Квартира радянського підданого інженера Івашова, наскільки мені відомо, не користується правами екстериторіальності, – посміхнувшись, відповів лейтенант. – Вам слід було відчинити двері і назвати себе, капітане. Може, ми зуміли б тоді зробити церемонію нашого знайомства не такою хворобливою.

Матвій Петрович нічого не відповів і продовжував нерухомо лежати з заплющеними очима.

– Здається, знепритомнів, – зауважив Єрофєєв. До кімнати зайшов Максимов.

– Медкарета через десять хвилин прибуде, товаришу лейтенант, – доповів він.

– Чудово! Вони його приведуть до пам'яті, а поки що зробить йому першу перев'язку. Потім обслідуєте цю кімнату. Єрофєєв, Петров і Коваленко – решту приміщень. Сергєєв залишиться зі мною. Всі знайдені папери – сюди, на стіл. Робити все максимально швидко і уважно!

Він повернувся до кутка. Накритий порт'єрою таз зовсім перестав куріти. Очі лейтенанта зненацька зупинились на порт'єрах іншого вікна, які колихалися від вітру. Він швидко кинувся туди.

– Сергєєв, це ви відчинили вікно?

– Ні, товаришу лейтенант. Воно, мабуть, було й раніше відчинене.

Підбігши до вікна, лейтенант різким рухом розсунув порт'єри і виглянув. Внизу, в густій чорноті, не видно було землі.

Лейтенант захлопнув вікно.

– Сергєєв, лампу сюди!

Під яскравим світлом настільної лампи лейтенант крізь сильну лупу сантиметр за сантиметром уважно вивчав підвіконня.

– Тут хтось стояв... Зовсім недавно... Дощ навіть не встиг змити сліду, – тихо промовив лейтенант.

Складаним ножем він обережно зняв з підвіконня малесенький коржик, чорний і тонкий, не більший за десяти-копійчану монету, і поклав його на долоню.

– Тютюн... попіл... земля... – Понюхавши і секунду подумавши, додав: – з недокурка, що прилип до каблука чи підосви.

– Ясно, товаришу лейтенант, – сказав Сергєєв, підсвічуючи лампою, – хтось тут напевне стояв.

– Так, але хто саме? – задумливо спитав лейтенант. Він знову почав оглядати підвіконня крізь лупу.

– Тут стояла людина, – пильно вглядаючись у підвіконня і все з більшою переконливістю в голосі, тихо говорив лейтенант, – тут стояла людина дуже висока на зріст, з дуже великими ногами. Але хто ж він і куди подівся? Невже по вірьовці спустився з чотирнадцятого поверху? Це неймовірно!

Лейтенант знову відчинив вікно і крізь лупу почав розглядати зовнішній карниз. Ніяких слідів, подряпин, пошкоджень на ньому не було.

– Сергєєв, спустіться з Максимовим і огляньте двір внизу, під цим вікном.

Лейтенант витяг записну книжку, вирвав аркушик, загорнув у нього тонкий спресований коржик із землі й тютюну і поклав пакетик у книжку. Покінчивши з цим, лейтенант взявся за таз. Знявши порт'єру, він побачив під нею купу напівобгорілих паперів, записок, книжок, фотознімків. Лейтенант обережно виїняв усі вцілілі попільні аркушики і, уважно переглядаючи їх, розкладав на столі, на географічній карті.

Кружок, окреслений олівцем, східніше Багамських островів у Саргасовому морі, привернув його увагу. Задумавшись на хвилину, він взяв один з напівобгорілих аркушків. На ньому було видно уривки записів географічних широт і довгот – градуси, мінути, секунди. Лейтенант заглибився у вивчення аркушика.

Раптом він впустив його на стіл, різко повернувся і скочив. У наступну мить двоє тіл, звившись у клубок, покотилися на підлогу. Біля них, коротко дзенькнувши, упав фінський ніж.

Ще через хвилину капітан Маеда лежав із скрученими за спиною руками.

Лейтенант покликав Єрофєєва. Вдвох вони перенесли капітана на диван.

Можливо, що цього разу господар квартири справді знепритомнів.

Повернулись Сергєєв і Максимов. Вони принесли великий чорний плащ, застебнутий на багато гудзиків. Багато тонких, пружних і довгих, від коміра донизу, прутів утворювали немовби внутрішній каркас величезної парасольки. До нижніх кінців цих прутів були прикріплені міцні шовкові шнури, які сходились на внутрішньому кільці, зробленому з широкого шовкового пояса.

– Де це ви знайшли? – запитав лейтенант, з подивом розглядаючи дивовижну знахідку.

– Саме під цим вікном, товаришу лейтенант, – відповів Сергєєв. – Воно висіло на дереві. Заплуталося в гіллі.

– Тепер усе зрозуміло, – сказав лейтенант. – Це портативний парашут. З допомогою нього зник із цієї кімнати другий, може найнебезпечніший злочинець.

З вулиці донеслося гучне виття сирени: прийшла мед-карета. Капітана Маеду в супроводі Єрофєєва і Коваленка відправили в тюремну лікарню.

Лейтенант з помічниками, що лишилися, продовжував старанний обшук.

Розділ II

ПІДВОДНІ ЗУСТРІЧІ

Бій наближався до кінця.

Каракатиця втрачала силу. Вчепившись двома руками за тонкий виступ скелі, вона намагалася рештою вісьмома обвити слизьке гадюче тіло мурени. Звичайно сіре з зеленими смужечками і цятками забарвлення каракатиці, яке так добре приховує її на фоні вкритої водоростями скелі, тепер, у розпалі бою, від люті і страху безперервно змінювалось, і по тілу пробігали барви всіх відтінків. Кільце пружної шкіри біля початку рук розтяглося, і з нього виглядав темнобурий попугаячий дзьоб – великий, твердий, гострий, здатний пробити до мозку голову навіть крупної риби. Двоє великих круглих очей виблискували то рожевий, то голубим, то сріблястозеленим вогнем. Як завжди на полюванні за рибами, каракатиця намагалася підтягти ворога своїми хапальними руками, всіяними численними присосками, до щелепів, щоб прокусити йому череп. Але ворог цей – крупна двометрова мурена – був надто великий, спритний і дужий. Яскравожовта передня частина риби – товста і кругла – мелькала в невловимо швидких рухах, її качина паща з багатьма гострими зубами рвала тіло головоногого то з одного, то з другого боку.

Стара, досвідчена каракатиця, велетень серед подібних до неї, що з перемогою виходила досі з багатьох битв, вперше зустрілася з таким невідпорним нападом. Вона використала уже майже весь запас чорнильної рідини, якою забарвлювала навколо себе воду до чорноти. Вона уже втратила правий плавець і дві руки, зовсім відрізані гострими зубами мурени. В цей критичний момент вона спробувала застосувати свій давній, випробуваний спосіб у боротьбі з довгомордими рибами. Змахнувши, як бичами, одночасно всіма шістьма вільними руками, чотирма короткими вона обвила тіло мурени, а дві хапальні спробувала обмотати навколо її пащі. Але одна рука потрапила в пащу мурени і вмить безсило звисла, звиваючись, мов черв'як. Другою рукою їй все-таки пощастило міцно стиснути страшні щелепи ворога. Мурена люто билася в цій петлі. Її довге циліндричне тіло звивалося в кільце, потім розверталося, і темний хвіст з страшною силою бив по каракатиці, що притулилася до скелі. Потрібно було лише три таких удари, щоб оглушена каракатиця послабила петлю на пащі мурени. Ще кілька ударів – і паща відкрилася, потім зімкнулась; довга рука відокремилась від голови і, скручуючись та розкручуючись, повільно пішла на дно.

Каракатиця відчепилася від скелі і, огорнувши себе чорнильною хмарою, спробувала втекти. Це їй однак не вдалося. Мабуть, надто мало чорнильної рідини лишилося уже в неї в кишені, і хмарка через це вийшла прозорою.

Через хвилину, коли вона розтала, можна було бачити хапливе і люте бенкетування мурени.

Вдалині, в зеленуватосиніх сутінках, промайнуло темне, довге і гнучке, як батіг, тіло з гострою, мов у шуки, головою. Широка паща була повна крюкуватих зубів, на кінці щелепи стриміли два величезних, схожих на ікла зуби. Блиснуло сріблясте черево.

Мурена помітила небезпеку лише в останню мить. Ледве встигла вона підняти голову з розкритою пащею, товста кругла шия майже сховалась у широкий пащі прищельця Баракуда – страховисько антільських вод – наче блискавка, поразила мурену.

Звиваючись і сплітаючись, як дві сталінні пружини, величезні риби клубком вертілися, майже торкаючись дня, підіймаючи хмари піску та мулу. В усі боки летіли підняті могутніми струминами води шоколадні голотурії, схожі на огірки з високими м'ясистими пухирцями; чорні морські їжаки, круглі, як хлібини, з розчепіреними в усі боки довгими гострими голками; жовті, зелені, яскравочервоні морські зорі; офіури з довгими, тонкими, як батоги, променями; різнобарвні, вкриті слизом губки, «величезні мокриці» – по двадцять-тридцять сантиметрів

завдовжки. Розповзались задом наперед раки; поспішно, бочком, тікали краби на високих, як ходулі, ніжках, високо несучи свої товсті, могутні клешні. Риби різнокольоровим дощем розлітались подалі від цього страшного місця.

Баракуда не випускала мурену із своїх немов закам'янілих щелепів. Вона все глибше занурювала свої жажливі зуби в тіло жертви. Нарешті, з силою струснувши мурену, вона вирвала з її товстої шії величезний шматок м'яса і вмить проковтнула його. Лишаючи за собою широку смугу крові, що розповзалася, мурена кинулася тікати. Але з невлливою швидкістю баракуда наздогнала її і люто почала рвати свою здобич.

Павлик ішов слідом за зоологом, піднімаючись крутим схилом підводної гори, йому все ввижались довгі гострі зуби баракуди, її широка паща, її нерухомі круглі очі, сповнені, здавалось, холодної люті. Він боязко оглядався навкруги.

Його м'яке волосся, звичайно гладенько причесане, з рівним боковим проділом, зараз трохи розкуйовдилось і злипло від поту. Великі сірі очі стали круглими. Тонке, з гострим підборіддям обличчя було блідим. Тіні, які мелькали довкола, лякали його. Згущений зеленуватий сутінок ущелин, гротів, проваль у нагромадженні скель, гірлянди водоростей, що гоїдалися, зарості морських лілій – звідусіль загрозувало несподіваним, страшним, нещадним. Він ледве волік ноги, його кроки підіймали з дна легкими срібlistими хмаринками білий кораловий пісок. Він наступав на голотурії, які мирно ковтали мул, на морські зорі, що повільно повзали по дну, на мармуровобілі мішкуваті асцидії, які лопалися під його важкими підошвами, на вапнякові трубочки черв'яків, які висунули догори свої червоні зябра з дивовижно тонким гіллястим узором кровоносної системи...

– Ну ось, – сказав зоолог, який ішов попереду, – кар'єра мурени закінчилась швидко. Із зубів баракуди рідко кому вдається врятуватись.

– А нам вона... нічого не могла б заподіяти, Арсене Давидовичу... коли б ми не захова-
лися в ущелину? – злегка заїкаючись, запитав Павлик.

Зоолог посміхнувся і, за звичкою, підняв руку, щоб погладити свою чудову асирійську бороду, вкриту рівними рядами дрібних завитків. Але рука пройшлася лише по гладеньких металевих грудях скафандра.

– Будь спокійним! – відповів він. – Проти наших скафандрів безсилі зуби не тільки баракуди, а навіть володаря підводних глибин – кашалота. І я потяг тебе в ущелину не тому, що боявся: мені просто не хотілося заважати акторам на сцені. Але навіть Скворешні я не радив би зустрічатися під час купання, в самих трусах, з баракудою. Це, мабуть, найстрашніша риба, найхоробрі-ший хижак антільських вод.

Зоолог раптом зупинився, опустився на коліна і, пильно вдивляючись у щось на дні, покликав:

– Павлику! Надзвичайне видовище! Йди сюди швидше, бічо!

Голос його в маленькому радіоприймачі, захованому в шоломі Павлика, звучав весело і збуджено. Крізь прозорий шолом Павликові видно було велику голену голову в такому самому шоломі, крупний ніс, волохаті чорні брови і синьочорну блискучу бороду, що зникла під коміром скафандра. Спереду шолома блищав сріблом рефлектора невеликий, але потужний, немов маленьке сонце, круглий випуклий ліхтар. Металевий, кольору воронова-ної сталі скафандр на спині і грудях роздувався, роблячи маленького зоолога схожим на фантастичного горбатого карлика. В цих горбах у нього і в Павлика містились невеликі, але значної ємкості електричні акумулятори, механізми для руху, запаси кисню. На гнучкому металевому поясі висіли кортик, ще один переносний ліхтар, сокирка на довгому топорищі, круглий згорток і щось на зразок Довгого плесковатого патронташа. Справа біля пояса висів квадратний плес-

коватий ящик з ручкою і коротким дулом, як у браунінга. До ручки ящика тягся з спинного горба гнучкий шнур. На лівій руці в металеву манжету скафандра під прозорими кружечками були вправлені три найнеобхідніші для підводних подорожей прилади – годинник, компас і глибиномір.

Павлика найбільш вражала несподівана гнучкість цього металевого одягу. І тепер, коли зоолог без напруження, легко і вільно нагнувся, став на коліно, підняв руку і покликав нею Павлика, хлопчик не міг утриматися, щоб не приторкнутися металевими пальцями до своїх металевих грудей. Це було чудесно і захоплююче. Це викликало почуття безпеки і спокою. «Навіть зуби кашалота безсилі проти наших скафандрів», повторив він слова зоолога і, вже зовсім повеселілий, квапливо підійшов до нього, трохи напружуючись, щоб перебороти опір води.

Не спускаючи очей з якоїсь яскравої плями, що повільно рухалася по дну, зоолог витяг руку:

– Тихенько, Павлику! Не злякай їх! Нагнись і дивись.

– Рак, Арсене Давидовичу! – сказав Павлик, придивившись. – Але чому він наполовину заховався в якусь черепашку? І що це за квітку він несе на собі?

Незважаючи на шістдесятиметрову глибину, Павлик чудово бачив, що робиться на дні і що робить цей дивовижний рак.

День над поверхнею океану, мабуть, був яскравий, безхмарний. Час наближався до півдня. Тропічне сонце уже високо піднялося, його проміння з кожною годиною пронизувало чисту, прозору воду дедалі вертикальніше і тому менше відбивалося і глибше проникало в неї. Білосніжний кораловий пісок, що застеляв дно, як чудовий рефлектор, повертав воді сонячне світло, яке доходило до нього.

– Ця квітка жива, – сказав зоолог. – Актинія – тварина. Вона – хижак, справжній, страшенний хижак. А під нею в черепашці справді рак, але не звичайний, а рак-самітник. Дивись, він зовсім виліз із черепашки. Бачиш: власна шкаралупа вкриває лише його груди, голову і клешні. Решта його тіла м'яка і зовсім беззахисна. Тому рак завжди намагається знайти порожню черепашку якогось молюска, щоб заховати в ній своє довге голе черевце.

І він всюди тягне цю черепашку за собою, як хатку, а за найменшої небезпеки ховається в ній цілком.

– Дивіться, дивіться! – закричав Павлик. – Рак вилазить із своєї хатки! Який він смішний! Одна клешня величезна, а друга маленька.

Павлик заливався веселим сміхом. Зоолог теж розсміявся.

– Яка вона красива, ця актинія! – захоплювався далі Павлик. – Вона схожа на айстру. Правда, Арсене Давидовичу? Тільки у неї пелюстки набагато довші, звивистіші і зовсім фіолетові... таких айстр не буває.

– Правда, правда, бічо. Тільки це не пелюстки, а щупальця. Живі, рухливі. Бачиш, як вони гойдаються навколо рота актинії, на верхівці її стовбура? Та ти поглянь навкруги: їх тут багато, цих актиній, і найрізноманітніших.

Павлик підняв голову. Справді, всі скелі і уламки каміння були вкриті цими яскравими, пишними підводними квітами. Високі, до тридцяти-сорока сантиметрів, і низькі, майже плоскі, то з довгими, що розвівалися, як розпущене волосся, то з короткими, немов підстриженими щупальцями, червоні, зелені, пурпурні, фіолетові, жовті, з усіма відтінками і переходами цих фарб, – вони являли собою живий, неймовірно яскравий квітник.

Навкруги шугали або повільно і поважно пливли риби незвичайних, найфантастичніших і несподіваних форм. Кілька невеликих губанів з усього ходу раптово, мов по сигналу, зупинились над прозорим шоломом зоолога. Червонуваті боки риб по всій довжині від довгастої голови до широкого закругленого хвоста, були розмальовані тем-носініми смугами, довгий спинний плавець з гострими, колючими променями рябів різноманітними фарбами. Ледве

ворушачи хвостом і плавцями, повільно розкриваючи і закриваючи свої товсті, немов припухлі губи, губани ніби про щось радились, потім спустилися нижче і повисли непорушно з усіх боків навколо шолома зоолога. Здавалось, вони уважно розглядали і вивчали це дивне, незвичайне в підводному світі створіння, ліниво ділячись думкою з цього приводу.

Павлик не знав, на що раніше дивитись, чим більше захоплюватись. Він зробив мимовільний рух руками. В одну мить губани розлетілися і загубилися в невеликому табунці своїх родичів, які ретельно віддирали черепашки від сусідньої скелі і задумливо перетирали їх своїми тупими, плоскими зубами.

Поволі пропливла прозора, ніби вилита з найчистішого скла, рожевофіолетова медуза. Її холодцювате дзвоноподібне тіло внизу було облямоване ніжною бахромою, а з середини нього спускались, розвіваючись, мов пучок різнокольорових шнурків, довгі щупальця. Медуза плавно неслась, безперервно стискаючи і роздуваючи краї свого дзвона.

Біля одного з них ніжних створінь промайнула маленька срібляста рибка – і вмить картина змінилася. Щупальця прилипили до спини рибки, рибка завмерла, наче паралізована: жалкі нитки, викинуті з щупальців, вп'ялися у її тіло, впущена отрута одразу ж оглушила її. Щупальця стиснулись, підтяглися під дзвін, до рота медузи, і в наступну мить Павлик бачив уже крізь її прозоре тіло темні обриси рибки; вся вона не вмістилася в шлунку медузи, і хвіст стирчав ще через рот назовні.

– Бічо, глянь, що робить рак-самітник!

Павлик оглянувся. Рак зовсім виліз із своєї загнutoї, як ріжок, черепашки. Згинаючи і розгинаючи голе рожеве черевце, він підповз до іншої такої самої черепашки, але більшої, засунув у неї клешню і витяг кілька піщинок.

– Що він робить? – питає Павлик.

– Сам зрозумієш зараз, бічо. Мені також вперше доводиться бачити цю операцію не на малюнках, а в натурі, на власні очі.

Рак-самітник знову дослідив клешнею всередині черепашки і, очевидно, лишився задоволений. Він вповз черевцем вперед у черепашку і посидів у ній трохи, немовби влаштовуючись там. Потім він виліз і підповз до попереднього свого житла. Красуня-актинія, з невисоким циліндричним стовбуром, пофарбованим у темночервоний колір, з чорнильними смугами і плямами, стояла свіжа, розкішна, то стискаючись, то розширюючись і далеко розпустивши навколо себе свої довгі фіолетові, з червонуватими кінцями щупальця. Щупальця грали, ворушились, звиваючись, оточуючи верхівку стовбура букетом гнучких барвистих зміюк. Дві маленькі рибки, весело граючись чи ганяючись одна за одною, майнули сріблястими краплями, зачепивши щупальця актинії. В одну мить обидві рибки виявилися обплутаними клубком щупальців – безпорадні, не маючи змоги навіть повернути хвостом.

У наступну мить клубок із здобиччю зник у ротовому отворі, що широко розкрився на верхівці стовбура, в центрі вінця щупальців. Ще мить – і над актинією знозу розпустилася чарівна квітка з красивими, ніжними, слабими на вигляд пелюстками.

Вражений цим небаченим полюванням, цією підступністю, схованою за красою і витонченістю, Павлик, з палаючими очима, машинально повторював:

– От здорово! Яка красива злючка! Яка злучка красива!

Зоолог спробував знизати металевими плечима.

– Не зла, бічо, і не добра. Вона просто живе і бореться за життя. А до капусти і кондитерського печива її ніхто не привчав.

У цей час до актинії підповз рак і, піднявшись на лапках, почав клешнею обмацувати краї її плоскої круглої підошви, якою актинія прикріпилась до черепашки. Потім він спритно і з великим знанням справи з допомогою своїх ніжок почав відокремлювати підошву актинії від черепашки. Він немало попрацював, перш ніж актинія, яка зовсім не перечила діям свого співжителя, опинилася в його обох клешнях, високо піднята над дном. Рак поволі повз до

нового житла, обережно несучи свою красуню. Наблизившись до черепашки, він поставив на неї актинію, міцно придавив її підшву до вигнутої поверхні і довго притримував її клешнями в такому положенні. Павлик стежив за цим переїздом на нову квартиру, затаївши дихання, боячись поворухнутися. Хвилин через десять, коли рак прийняв клешні, чудова актинія міцно стояла на новому місці в усій красі, розпустивши навколо себе свої гнучкі ніжні щупальця.

Ставало дедалі світліше. Прямі промені сонця легко пронизували води Саргасового моря, найпрозорішого в усьому світовому океані. Підйом був досить крутий, але добре відрегульовані повітряні мішки робили майже нечутною вагу скафандрів і людей. Повітря в мішках лишалося якраз стільки, щоб було достатньо для ходьби по дну і для переборення опору води. Рухатися було легко, невтомливо.

– Що ж не таке, Арсене Давидовичу? – спитав Павлик зоолога, як тільки, залишивши рака-самітника з його актинією справляти новосілля, вони вирушили далі вгору по схилу підводної гори. – Навіщо цьому ракові його актинія? Невже він так любить квіти?

Зоолог взяв Павлика під руку і пішов поряд з ним.

– Справа не в квітах, Павлику. Це – симбіоз. Сим-бі-оз... Спільне життя тварин або рослин, що належать іноді до зовсім різних класів. Метою симбіозу часто є захист, допомога під час добування їжі і різні інші послуги – отже, співробітництво в боротьбі за існування. Кожен із товаришів допомагає іншому деякими своїми здібностями, яких цей інший позбавлений.

– Чим же допомагає актинії рак? Адже вона й сама уміє так спритно полювати.

– Це вірно. Але актинія майже не здатна самотійно пересуватися. А щоб краще харчуватися, треба рухатися і шукати їжу. Недобре завжди лишатися на місці і чекати, коли здобич сама до тебе прийде. На спині ж у рака, який весь час перебуває в русі, актинія йде назустріч здобичі, шукає її.

– Осідлала, значить, рака і роз'їждає собі. Хитро придумала!

– Не так хитро, як це тобі здається, бічо. Адже ти бачив: не вона чіплялася за рака, а той сам мало не силоміць перетяг її на свою нову хатку. Це він шукає собі актинію, а часом і двох-трох. Він навіть вступає іноді в бій з іншими раками, щоб здобути собі подругу.

– Яку ж користь вона йому приносить?

– По-перше, вона прикриває собою його від ворогів. У рака їх немало. А якщо на ньому не одна, а дві-три со-жительки, то його під ними майже зовсім не видно, і він може вважати себе в достатній безпеці. По-друге, у актинії, яка роз'їждає на ракові, полювання здебільшого настільки вдале, що і йому майже завжди перепадає щось із столу його подруги.

– А справді, Арсене Давидовичу, як це у них здорово виходить! Справжні товариші! У всіх тварин тільки боротьба і війна, і лише у рака з актинією дружба.

– Та ні ж, Павлику! Симбіоз не так уже рідко зустрічається в тваринному та рослинному світі. Я міг би навести тобі багато прикладів, іноді просто несподіваних і дивовижних...

Раптом зоолог зупинився, випустив Павликову руку і, відбігши вбік, підняв щось із дна. Павлик побачив, що учений розглядає велику чорну, хитромудро завиту черепашку, засунувши металевий палець між її стулками.

– Яка важка... – бубонів зоолог. – Немов шматочок заліза... Як дивно...

– Що це, Арсене Давидовичу?

– Павлику! – вигукнув раптом зоолог, з зусиллям розкриваючи стулки і пильно розглядаючи холодцювате тіло, що було між ними. – Павлику, це новий вид класу пластинчатозябрових. Зовсім невідомий у науці. Ні, Павлику! – задихаючись від захоплення, продовжував зоолог. – Це не новий вид, ні, ні! Павлику, душа моя! Це новий клас! Так, так! Новий клас! У

цього пластинчато-зябрового є голова! Ти розумієш? Це вже не Lammelibranchiata. Це тепер буде новий клас: Lammelibranchiata cephalo Lordkipanidze.

Зоолог уже встиг зробити тут, на дні Саргассового моря, немало таких відкриттів, які могли схвилювати і значно менш вразливого ученого, але і досі він не міг ще звикнути до сюрпризів, якими так щедро обдарував його океан. Однак, давши своє наймення новому класові м'якотілих, він зараз же почав здивовано обдивлятися дно навколо себе.

– Що ж це значить? Справді, дивно... – бурмотів він. – Дуже дивно... Куди ж вони поділись?

Нічого не розуміючи, Павлик машинально кружляв разом із зоологом серед багатьох черепашок, голкошкірих, асцидій, що усіяли ґрунт, то шукаючи очима по дну, то здивовано поглядаючи на свого ученого друга. Нарешті він запитав:

– Та що ви шукаєте, Арсене Давидовичу? Ми тут скоро передаємо все придонне населення.

– Як! – випрямився зоолог на весь свій невеликий зріст. – Невже ти не звернув уваги? Адже я не знаходжу тут більше жодного екземпляра цього дивовижного молюска! Що я буду робити з єдиним екземпляром, який я тримаю в руках? Хто мені повірить, що це законний представник нового класу? До того ж він ще в'ялий, дохлий якийсь. І я передбачаю, що всі поставляться до нього, як до випадкового каліцтва. Що ж мені тепер робити? Продовжувати тут свої шукання не можна – ми запізнимось...

Зоолог сів на невелику скелю і розгублено дивився на свою дорогоцінну унікальну черепашку. Павлик теж був дуже засмучений не стільки науково-методичними утрудненнями вченого, скільки його пригніченим виглядом.

– Знаєте що, Арсене Давидовичу? – вигукнув він раптом. – Давайте запам'ятаємо це місце, а потім повернемося сюди з Скворешню, Маратом, Цоем і будемо шукати організовано. Справді!

– Чудово! – зрадів зоолог. – Ти цілком правий. Ми ще пошукаємо! І тому, хто знайде другий екземпляр цього молюска – я подарую все, що вія побажає. А тепер за роботу! Поставимо пам'ятник цьому місцю. А молюска заховай у сумку – моя вже переповнена. Коли повернемося додому, дамо його Цою для описання і аналізу.

Наклавши високу купу каміння і замітивши скелі, що оточували її, вони рушили далі.

Зоолог задумливо промовив:

– Як багато нового і незвичайного! Як багато несподіваного доводиться мені зустрічати тут, у цих неприступних для людей глибинах! Ти повинен бути вдячний, Павлику, своїй долі, яка дала тобі можливість брати участь у цій першій в історії науковій глибоководній експедиції. З допомогою цих чудових скафандрів і ти разом з нами ознайомишся з усіма таємницями, захованими в невідомих глибинах океану. Я пам'ятаю, коли радянські льотчики і моряки вперше сіли на Північному полюсі, наші хлоп'ята гірко скаржились, що ось, мовляв, для них уже не лишилось на карті земної кулі ніяких «білих плям», що все вже стало відомим, і їм, радянським хлоп'ятам, відкривати нічого не доведеться. А про таку велетенську, можна сказати, суцільну «білу пляму», як глибини Світового океану, забули! Про океан, який займає майже три чверті земної поверхні. Про його таємничі, повні чудес глибини – забули! Але ненадовго... Ні, ненадовго! Ми перші ластівки тут. За нами сюди підуть тепер сотні і тисячі дослідників, і знову першими серед них будуть наші, радянські, бо тільки в наших, радянських скафандрах можна опускатися сюди і працювати...

Кілька хвилин вони йшли мовчки, серед риб, що снували навколо, кожен задумавшись про щось своє. Нарешті, Павлик, піднявши голову, запитав:

– Арсене Давидовичу! Ви це серйозно сказали? Про кашалота. Невже і він не зміг би розкусити наші скафандри? Ви, мабуть, пожартували?

– Ніскільки не жартував, Павлику. Адже в наших скафандрах ми можемо спускатися на найбільші океанські глибини. На тисячу, п'ять тисяч, навіть десять тисяч метрів! А це буде сильніше і страшніше, ніж щелепи кашалота.

– Ну, що ви, Арсене Давидовичу! Глузуєте? – недовіжливо подивився Павлик на зоолога. – Адже там тільки вода! М'яка... А кашалот! Ого! Він так стисне зубами! Ви ж самі казали мені, що зуби у нього ось які! – Павлик розвів руки майже на півметра. – В такій паші скафандр трісне, як горіх.

Зоолог скоса глянув на Павлика і посміхнувся.

– Ти, бічо, не розводь рук так далеко. Вистачить і чверті метра. І то досить страшно. А вода... так, вона м'яка... А чи знаєш ти, скільки важить кубічний метр води?

– Знаю, – впевнено відповів Павлик, – одну тонну.

– Ну ось. А стовп води висотою в десять метрів над площею в один квадратний метр важить десять тонн, або, як кажуть, тиск такого стовпа дорівнює десяти тоннам, а над кожним квадратним сантиметром – одному кілограмові. Цей тиск дорівнює тискові всього стовпа повітря, чи атмосфери, над площею земної поверхні в один квадратний метр або квадратний сантиметр. Тому говорять ще, що тиск десятиметрового стовпа води дорівнює тискові однієї атмосфери.

– Так, я це знаю, Арсене Давидовичу. Це величезна вага, але ми її не відчуваємо, бо всередині нашого тіла є повітря під таким же тиском.

– Гаразд. Тоді тобі неважко буде зрозуміти, що чим глибше ми спускаємося під воду, тим більше вона давитиме на нас. На глибині ста метрів тиск цієї, як ти говориш, м'якої води дорівнюватиме ста тоннам на кожний квадратний метр площі, або десяти атмосферам. Поверхня людського тіла, в середньому, дорівнює двадцяти тисячам квадратних сантиметрів, і тиск води на цій глибині на все тіло людини досягає майже двохсот тонн; на глибині п'яти тисяч метрів він уже дорівнює десяти тисячам тонн. Ти розумієш? Це такий тиск, під яким не тільки людина, а й залізний порожнистий циліндр сплющиться.

В нашому ж скафандрі людина лишається цілою і неушкодженою.

– Виходить, що скафандр із сталі? – запитав Павлик.

– Коли б він був із сталі, то треба було б зробити його з таких товстих пластин, що людина в такому важкому скафандрі навіть на глибині п'ятисот метрів не могла б і кроку зробити по дну. В таких броньованих скафандрах водолази до цього часу працюють на глибинах до восьмисот метрів, і їх пересувають по дну з місця на місце з допомогою лебідок і на ланцюгах. Та й робота там яка! Рукава і штани товсті – ні зігнути, ні розігнути руку або ногу, 3 рукавів стирчать кліщі, ломик, сокира, якими керує зсередини рука водолаза. Чи багато так наробиш!

Павлик знову, як і раніше, легко підняв руку, помацав металеві краги на нозі і весело сказав:

– А наші скафандри просто розкіш! Легкі, зручні. А з чого ж вони зроблені? Виходить, не з сталі?

– Ні, не з сталі, а з чудового легкого надтвердого сплава, який недавно винайшли радянські металурги. Незважаючи на те, що наші скафандри зроблені з дуже тонких листів цього сплава, вони здатні витримувати величезний тиск на глибинах до десяти тисяч метрів. Цьому, правда, допомагає і дуже дотепний рухомий каркас скафандра, його, так би мовити, кістяк із того самого матеріалу. Крім того, наші молодці-хіміки придумали спосіб робити невеликі пластини з цього сплава гнучкими. Такі пластини вставили в скафандр у тих місцях, де він згинається, – на плечах, на ліктях, поясі, колінах, ступнях, пальцях рук.

– І не тільки це, Арсене Давидовичу! – з захопленням сказав Павлик. – А як ми швидко носимося під водою! Як справжні риби! Навіть швидше – як птахи! І телефон, і світло, і зброя. І навіть гарячий шоколад! – Павлик розсміявся. – Хочете поїсти? Будь ласка! Бульйон, какао. Можете водичкою запити.

– Одним словом, кожен сам собі ресторан, – посміхнувся зоолог.

– Похідний ресторан! Кафе на колесах, тобто на ногах. До чого додумались! Як же це все виходить, Арсене Давидовичу? Я ще не встиг розглянути як слід внутрішню будову скафандра... Ой, що там?

Павлик раптом зблід і притулився до зоолога. Учений швидко оглянувся.

– Де? Та це ж просто пучок водоростей. Який же ти боягуз! Не можна ж так, Павлику, голову втрачати. Раніше ніж злякатися – придивися хоч трохи... Ну, а щодо скафандра справа дуже проста, бічо. В задньому ранці, на спині – кілька маленьких акумуляторів з великим запасом електрики. Там же патрони з запасом рідкого кисню на сорок вісім годин; поглиначі вуглекислоти, вологи та інших шкідливих продуктів дихання; маленький, але потужний моторчик для гЕинта, який дає нам рух. А в передньому, нагрудному ранці – термоси з водою, з гарячим бульйоном або какао. Від термосів ідуть до рота гнучкі трубки з твердими наконечниками; поряд з термосами невелика радіотелефонна станція, з допомогою якої можна зв'язатися і говорити одночасно з кількома іншими такими самими станціями на віддалі до двохсот кілометрів. У шоломі біля вух розташовані навушники, а внизу, біля підборіддя, – мікрофон. На шоломі проти лоба водолаза – потужний електричний ліхтар, промінь якого прорізує воду на сімдесят п'ять метрів наперед. І всіма цими приладами і механізмами ти керуєш з допомогою різних кнопок, важелів і маховичків, які містяться на щитку управління в твоєму патронташі на поясі. Але все це ти повинен і без цієї лекції знати, інакше ти не міг би зараз бродити зі мною тут, під водою.

– Авжеж! Я, звичайно, вже знаю це. Я хотів лише дізнатися, як все це діє. Як, приміром, збирається в акумуляторах так багато електрики? Як діють наші бойові електричні рукавиці? Чим стріляють наші ультразвукові пістолети?

– А! Ось чого тобі треба, бічо! Це запитання серйозніші, – відповів зоолог. – Але, на жаль, їх доведеться відкласти. Бачиш, ми вже біля коралових рифів. Незабаром прийдемо до Скворешні.

Попереду, крізь скляну прозелень вод, почали виглядати, немов околиця лісу, ледве помітні обриси кущиків і маленьких дерев: низькорослих, безлистих, з самих лише стовбурів і гілок, скарлючених і вузлуватих, то товстих із здуттями, ніби кактуси, то тонких і прямих, як лозини верби.

– Зрештою, – вів далі зоолог, – цілком можливо, що Скворешня уже закінчив тут роботу і перейшов на інше місце. Треба дізнатися.

Він натиснув ледве помітний виступ на патронташі. Передня стінка відкинулася донизу і повисла на завісах, відкривши всередині патронташа ряд кнопок з випуклими цифрами на них і важельків над дужками з поділками.

На ходу зоолог зсунув одну з кнопок трохи вниз, закріпив її на новому місці і натиснув.

Зоолог прислухався і зупинився. На обличчі його зростав подив разом з занепокоєнням.

– Настройся на Скворешню, – звернувся він до Павлика. – Натисни кнопку номер дванадцять. Нічого не розумію... Що там робиться?

Павлик швиденько відкрив свій патронташ і настроїв радіоприймач ще на одну станцію. Під його шолом увірвався свистячий шум переривчастого дихання, змішаного з потоком хриплої лайки, криків, розмови з неймовірної мішанини українських і російських слів.

– Віддай!.. Віддай, бісова тварюко!.. А, трясця тобі... Радянського добра захотіла?.. Мене не потягнеш... Ні, брат... Не вийде!

Потім – немов дроворуб, коли рубає ліс:

– Ах-х-х! Ось тобі! Лх-х-х! Потім одчайдушний вигук:

– Тпру-у-у! Стій! Стій! Куди понесла, гадюка! Зоолог не витримав.

– Скворешня! Що сталося? – гучно, з тривогою в голосі закричав він. – З ким ви б'єтесь?

– Лорд! – почувся в шоломах зоолога і Павлика голос, що задихався. – Швидше до мене! А то ця тварюка... шланг розірве. Поспішайте, поспішайте!.. Ах-х-х! Ах-х-х! От живуча тварюка!..

– Ми біжимо до вас! – закричав зоолог. – Тримайтесь!

Він побіг уперед, до узлісся коралових заростей.

– За мною, Павлику! Ріж воду плечем! Плечем вперед! Не відставай! Гвинт не варто запускати, уже недалеко.

Бігти було, проте, досить важко. Вода чинила опір, м'яко пружинила. Все ж через хвилину зоолог і Павлик увірвалися в чагарник. Який не був Павлик стурбований і навіть зляканий, але на мить він застиг у німому захопленні. Те, що здалеку, з зеленої густої пітьми, здавалося схожим на голий покручений чагарник, зблизька, на світлі, виявилося казково пишним садом. Всі стовбури і гілля без листя були суцільно вкриті живими квітами, зірочками з витягнутими, як язики, пелюстками всіх фарб і найтонших відтінків – від ніжнорожевого до криваво-червоного, від прозороголубого, як димка, до емалево-синього і від жовтооранжового, як золото, до темнозеле-ного, як ізумруд. Це були корали – то маленькі, тоненькі, звивисті гілочки, що прилипли на боках скелі, то величезні колонії з мільйонів крихітних тварин – квітів, які вкрили своїми тільцями могутні відмерлі маси попередніх поколінь. І крупні строкаті чашечки квітів біля підніжжя цих колоній були також корали, і навіть строкатий мох між ними складався з мільйонів і мільярдів крихітних живих квіток.

Сад жив і ховав у собі – в своїх ущелинах, тунелях, гротах, великих і маленьких печерах, у сплетіннях своїх стовбурів і гілок – велике кипуче життя. Хмари блискучих, ніби вилитих із строкатого різнобарвного металу риб носилися, як тропічні птахи в кораловій хащі. Красиві прозорі рачки лазили по гіллі. Численні червоні, жовті, оранжеві морські зірки повільно пересувалися по дну, по скелях, по коралових стовбурах, підтягувалися присосками своїх м'ясистих ніжок-променів до найближчих предметів.

Різнокольорові офіури, родичі морських зірок, з довгими тонкими, гнучкими, як батоги, променями майже переверталися на кораловому мосі, шукаючи здобич. Чорні морські їжаки з розсіяними по всьому круглomu тілу блакитними цяточками повзали всюди. Полчища найрізноманітніших черепашок і морських слимаків місцями зовсім устеляли дно і кораловий мох. Яскраві пучечки і ажурні гілочки зябрів трубчатих черв'яків виглядали з їх тоненьких трубочок. Міріади крихітних різнокольорових і блискучих рачків, черв'яків, морських павучків, слимаків повзали, стрибали, вибігали і знову ховалися в маленьких щілинах, ямках і тріщинах, серед барвистої розкоші.

Застигнувши на місці, Павлик дивився широко розкритими очима на цю феєрію, на це беззвучно кипляче життя. Але зовсім близько від нього, при першому його грубому вторгненні, все це життя вмить завмерло, заховалося, зникло. Закрились коралові квіти, втяглися всередину їхні пелюстки, поховалися в глибині хащі крихітні рибки, черв'яки, павучки. Сіра, безбарвна, мертва пустеля оточувала Павлика.

Він підняв голову і над собою біля стрімкої скелі побачив зграю великих риб. Це були скаруси – риби-папуги. Краса і гармонія їх розцвітки могли захопити най-суворішого цінителя живопису. Природа, здавалось, використала всі кольори, всі відтінки і тони, які тільки можна було знайти на її багатій, невичерпній палітрі фарб. Краса найяскравіших тропічних птахів поблякла б перед фарбами цих морських папуг.

Риби-папуги висіли головами вниз, тихо ворущачи сі-руватофіолетовими, в ніжних червонуватих цятках хвостами, облямованими білою смужкою. Вони ретельно об'їдали маленькими товстогубими ротами ніжні коралові віточки на скелі. Іноді одні з них з наповненими ротами довго і неухважно, як жвачку, пережовували їжу. Трохи вище Павлик помітив трьох крупних риб-папуг, оточених невеликою зграєю дрібних синьосмугастих губанів. Павлик одразу не зрозумів, що роблять ці губани навколо величезних, порівняно з ними, скарусів, які

смирно висіли в воді, йому здалося спершу, що губани вчепилися в них з усіх боків і хочуть розірвати на частини. Але, придивившись, Павлик несподівано голосно розсміявся.

– Перукарня! Риб'яча перукарня! – вигукнув він, не маючи змоги втриматися від сміху.

Круглі голови папуг, їх щоки і зяброві кришки з щільною крупною, яйцевидною лускою були вкриті шаром білого коралового пилу. Здавалось, що товсті, розфранчені, виряджені, як на весілля, пани віддали в розпорядження прислужливих перукарів свої відгодовані, густо напудрені морди. Губани ніжно і обережно знімали цей кораловий пил з щік і зябрів папуг, своїх багатих родичів, і, мабуть, з насолодою поїдали його.

У сміх і вигуки Павлика, в безперервний потік українсько-російської лайки і обурених криків Скворешні під шолом Павлика увірвався голос зоолога:

– Чого смієшся, бічо?

І через хвилину мовчання почувся його тривожний оклик:

– Павлику! Павлику! Де ти? Де ти подівся? Павлик оглянувся. Він був сам. Заспокоєне його нерухомістю, знову розквітло і закипіло навколо нього життя.

Скільки часу він простояв тут, зачарований і закам'яніти, в цьому чудовому, невимовної краси саду? Хвилину чи годину? Де Арсен Давидович? Як знайти його тепер в цих хахах? Як вибратися звідси?

– Арсене Даниловичу! – тремтячим голосом послав він неспівимий оклик в зелений безконечний простір навколо себе. – Арсене Давидовичу!

– Говори, Павлику! – почулася відповідь. – Говори, говори! Я слухаю! Де ти? Відстрой Скворешню. Він заважає.

– Я серед коралів. Я відстав від вас, Арсене Давидовичу... Тільки на хвилину... Я не знаю, куди йти...

У нього скривилися губи, і він несподівано схлипнув.

– Бічо, ти тільки не лякайся! Стій спокійно, не сходи з місця. Я недалеко: ми, мабуть, тільки хвилин п'ять як розійшлися, не більше. Подивися навкруги, Павлику. Я йшов через корали прямцем. Подивися, чи не видно моїх слідів: зламаних гілок, кущів... Обдивися уважно, бічо.

– Та ні... Арсене Давидовичу, – тремтячим голосом сказав Павлик, безпомічно оглядаючись навколо. – Вони всі однакові, гілки і кущі. Вони всі ніби поламані... Ні... нічого не видно... Арсене... Арсене Давидовичу!..

Останні слова Павлик промовив майже пошепки, переривчастим голосом; становище здавалось йому безвихідним і далеко не відповідало розмірам Павликової мужності.

– Ну і це не страшно, бічо. Не бійся, голубе! Стій на місці і нікуди не йди. Я збігаю до Скворешні, допоможу йому, а потім – до тебе. Через п'ятнадцять-двадцять хвилин я повернусь.

– Гаразд, Арсене Давидовичу...

– Ти тільки стій нерухомо, і ніхто тебе не зачепить. На всякий випадок надінь рукавиці.

У Павлика стиснулося серце від цих слів.

– Добре, Арсене Давидовичу... на... надіну...

– Пам'ятай, як користуватися ними. Увімкни струм. Краще за все обіймай ворога обома руками, обома долонями, щільно... Я вже біжу до Скворешні, говорю з тобою на ходу і буду говорити, щоб тобі не було нудно самому. Якщо побачиш щось підозріле, скажи мені.

Поки зоолог продовжував розмовами розважати Павлика, хлопчик зняв згортки з пояса і пальцями, що не розгиналися від страху, ледве розгорнув його. В руках у нього опинилися дві білі гумові рукавиці не зовсім звичайні на вигляд: кожна складалася з трьох пальців – для великого, вказівного і одного спільного для решти трьох. На здутій долоні було видно випуклу металеву пластинку, а широкі довгі розтруби повинні були далеко заходити за кисті рук. Павлик натяг рукавиці на руки і пристебнув розтруби спеціальними кнопками до рукавів скафандра.

«Обнімай ворога обома долонями», повторив він про себе.

Він оглянувся навкруги. Він готовий був заплакати від страху. Які вороги? Хто вони? Це, мабуть, щось жохливе... Баракуда... Акула... Хто ще тут буває? Баракуда... Акула... Обняти акулу...

Майже не слухаючи зоолога, Павлик з завмираючим серцем слідкував за кожною тінню, що з'являлася вдалині, в зелених сутінках.

Пропливали то поодинокі, то цілими зграями різнобарвні ніжно пульсуючі медузи. Мелькали риби, поблискуючи яскравими фарбами. Пронесились величезними зграями маленькі крилоногі молюски з широкими плавцями і майже зовсім прозорими, тонкими і ніжними, як хрящ, черепашками. Креветки – граціозні і тонкі морські рачки – вправно полювали на них і зникали разом з ними. Вдалині промайнула голуба іскорка, стрибнула вгору, впала вниз, зустрілася з червоною, синьою, зеленою... Вже їх сотні, тисячі цих різнобарвних, як коштовне каміння, що стрибали вгору і вниз, у всі боки, іскорок. Ось уже все навколо посмуговано, списано мільйонами і мільярдами блискаючих і палаючих ниток і крапок. Ніби густий дощ із крихітних, пурпурних, сапфірових, ізумрудних, золотих іскор вихором носить навколо. Це танець сафірин, крихітних рачків з ряду веслоногих.

Розкривши рота від захоплення, забувши про страх і самотність, Павлик дибився навколо, засліплений чудовим видовищем, машинально відповідаючи іноді на запитання зоолога.

Зненацька з піску на дні біля Павликових ніг звисло величезне чотирикутне створіння, оксамитовочорне, плоске, як залізний лист. В одному його кутку видно було велику розкриту панду, над нею, на горбочку, двоє палаючих очей. Два інших кутки хвилеподібно і швидко, мов крила, вигиналися. З четвертого кутка звисав тонкий, як батіг, хвіст з довгим шипом, що стримів догори. Це був скат. Він на льоту піймав рибу, яка пропливала надто близько від його сховища, проковтнув її і впав на дно. Там він швидко, в кілька прийомів зметнув хмару піску, і, коли вона осіла, скат зник під ним.

Павлик цього вже не бачив. Поява двометрового чудовиська була такою несподіваною, що, піднявши руки, смертельно злякавшись, він кинувся вбік, до високої, як скеля, відмерлої колони коралів.

Ледве він встиг відскочити, як щось величезне, довге, загострене спереду зметнулось із-за великого сусіднього куща і кинулось на нього з навальністю артилерійського снаряда. Павлик відчув страшний удар в груди, під його простягнутою рукою пронеслася жохлива паща, повна зубів, і величезні холодні очі. Промайнула думка: «Обняти»...

Руки зімкнулися навколо якоїсь слизької товстої колоди. Павлик відчув ще сильніший приголомшливий удар, потім усе зникло, провалилося в темряву...

Розділ III ПІСЛЯ БОЮ

– Швидше, швидше, товаришу Лорд! Я держу її за хвіст, щоб її чорти держали! Сили мої кінчаються, будь вона проклята!

– Скворешня! Що це таке?

Зоолог вибіг із хашів водоростей. Він побачив незвичайну картину. На відкритій галявині в яскравому зеленуватому світлі, біля кількох машин, що працювали під прозорими, немов із скла, ковпаками, стояла гігантська постать людини в металевому скафандрі і величезному шоломі. Зігнувшись у вигляді великого потужного лука, вона однією рукою держала петлю з товстого гнучкого кабеля, що з'єднував два ковпаки з працюючими машинами. В петлю вчепилася зубами невелика, двометрова акула, яку людина держала рукою за тонку частину тіла, біля самого хвоста. Рило акули далеко виступало над широкою пащею, її темносіра жорстка шкіра була схожа на напилон, великі круглі очі, тупі, безтямні, палали білуватопорожевим вогнем люті. Зоолог одразу ж впізнав осе-ледцьову акулу, неймовірна зажерливість якої дивувала ще стародавніх спостерігачів. Звичайною їжею цієї акули є оселедці, коли вони хмарами піднімаються із глибин і йдуть до берегів для нересту. Але вона переслідує й інших риб, яких тільки в змозі здолати.

Своїй славнозвісній родичці, прославленій розбійниці морів і океанів – звичайній акулі, або мокою, – оселедцьова акула поступається лише розміром і силою.

Акула, яку велетень з надзвичайним напруженням сил тримав за хвіст, звивалася, згиналася і розгиналася, але не випускала з пащі захопленого нею кабеля.

Ноги Скворешні по кісточки вгрузли в пісок. Червоне від зусилля обличчя було вкрите потом. Акула люто смикала кабель у всі боки, але не могла вирвати його з рук велетня.

Вихопивши з піхов кортик, зоолог кинувся до акули.

– Рукавиці, рукавиці, Лорде! – зарепетував Скворешня, мотаючись слідом за скаженими рухами акули. – Кортиком нічого не зробіте!

Зоолог зупинився. В одну мить рукавиці були натягнуті на руки, кнопки застібнуті, і в наступну мить дві долоні злегка стиснули акулу з обох боків. Від удару електричного струму акула здригнулася, судорожно звилася майже в кільце, потім з неймовірною силою розпрямилася, відкинувши Скворешню і зоолога, мов кошенят, у різні боки. Потім вона розімкнула пащу і, здригаючись, опустилася на дно.

Зоолог зараз же схопився на ноги, але Скворешня підіймався з ґрунту поволі, з зусиллям.

– Як це сталося, Скворешня?

– Фу-у-у... Дайте віддихатися... Коли б ви запізнилися на дві-три хвилини, погано було б... машинам. Цій божевільній рибині з голоду здалося, що кабель – це щось їстівне, і вона вчепилася в нього. Розумієте, Арсене Давидовичу, що було б з агрегатами, коли б вона вирвала кабель з-під ковпаків?! Тиск води, що ввірвалася б, знищив би ці ніжні машини. Я зробив з кабеля петлю в тому місці, де вона його схопила, і пружинив, приймаючи на свою руку всі удари акули. Спершу я цю тварюку бив по морді, по очач; вона тільки метляла головою, але кабеля не випускала і страшенно смикала його, працюючи хвостом. Тоді я піймав другою рукою хвіст. Ну й силища!

– Чому ж ви не пустили в хід свої рукавиці?

– Та тому, що боявся випустити з рук кабель. Біс її знає, що вона натворила б у цей момент! А де ж Павлик? Я чув вашу розмову. Він десь відстав від вас? Зоолог затурбувався.

– Ах, матінко! – скрикнув він. – Я зовсім забув про нього. Павлику! Павлику! Чого ж ти мовчиш? Павлику!..

Він з тривогою подивився на Скворешню.

– Ви теж не чуєте відповіді?

Велетень захвилювався. Як завжди в такі хвилини, Скворешня негайно звертався до дикої суміші українських і російських слів, яку він називав «рідною мовою». Багато обставин взяли участь у формуванні цієї «мови» і в переконанні Скворешні в тому, що це його рідна мова: і Воронезький район, в одному з напівукраїнських, напів-обрусілих сіл якого він народився, і виховання в російській школі-десятирічці, і велика любов до російської літератури, особливо до російських поетів, яка жила в ньому разом з пристрасною любов'ю до Шевченка, Коцюбинського, і, нарешті, служба в Червоному флоті: спочатку в надводному, а потім, і до цього часу, в підводному.

– Ні, нічого не слишу, – сказав він, голосно сопучи, і з неприхованим роздратуванням додав: – Де ж ви мальчика загубили, товаришу Лорд?

– Він відстав у кораловій хащі, коли я спішив до вас, Скворешня... Павлику! Павлику! Відповідай же!.. Він мовчить... З ним щось сталося, – сказав зоолог. – Біжімо, Скворешня!

– Треба було до нього повертатися, а не до мене бігти. Чорти б мене не схопили, коли б ще десять мінут лишку дали. Запускайте гвинт, а я сейчас за вами.

Він відкрив патронташ на поясі і натиснув одну з численних кнопок на довгому щитку управління. Почувся голос:

– Говорить старший лейтенант Богров. Що скажете, Скворешня?

Скворешня, за звичкою, випрямився, підтягся і сказав:

– Спішу доповісти: хлопчик Павлик, що знаходиться на борту корабля, направляючись разом з товаришем Лордкіпанідзе до місця роботи на пункті номер шість Коралової мілини, відстав у дорозі від товариша Лордкіпанідзе, загубився в коралових заростях і перестав відповідати на виклики. Товариш Лордкіпанідзе, який поспішав за моїм викликом до мене на допомогу в зв'язку з нападом на кабель і на мене акули, зараз знаходиться тут.

Прошу дозволу відправитися на розшуки хлопчика, а також прислати мені зміну на пункт.

– Гаразд, Скворешня, – почулася поспішна відповідь. – Негайно вирушайте на розшуки. Зміну пришлю, не чекайте на неї.

– Єсть, товаришу старший лейтенант!

Він схопив невелику лопатку, що лежала на ґрунті, і швидко закидав кабель піском. У цей час зоолог відкрив щиток управління на поясі і натиснув кнопку. З нижньої частини горба на спині висунувся товстий стержень, розкрився, як квітка, і перетворився на невеликий гвинт. Одночасно розгорнулися металеві краги на ногах і перетворилися на площини горизонтального і вертикального рулів. Зоолог пересунув важелець, гвинт швидко завертівся, і учений, напів-лежачий і зімкнувши ноги, понісся вперед, розтинаючи шоломом воду і ступнями ніг керуючи рулями. Через хвилину, немов величезна торпеда, повз нього лронісся Скворешня. Який не був стурбований і засмучений зоолог, він не міг утриматися, щоб не вигукнути від захоплення, дивлячись на могутню постать Скворешні, яка швидко мчала вперед.

– Який чудовий винахід Крепіна! – прошепотів він.

– Що ви сказали?

– Так, нічого... – знітився зоолог.

Йому здавалось непростим думати зараз про щось інше, окрім Павлика.

– Швидше, Лорд! Швидше!

Зоолог порівнявся з Скворешнею. Пересунувши ще на кілька поділок важільці і збільшивши цим самим число обертів гвинта, вони вже зовсім в горизонтальному положенні понесли ще швидше.

Налякані риби ледве встигали кидатися вбік від цих дивовижних, незвичайних для підводного світу створінь. Невелика каракатиця на мить затрималась і зараз же розплющилась об плече зоолога. Випустивши густу чорнильну хмару, розпустивши в передсмертній агонії

свої десять рук, вона опустилася на дно, крутячись у вирі, який утворився позаду зоолога. Кілька довгих в'юнких угрів потоком води були притягнуті до скафандра Скворешні. Злякано крутячи гадючими головами з червонуватими оченятами, вони зсковзнули до його ніг і там були розрізані на кілька частин гострими краями рулів. Мелькнула невелика акула, кинулась було наперейми цим незвичайним створінням, але зараз же, вигнувшись дугою, шугонула вгору, до світлих вод поверхні.

Опустивши на гвинти запобіжні решітки, зоолог і Скворешня, як два важких снаряди, ввірвалися в зарості велетенських саргасових водоростей, які тяглися з дна до поверхні. Коріння водоростей, яке неглибоко проникало в ґрунт і служило не для живлення рослини, а тільки для її прикріплення до дна, легко відривалося під натиском скафандрів. Наповнені повітрям пухирці, що сиділи, як виноградники, на золотистих стовбурах і біля хвостиків листків, безперервно лопались, повітря з них виривалося, і вода, здавалось, кипіла по всьому шляху стрімкого бігу людей.

Закінчилися водорості. За відкритою галявиною починалася коралова хаща.

– Де ж його тут шукати? – звернувся до зоолога Скворешня.

– З того боку.

Зменшивши швидкість, вони зробили кілька зигзагів по околиці коралових заростей, напружено вглядаючись у густе сплетіння яскравих, сповнених життям кущів і гілок. Павлика не було видно. Вони спустилися нижче, пронеслися над хащею, майже зачіпаючи вершечки, зриваючи зі скель ніжні квітучі коралові гілочки, пухирчасті гірлянди водоростей.

– Павлику! Павлику! Де ти?

– Відповідай, бічо! Ми тут.

Раптом Скворешня круто повернувся кругом себе, пірнув униз головою до підніжжя високої коралової колонії і вигукнув:

– Ось він! Лежить! Сюди, Лорд! Сюди! Який жах! Дивіться, з ким йому довелося битися.

Приголомшений зоолог, давши гвинтові задній хід, упав на дно і кілька секунд стояв нерухомо.

– Меч-риба! – вигукнув він нарешті, кидаючись на коліна перед Павликом, що лежав на піску.

Величезна, не менше трьох метрів завдовжки, риба з струнким і могутнім тілом, з високим серповидним спинним плавцем і таким самим витончено вирізаним хвостом придавила Павлика всією своєю вагою, наполовину закривши його.

Шершава шкіра на її спині була яскраво забарвлена в дивовижну мішанину червоного і голубого кольору, але на решті тіла переважав синій колір найрізноманітніших відтінків: черево було синюватобілого кольору з красивим сріблястим блиском, плавці – сіросині, хвіст – синьо-чорний, і навіть круглі великі очі – темносині.

У неї, як і більшості риб, темні і світлі фарби були розташовані строго закономірно й доцільно: коли дивишся зверху, важко розрізнити темну спину, що зливається з кольором води; при вигляді знизу, в світлі, що йде зверху, ніби розчинялось світле черево риби. Але найбільш вартий уваги був у неї меч – довгий, плоский, гострий. Цей меч був продовженням верхньої щелепи риби і тягся не менше, ніж на сімдесят п'ять сантиметрів попереду неї, являючи собою грізну зброю. Меч величезної риби, яка збила Павлика, майже цілком увійшов у захищену водоростями ущелину коралової колонії, що височіла над місцем, де сталася ця підводна драма.

– Невже вона вбила його? – промовив тремтячим голосом зоолог, вглядаючись у бліде Павликове обличчя, його щільно заплющені очі.

– Ні, він живий, Лорд! – твердим голосом сказав Скворешня, підіймаючись з колін. – Меч-риба могла б його убити, тільки пошкодивши скафандр. Цього, як бачите, не сталося, скафандр зовсім цілий. Хай живе наш хлопчик! Зате ж і пришив він її! На місці! Як з гармати!

Павликові руки з натягнутими на них рукавицями були судорожно обвиті навколо круглого тіла риби, нижче її спинного плавця.

Скворешня обережно розвів руки хлопчика в сторони.

– Підніміть рибу, – сказав зоолог, – я витягну з-під неї Павлика.

Це було швидко зроблено. Зоолог з усіх боків уважно обдивився хлопчиків скафандр і не знайшов ніяких пошкоджень. Лише плесковатий довгастих ящик, схожий на браунінг, що висів на правому боці, був зірваний з пояса і тримався на одному шнурі.

Зоолог, ще раз пильно придивившись до блілого, знекровленого обличчя Павлика, тепер побачив, що тонка, ніжна шкіра на його правій скроні ледве помітно пульсувала.

– Він живий, Скворешня! Він живий!

– А я вам що сказав? – з радісною посмішкою відповів велетень, не зводячи очей з обличчя хлопчика.

Зоолог швидко відкрив щиток управління на поясі хлопчика і натиснув одну з кнопок.

– Невелика додаткова порція кисню, – промовив він, – допоможе йому швидко отямитися. Ось і щоки порожевіли. Чудово!.. Павлику! Павлику! Ти чуєш мене, бічо? Відповідай! Відповідай мені!

Хлопчикові очі відкрилися. Якусь секунду він дивився на зоолога безтямним поглядом, потім раптовий жах перекосив ного обличчя, але зараз же, побачивши Скворешню, який схилився над ним і посміхався, він відповів йому слабкою усмішкою.

– Ну ось, все гаразд, – продовжував зоолог. – Тепер трошки какао з термоса, і буде зовсім добре.

Він натиснув у хлопчиковому патронташі другу кнопку, і зараз же в Павликовому шоломі з-під коміра піднялася чорна зігнута трубка і закругленим кінцем зупинилася якраз біля його губів.

– Випий, випий, бічо, – ласкаво промовив зоолог, – тобі стане краще.

Павлик узяв трубку в рот і кілька разів ковтнув. Випадково глянувши при цьому вбік від себе, він раптом побачив страхотлизу тушу меч-риби і, різко підхопившись, замер від жаху. Скворешня розсміявся і поклав йому руку на плече.

– Ну, ну, не лякайся, Павлику! Ти тепер герой! Дивись, яку ти рибину сам убив. Молодець, хлопчику!

– Я навіть не встиг розгледіти її, – з блідою посмішкою, слабим голосом відповів Павлик.

– Вона так несподівано кинулась на мене...

– Ну, тепер додому, швидше додому, Скворешня, – заспішив зоолог.

– Єсть додому, товаришу Лорд! – весело відгукнувся Скворешня.

За хвилину під спинними ранцями зоолога і Скворешні уже оберталися гвинти. На великих руках велетня, як у колисці, затишно влаштувався Павлик. Стрімко розрізаючи воду, всі троє понеслися вниз, у темпі глибини океану.

На глибині шестисот п'ятдесяти метрів промінь прожектора здавався великим яскраво-голубим тунелем, просвердленим у тільній непроникній оксамитночорній темряві. Його далекий кінець сліпуче сяяв, немов краплина розплавленого металу, тоді як найближчий був схожий на широкий розтруб, який поступово розїдала і поглинала навколишня темрява.

Зоолог і Скворешня з Павликом на руках пливли на двох десятих повного ходу вздовж світлового тунелю, тримаючись трохи осторонь нього. Слабий голубий відблиск лягав на їхні обличчя і металеві скафандри. В самому тунелі, мов на прозорому сріблястому екрані, звивалися силуети риб. Вони раптово виринали на ньому з п'їтьми, гралися, немов сп'янілі від пото-

ків незвичайного світла, або подовгу, як зачаровані, нерухомо висіли; потім зникали так само раптово, ніби розтанувши.

Зоолог відвернув голову від променя прожектора, і йому здалося, що він бачить з усіх сторін навколо себе дивне, усяне незвичайними зорями небо, що ледве світліло вгорі, над спиною.

Ці зорі – голубі, червоні, зелені, сріблясті – літали в усіх напрямках, то спалахуючи, то гаснучи, то поодинокі, окремими лампочками, то сплітаючись у блискаючі кільця в перлисті діадеми або розтягуючись різнокольоровими миготливими гірляндами.

І в промені прожектора, і в сяючих навкруги точках, плямах і лініях зоолог впізнавав або вгадував відомих йому тварин – випадкову здобич глибоководних драг, тралів і сітей, рідкісних гостей морських біологічних і зоологічних станцій, лабораторій. Але найчастіше він безпорадно розводив руками, вперше спостерігаючи безліч дивних, нікому ще невідомих створінь.

Скільки ще несподіваного ховають в собі ці безмежні глибини океану! Чого варті найхитромудріші способи лову для сильних, швидких і спритних жителів глибин? Кого приносять на поверхню ці жалюгідні знаряддя сліпого полювання, крім найповільніших або найслабших створінь, що населяють ці таємничі, повні загадок товщі океану!

Все, з чим зоолог встиг уже ознайомитись за короткий строк роботи на чудовому кораблі, показало йому, наскільки обмежені, убогі і випадкові дані, які мала до Цього часу наука про море, його життя і про життя в ньому. Тільки тепер, з появою цього корабля, океанографія, фізика і хімія моря, його біологія почнуть виходити з стану дитинства. Груді зоолога розширювались від захоплення, коли він думав, що саме він – перший, хто вільно і безпосередньо вивчає море і його життя в справжніх, природніх умовах.

Величезна тінь, яка нагадувала силует кашалота, з'явилася в мороці, ледве вимальовуючись на фоні слабого відбитого світла, що розсіювалося навколо прожектора.

– Ну ось ми й дома, – сказав через деякий час зоолог. – Викликаю підводний човен.

Всю відстань, що відділяла місце бою Павлика з меч-рибою до підводного човна, десять кілометрів, зоолог і Скворешня пройшли лише за десять хвилин.

Вони наблизились до підводного човна з правого його борту, з середини якого з убивчою силою бив промінь прожектора потужністю в дванадцять мільярдів свічок. Світловий тунель був тут ніби наповнений розтопленим до сліпучої білизни металом. Промінь був чистий і пустельний. Жодне живе створіння не могло витримати яскравості цього світла на відстані до ста метрів від прожектора. Ті ж, що випадково потрапляли в його промінь, вмить засліплювались і, надовго паралізовані, безпомічно падали на дно.

Обмінявшись по радіотелефону кількома словами з центральним постом підводного човна, зоолог і Скворешня повільно підпливли під самий прожектор. Від гоф-рированого борту підводного корабля відвалилась і горизонтально лягла, тримаючись на завісах і трюсах, рівна металева площадка, відкрита попереду і обгороджена перилами з боків. Одночасно позаду площадки розсунувся борт і відкрилася кубічна камера, наповнена зеленуватою водою і жовтим світлом кількох електричних ламп. Зупинивши і сховавши гвинт, Скворешня перший зійшов на площадку і, тримаючи на руках Павлика, увійшов у водяну камеру. Вслід за ним зайшов зоолог і, вже всередині, праворуч від вхідного отвору, натиснув чотирикутну, що сяяла червоним світлом, кнопку. Площадка піднялась і закрила вхід до підводного човна. Стулки товстих металевих дверей зсунулися і притиснулися одна до одної краями з такою силою, що важко було розрізнити лінію, де вони зішлись. Вода почала швидко витікати. Оголилися металеві стіни. Біля непомітного тепер виходу на зовнішній стіні виднівся ряд кнопок з головками, що поблискували різнокольоровими вогнями. На протилежній стіні було видно кілька вправлених в неї приладів з циферблатами, стрілками, градуірованими скляними трубками.

Через десять-п'ятнадцять секунд на підлозі камери не було й краплини води. Зоолог і Скворешня продовжували нерухомо стояти.

– Який тиск, Лорд? – нетерпляче запитав Скворешня.

Зоолог підійшов до приладів і подивився на одну з стрілок.

– Уже вісімнадцять атмосфер, – відповів він. – Зараз тиск повітря стане нормальним, і можна буде роздягтися.

Переступаючи з ноги на ногу, він дивився не відриваючись на прилади, потім відкрив патронташ на поясі і натиснув одну з кнопок. Зараз же присоси, які тримали шолом на комірці скафандра втягли в себе повітря, і зоолог швидко зняв шолом з голови.

Слідом за цим він вийняв з патронташа мідну голку на довгому тонкому шнурі і, натиснувши маленьку кнопку на рукоятці голки, провів гострим її кінцем по жолобку на середині лінії скафандра – зверху вниз, потім по обох ногах до ступні і, нарешті, навколо талії. Скафандр розкрився по всіх цих лініях, і зоолог почав поступово звільнятися від окремих частин свого металевих одягу. Таку саму операцію проробив Скворешня над Павликом.

В цей час у внутрішній стіні розсунулися двері, і в камеру вбіг молодий сухорлявий і смаглявий червонофлотець у білій форменці і чорних штанах. Смоляночорне волосся на його голові було гладко причесане, з рівним білим проділом збоку, але на тім'ї визивно стирчало непокірне жорстке пасмо.

– Що з Павликом? – крикнув він, кидаючись до Скворешні.

– Нічого, Марате Мойсейовичу, нічого! – весело відповів Павлик, вириваючись з рук Скворешні і підбігаючи до молодого червонофлотця.

– Ну, ну, нічого... – втрутився зоолог. – Роздягай його швидше, Марате, і неси в госпітальний відсік, я зараз же огляну його.

В камеру квапливо увійшла молода людина в білому кітелі – коренаста, чорноволоса, з темножовтим, монгольського типу обличчям. Її вузькі, косо поставлені очі тривожно оглядали водолазів, що роздягалися.

– Цой! Цой! – радісно зустрів його Павлик, не даючи йому промовити й слова. – Я приніс тобі цікавого молюска! Я здоровий, і нічого особливого! Арсен Давидовим говорить, що це новий молюск. Тільки він хворий якийсь. Арсен Давидович хоче, щоб ти його дослідив.

– Матінко! – розсміявся Цой, показуючи два ряди чудових зубів. – Одразу аж три мішки наговорив! Отже, здоровий! Ну, ходім спершу на ремонт, герою!

Всі п'ятеро вийшли з камери і опинилися серед вилискуючого металу, незвичайних, мовчазно працюючих машин і механізмів, тиші і безлюддя.

Розділ IV

ЗАГИБЕЛЬ «ДІОГЕНА»

Незважаючи на страшенної сили ураган, який нісся з холодних областей Баффінового моря і Гренландії, на допомогу «Діогенові», першокласному пароплаву, що робив термінові рейси між Шербургом і Нью-Йорком, за першим його сигналом біди протягом двох-трьох годин зібралися десятки пароплавів. Велетенські хвилі, що досягали висоти тринадцяти метрів, згладжувалися потоками нафти і розбивалися підводними повітряними хвильолами. Парові, дизельні, електричні катери і глісери сновигали взад і вперед, перевозячи людей з судна, що тонуло. Перші жертви були доставлені на «Марію-Антуанетту», яка раніше за інших прибула і розпочала рятувальні роботи. Серед цих потерпілих був радянський громадянин Іван Федорович Буняк, тяжко поранений брилою льоду, що зірвалася з айсберга. Буняк повертався з Канади на батьківщину після шестирічної роботи на посаді радянського консула в спокійному, патріархальному Квебеку. В ту мить, коли «Діоген» зштовхнувся з айсбергом, він стояв з своїм чотирнадцятирічним сином біля борту верхньої, дванадцятої, палуби і з її тридцятип'ятиметрової висоти під розмірене погойдування гіганта-пароплава спокійна милувався з безсилою люті стихії. Айсберг виринув з передсвітанкового мороку зовсім несподівано. В таких низьких широтах крижані гори ніколи не спостерігались, і тільки семиденним ураганом можна було пояснити появу айсберга на шляху в «Діогена».

Тієї ночі якраз зіпсувався інфрачервоний фотоапарат з лівого борту, і він не міг своєчасно попередити про наближення крижаної гори. Ураган буз такий сильний, а маса айсберга настільки велика, що удар по борту «Діогена» вийшов надзвичайно могутній і руйнівний. Увесь лівий борт пароплава був понівечений, продавлений, водонепроникні перебірки зім'яті, а верхні палуби засипані і проламані величезними брилами льоду.

Буняка, який лежав непритомний, команда передала на катер з «Марії-Антуанетти», і ніхто не помітив відсутності хлопчика, його сина. Айсберг, що наробив стільки горя, велично віддалявся, злегка погойдуючись на велетенських хвилях, які скаженіли навколо нього, і ніхто не догадався подивитися, що робиться в його численних впадинах, проваллях, печерах і гротах...

Коли роботи по врятуванню пасажирів і команди закінчились, поранені, в тому числі й непритомні, були опізнані. Перекличка, влаштована по радіо між усіма врятованими, встановила, що невістачає трьох чоловік, серед них – Павла Буняка, чотирнадцяти років, сина радянського підданого Івана Буняка. Вирішили, що ці троє під час зіткнення упали в море й загинули. Все ж кілька швидкохідних катерів обслідували протягом п'ятнадцяти хвилин найближчий простір навколо «Діогена», що опускався під воду, і повернулися ні з чим.

Під сумний прощальний рев гудків своїх численних собратів «Діоген» з загаслими котлами поволі занурювався. Пароплави розійшлися, розвозячи врятованих в різні порти європейського узбережжя.

Океан стихав. Довгі похилі зали здіймалися і поволі котилися в далечінь. Після жорстокого урагану життя, яке заховалося було в глибини, знову закипіло на поверхні. Дедалі частіше і частіше з ультрамаринових хвиль випурхували зграйки летючих риб. Розправивши свої плавці, довгі і гострі, схожі на крила ластівки, вони проносилися з сухим шерхотом над валами і знозу ховалися в чистій блакиті океанських вод.

Вслід за ними, як гарматні снаряди, злітали в повітря зелено-червоні боніти, чудові золоті макрелі, то емальово-сині, то пурпурні, але всі з золотистожовтими хвостами.

Великі, дво- і триметрові тунці в мисливському азгрі показували час від часу над поверхнею вод свої жадібно розкриті круглі роти або могутні чорно-сині спини. Полювання розгорялось. Зграї летючих риб безперервно злітали і падали. І ні мисливців, ні дичину не бентежили досить незвичайні і дивовижні для цих місць речі, які плавали то тут, то там серед хвиль: дерев'яні лави, легкі плетені крісла, ґратчасті ящики з капустою, з апельсинами, уламки дощок, японська лакована етажерка, білі, до половини засклені двері, матраци, рятувальний круг, обривки соломи – тривожні ознаки нещастя, сумні осиротілі супутники людини.

Ось одна з дорад, понад метр в довжину, після невдалого стрибка через клітку з мертвими курми з гучним сплеском упала назад у воду, але з швидкістю блискавки знову кинулась за своєю жертвою. Вона все дужче й дужче розганялася, ковзаючи по поверхні, наче глісер, і коли летучка, втрачаючи сили, спускалася по стометровій дузі, дорада одним ударом хвоста раптом відірвалася від хвилі, злетіла на кілька метрів навперейми летучці, і в одну мить намічена жертва зникла у величезній круглій пащі доради.

Сонце кидало вже свої останні промені на круглі гребені валів, коли до дорад, боніт, тунців приєднався табун гостромордих дельфінів. Жорстока гра життя і смерті відновилася з новою силою.

Ця повна руху і фарб картина зовсім не привертала однак уваги трьох людей, які допитливо оглядали весь простір навкруги аж до далекого горизонту. Вони стояли на овальній рівній площадці, обгородженій легкими перилами, на вершині невеликого горба з гофрованого металу, пофарбованого в синьо-зелений колір. Біля переднього кінця площадки, майже біля самих перил, горб круто спускався вниз, у воду. Позаду площадки на протязі двох-трьох десятків метрів горб похило спускався до води, як спина величезного кита, і зразу ж губився в її чистій прозорій синяві. На цій спині, наче зсунута на потилицю шапка, містився закруглений зверху бугор з того самого гофрованого металу. Хвиля, що збігала, часом оголювала ще на кілька метрів похилу спину горба, показуючи, що вона тягнеться і далі, під водою.

Горб погойдувався на затихаючій розміреній зибі, то показуючись на гребенях хвиль, то ховаючись у проваллях між ними. Люди стояли на площадці, немов не відчуваючи качки.

Двоє з цих людей, одягнуті в сліпучо білі з золотими гудзиками кітелі, з золотими шевронами на рукавах і «крабами» на кашкетах, мовчки оглядали горизонт і гребені далеких валів, дивлячись в чудернацькі інструменти, схожі одночасно на біноклі і на підзорні труби.

Третій, широкоплечий велетень, зсутулившись, стояв біля перил позаду начальства, в позі ведмедя, що намагається зберігати дисципліну і шанобливість. На ньому була білосніжна форменка і кашкет-безкозирка. Довгі вуса, обкурені над губами, світлими, білявими завитками звисали нижче підборіддя; маленькі очі на широкому, гладко поголеному кирпатому обличчі дивилися трохи насмішкувато, з добродушною хитринкою. І він не відриваючись уважно і пильно оглядав поверхню океану, не звертаючи уваги на гру хижаків з своїми жертвами.

Сонце заховалося. Швидко, на очах, згущалися сутінки, немовби знизу, з океану, підіймалася велетенська, все щільніша, все густіша запаща.

Доради, боніти, дельфіни перестали стрибати. Однак полювання, мабуть, ще тривало під поверхнею. Зграйки летючих риб, як і раніше, з легким потріскуванням розправляючи плавці, злітали, опускалися і, ледве приторкнувшись до гребеня хвилі, знову здіймалися над водою. То одна, то друга з них в темряві, що швидко насувалася, з гучним хлопаючим ударом падала на це дивне судно, на його площадку, б'ючись об його гофровані боки, і, лишаючи на них кров та сріблясту луску, падала в воду.

Висока людина в білому кітелі опустила, нарешті, свій дивний бінокль і махнула рукою.

– Нічого не видно, Лорд, – сказала вона чистою російською мовою. – Мабуть, хлопчик справді загинув. Ми даремно витрачаємо час.

Незважаючи на сутінки, що згущалися, було ще добре видно його обличчя з золотистим загаром, світлу гостру борідку і чисто поголену верхню губу. Трохи зігнутий, з горбочком ніс через відсутність вусів здавався крюкуватим, як дзьоб хижого птаха. Очі сірі, не кліпаючі, завжди напівприкриті тонкими, з синявою повіками, ще більше посилювали цю подібність.

Маленька кремезна людина з великою головою і розкішною чорною бородою, якій позаздри б будь-який древньоассірійський цар, подивилася на того, хто говорив.

– Все ж нам варто переконатися в цьому, капітане, – промовив він, складаючи свій зоровий прилад. – Тим більше, що втрачений час наш «Піонер» швидко надолужить. Адже ми бачили тільки два трупи, що занурювалися в глибину. Де ж третій?

– Не знаю, Лорд, не знаю. Можливо, він лишився на «Діогені» і той потяг його з собою. Мені дуже шкода хлопчика, але ми не можемо більше лишатися тут. Ходімо, – запропонував капітан і, повернувшись, поволі, мов нехотя, попрямував до відкритого люка, що виднівся біля заднього кінця площадки.

В цю мить велетень здригнувся, випростався і, ледве нахилившись уперед, підняв застережливо руку.

Капітан і Лорд зупинилися. Велетень, наче перетворившись у статую, напружено прислухався.

Тихий плескіт води біля гофрованих бортів судна лише підкреслював тишу над майже заснулою поверхнею океану.

– Що таке, Скворешня? – нетерпляче перервав мовчанку капітан.

– Хіба ви не чули? – схвильовано прогук велетень. – Там людина кричить...

– Що? – Капітан оглянувся і обвів поглядом темні, Що ліниво котилися, хвилі. – Вам почулося, Скворешня!

– Я цілком впевнений, товаришу командир, – витягся на весь свій зріст Скворешня. – Я чув крик... Стоп! – перебив він самого себе і витяг руку в тому напрямі, що й раніше, напружено вглядаючись кудись у темряву, над головою капітана.

Здалеку долетів довгий і слабкий, як спів комара, звук.

– Крик! – прошепотів Лорд. – Я чую крик, капітане!

– Так, так! Але не там, куди показує Скворешня, а з правого борту.

– Ні, товаришу командир, я не помилився, – чемно заперечив Скворешня. – Крик бив прямо по носу.

– Прожектор би запалити... – нерішуче сказав Лорд.

– Ні в якому разі! – категорично заперечив капітан і швидко підійшов до поручнів на передньому кінці площадки.

Їхні верхні пруті туї товщали і розширялися у вигляді овального щитка, з кнопками, крихітними важільками, невеликими штурвалами – все з різнобарвно фосфоресціюючими в темряві цифрами і значками.

Капітан натиснув одну з кнопок. З правого, похилого борту судка вирвалося щось темне, широке і довгасте, закруглене зверху і знизу. З тихим свистом і гудінням воно злетіло, як торпеда, вгору і тут же зникло в темряві. Одночасно посередині щитка на поручнях засвітився тьмяним срібlistим світлом невеликий круглий екран.

– Інфрачервоний розвідник! – з захопленням промовив Лорд і замовк, спрямувавши погляд на екран.

Капітан також уважно дивився на цей маленький срібlistий круг, повільно повертаючи штурвал на чверть оберту вправо і вліво. На світлому фоні екрана мелькали якісь розпливчаті тіні, щось схоже на ящик, потім щось плоске з чотирикутними плямами, щось подібне до крісла, лави... Не було сумніву: все, що бачили тут люди на поверхні океану при світлі призахідного сонця, всі плаваючі навколо судна рештки і уламки корабельної аварії – все тепер, в

темряві, знову з'являлося одно за одним знайомими, хоч і розпливчатими тінями на матово-срібlistому екрані.

– Який геніальний винахід! – захоплено промовив Лорд, не зводячи очей з екрана. – Я ніяк не можу звикнути до цього чудового розвідника. А ось і айсберг!

– Так, – промовив капітан, – але море навколо нього пустельне, і ніяких уламків уже не видно на екрані. Звідки ж долинув до нас цей крик?

– Може, ми погано розглянули уламки під розвідником? – висловив припущення Лорд.

– Цілком можливо, – погодився капітан. – Доведеться густіше прочесати цей сектор і тримати снаряд ближче до води.

Через десять хвилин інфрачервоний розвідник, описуючи густу сітку зигзагів, що звужувалися майже біля самої поверхні води, повернувся до площадки судна і, знову віддаляючись тим же шляхом, пронісся над айсбергом. Все було даремно. Ніде не вдалося помітити й ознаки людини.

– Що це означає? – здивовано запитав Лорд. – Невже хлопчик послав нам свій останній заклик, а потім зірвався і пішов на дно? Як це жахливо!

Зненацька з нічної темряви знову донісся далекий і тонкий крик. Тепер він звучав з якоюсь сповненою відчаю силою. Троє людей на площадці на мить завмерли. Потім Скворешня вигукнув:

– Він на крижині! Він на крижині, товаришу командир!

– Але до айсберга, судячи по ходу розвідника, більше трьох кілометрів, Скворешня. – Ми не почули б крику на такій відстані, – заперечував капітан.

– Не знаю. Я не можу пояснити, але він там, тільки там! Більше йому ніде бути, – схвилювано говорив Скворешня.

– Гаразд, – сказав капітан, – я спрямую снаряд до крижини.

В центрі екрана знову з'явився айсберг. Величезна крижана гора велично здіймалася над водою, тьмяно поблискуючи численними гранями. Вона була порита гротами і проваллями, прикрашеними химерними піками, колонами, башточками. Слухняний кожному рухові штурвала в руках капітана, велетенський айсберг повільно повертався на екрані то тим, то іншим боком. Екран відбивав то грот, то площадку, то темну западину, яка тьмяно відсвічувала ребрами і площинами. Деякі з них були густо засіяні темними плямами, які, як тільки до них наближалося око людини, починали ворухитися, перетворюючись на птахів, часом неспокійно злітали і зараз же сідали назад, на попереднє місце.

– Наш розвідник розбудив цих чайок, фрегатів і фульмарів, – зауважив Лорд. – Може, його помітив хлопчик, і це підбадьорить його. Он він, он він! – закричав він раптом, нахилившись над екраном.

Капітан різко повернув маленький штурвал у зворотний бік, і айсберг раптом метнувся на екрані, нахилився, зник, Знову з'явився і твердо став. На одному з його майданчиків, майже над кручею, перед широким, наче оркестрова раковина, входом до гроту видно було невелику темну довгасту пляму. Пляма ця швидко, на очах, росла, збільшувалась і через кілька секунд перетворилася на невелику постать людини, розпростерту на майданчику.

– Це він, товариші, він! – схвилювано говорив Лорд.

– Даю одну десяту вперед! – почувся твердий і чіткий голос капітана. – Викликати глісер! Приготуватися до спуску!

– Єсть викликати глісер, приготуватися до спуску! Скворешня повернувся до найближчого товстого стояка поручнів і натиснув кнопку на ньому. На верхньому кінці стояка відкинулася кришка, і Скворешня дістав із отвору невеликий мікрофон, за яким тягся провід. Напівголосом він передав комусь розпорядження, вставив мікрофон на місце і закрив стояк.

Тимчасом капітан приторкнувся до однієї з кнопок на передньому щитку і перевів по дужці на кілька ділень вправо крайній, що відсвічував червоним, важельок.

Металевий горб здригнувся і рушив уперед дедалі швидше і швидше. Вода з легким плескотом огинала його широкий і круглий ніс, ковзала по численних поздовжніх рівчаках на його боках і змикалася ззаду.

Не зводячи очей з екрана, на якому застигло зображення айсберга з постаттю людини, капітан злегка повернув штурвал, що відсвічував білим світлом. Судно слухняно змінило курс на кілька градусів на південь.

Із люка появилось двоє людей у форменках і безкозирках. За ними показалися два ящики: один більший, довгастих і плесковатий, другий менший, майже кубічний. Люди стали нерухомо по боках люка, кожен із своїм ящиком біля ніг. З щілини, яка відкрилася біля люка, поповзла вниз, тісно прилягаючи до боків судна, гнучка металева драбина і зупинилась, як тільки її нижня перекладина занурилася в воду.

В цю мить потяг великий вітер, і несподіване світло стало раптом розливатися по поверхні океану. Воно з'являлося то тут, то там, то виникаючи з глибини, то опускаючись туди зеленуватоголубими, синюватозеленими світними туманностями і з великої кількості дрібних ніжних іскорок. Вони переливалися червоними відтінками, зливалися у великі плями, захоплювали все більше і більше простору, розгорялись на дрібних брижах під вітерцем, як безліч палаючих куль. І раптом вся поверхня океану спалахнула, немов покрилася шаром розпечених до білого залізних ошурків; у наступну мить вона перетворилася на розтоплене рідке срібло з спалахуючими в ньому зірочками, кулями, овалами з кривавочервоних рубінів, зелених ізумрудів, синіх сапфірів. Стало видно, але все здавалось дивовижним, новим, невпізнаним: світло лилося звідусіль, з усіх боків, і тіней не було.

– Пірозоми! – вигукнув Лорд. – *Rygozoma atlantica*! Найяскравіша із тварин, що світяться. Яке чудове видовище!

Металевий горб рухався вперед, здіймаючи перед собою і по боках хвилі холодного полум'я. Зненацька біля самого підніжжя горба з цього рідкого полум'я метнулося довге гнучке тіло, все немовби облите сріблестоголубою парчею, і, вигнувшись красивою дугою, пірнуло і зникло. За першим зараз же послідувало друге, потім третє, четверте, і через хвилину табун дельфінів у вогненному фантастичному танці оточив судно і пішов за ним, не відстаючи.

Гучний вигук Скворешні відірвав Лорда від цієї картини і повернув його до дійсності: – Людина на крижині!

На відстані двохсот метрів від судна височів велетенський айсберг. Він здіймався, мов охоплена полум'ям гора, нестерпно яскрава, переливаючись всіма барвами райдуги, як дивовижний брильянт, повний внутрішнього вогню. На сліпучобілому майданчику айсберга під вхідною раковиною грота чітко вимальовувалась непорушна темна постать людини.

Позаду судна, на відстані кількох десятків метрів від майданчика, під водою раптом сильно забурунило, і судно майже відразу зупинилося.

– Глісер на воду! – скомандував капітан. Людина, яка стояла біля люка, поставила свій ящик на бік і натиснула замок. З безперервним потріскуванням і шарудінням ящик розкрився, розкинувся, почав витягатися, довшати і розширятися і через хвилину перетворився на невеликий гумовий глісер на складному каркасі з блискучих металевих прутиків, смужок і пластинок. З другого ящика тим часом було вийнято невеликий електромотор з складним гвинтом і прикріплено до корми глісера.

Ще мить, і глісер з Скворешнею біля керма і двома його товаришами на борту, сковавши на палаючу воду, нечутно понісся до айсберга, обсипаний білими бризками вогню і краплями палаючих самоцвітів.

Здалеку долітав голос Скворешні, що кликав, щось запитував, підбадьорював.

Назад глісер летів, немов на вогненних крилах. З виключеним мотором, він не встиг ще щільно пристати до металевого борту судна, як Скворешня збіг на площадку, тримаючи на руках маленьке людське тіло з безпомічно звисаючими головою і ногами.

– Хлопчик! Хлопчик! – кричав він збудженим і радісним голосом. – Зовсім ще мальчик.
– Живий? – кинувся до поручніз Лорд.
– Непритомний. Спершу стогнав, потім затих.
– Швидше до мене, у госпітальний відсік! – крикнув Лорд, кидаючись до люка і зникаючи в ньому. За ним зник Скворешня з своєю ношею.

Потім спустилися люди з складеними в ящики глісером і двигуном; драбина зникла в своїй щілині.

На площадці лишився сам капітан. Він натиснув кнопку на щитку управління – поручні розімкнулися і розчленилися в кількох вузлових місцях, горизонтальні прuti опустилися і, притулившись до стояків, сковзнули разом з ними всередину горба. Капітан оглянув площадку, обдивився пустельний океан і так само спустився в люк. Відкинута назад, наче шапка на потилицю, закруглена вершина зрушила з місця, поповзла по рівчаках на площадку і, дійшовши до її переднього кінця, злилася з горбом і зупинилась.

Зараз же після цього незвичайний горб почав швидко занурюватися і через кілька секунд зник під водою. Вал, що набіг, як велетенський прас пройшовся по тому місцю, де тільки що здійснювався горб, немов знищуючи його найменші сліди на поверхні океану.

Розділ V

ЗМІНА МАРШРУТУ

Підводний човен був військовим кораблем. Останнє дивовижне досягнення радянської техніки, він зробив би переворот в будівництві підводних човнів усього світу, коли б стали відомими наукові основи його будови і озброєння. Вороги Радянського Союзу неодноразово намагалися добути креслення таємничого підводного човна, одержати матеріали і конструкторські розрахунки. Вороги із Сходу і Заходу напружували всі сили, витрачали величезні кошти, аби тільки розгадати цю таємницю радянського флоту. Навколо заводу, де йшло будівництво, день і ніч кружляли шпигуни; двоє відповідальних працівників заводу, у яких вони, мабуть, сподівалися здобути дома необхідні матеріали, були знайдені забитими; шпигунів виловлювали, саджали до в'язниці, деяких за убивство розстріляли. Але кількість їх не зменшувалась, а нахабність з наближенням строків закінчення будівництва збільшувалась.

Однак все було безуспішно. Будівництво підводного човна під керівництвом його конструктора Михайла Крепіна було благополучно закінчене. В глибокій таємниці корабель був спущений на воду, озброєний новою, зовсім незвичайною зброєю захисту і нападу, випробуваний в мілководному Балтійському морі і відправлений в перше далеке плавання – у Владивосток.

Саме там через кілька місяців, як про це настійно говорили всі факти і матеріали, що стали відомі радянському урядові, мала вдарити давно підготовлювана гроза. Давній ворог, який уперто і невтомно добивався панування на Азіатському континенті, не залишав своїх загарбницьких задумів щодо Радянського Примор'я.

Спокоїно і пильно партія і уряд Радянського Союзу стежили за своїм сусідом. Вони знали, що 24 серпня, в день народження імператора, чекали прийняття рішень, від яких залежало мирне життя мільйонів трудящих.

Саме напередодні цього вирішального дня, двадцять третього серпня, підводний човен «Піонер» повинен був з'явитися біля далекосхідних берегів Союзу і показати агресорові, що радянські кордони неприступні. Несподівана поява нового надзвичайно могутнього бойового судна повинна була в останню мить змішати карти імперського генерального штабу, зруйнувати його плани і послужити ще одним, додатковим засобом протвердження.

Це перше в історії вільне плавання в недосяжних досі глибинах океану мала використати і радянська наука – для вивчення важливих проблем фізики, хімії і біології моря. Радянська наука перша у світі повинна була розгадати все те таємниче, що ховалося в цих глибинах і збуджувало безконечні суперечки серед учених всіх країн. З цією метою до підводного човна була відряджена група наукових працівників на чолі з відомим радянським зоологом Арсеном Лордкіпанідзе. Вона мусила по-веле-тенському маршруту підводного човна, починаючи від Балтійського моря, через Атлантичний океан, через Гібралтарську протоку, Середземне море, Суецький канал, глибина якого на той час була доведена до тридцяти метрів, через Індійський океан, Китайське море і до Японського моря ретельно вивчити виникнення і проходження течій на глибинах, фауну великих глибин, рельєф морського і океанічного дна, фізичні і хімічні процеси в цих областях. І тут, як завжди, Радянська країна прагнула до того, щоб оборонні і господарські засоби служили одночасно і науці – для розширення влади людини над природою.

Підводний човен ішов до місця свого призначення, дотримуючись глибин не менше двохсот метрів, намагаючись не з'являтися на поверхні. Його похід мусив лишатися таємницею для всього світу, таємницею, яку ховали і зберігали глибини океанів, крізь які він прокладав свій шлях. Такі були інструкції вищого морського командування, якими зобов'язаний був керуватися капітан Воронцов. Відступатися від цих інструкцій йому дозволялося на власний розсуд лише в крайніх випадках.

Впіймавши з «Діогена», що гинув, радіосигнал біди, «Піонер» прибув на місце катастрофи одночасно з рештою суден, що поспішали туди, хоч відстань, яка відділяла його від «Діогена», була в кілька разів більша. Тримаючись на глибині близько двохсот метрів, стежачи за всіма радіо-переговорами «Діогена» і його рятівників, «Піонер» провів потім судно, яке тонуло, до глибини одного кілометра і бачив, як повітря, що скупчилося в його відсіках, під тиском води в сто атмосфер розірвало судно на кілька частин, які потім швидко пішли на дно.

Ще до переклички врятованих підводний човен знав про загибель двох людей – одного матроса і однієї жінки, які впали у море під час зіткнення судна з айсбергом. Їхні тіла, що повільно опускалися на дно, підводний човен бачив, коли кружляв у глибині навколо «Діогена». Але трупа третього, що зник, радянського хлопчика Павла Буняка, він знайти не міг, незважаючи на ретельні і пильні шукання. Після того як «Діогена» проковтнули хвилі, його інфрачервоний розвідник, керований по радіо, ще довго носився під поверхнею вод у всіх напрямках і спускався на великі глибини, але не знайшов трупа хлопчика. Тоді старшина водолазів Андрій Скворешня заявив капітанові Воронцову, командирові підводного корабля, що за його твердим переконанням хлопчик або його труп знаходиться, вірніше за все, на одному з великих уламків, що плавали на місці корабельної аварії. Скворешню підтримали начальник наукової частини професор Лордкіпанідзе, старший лейтенант Богров і радист Плетньов.

Чи була доля, життя або смерть радянського хлопчика тим «крайнім випадком», який передбачала інструкція вищого командування?

Після короткого вагання бойовий командир, який ніс величезну відповідальність за неоціненний корабель, прийняв рішення, яке підказували йому радянські почуття. Однак перш ніж натиснути кнопку до «підйому» на пульті центрального поста управління, капітан Воронцов забезпечив безпеку корабля всіма заходами, які були в його розпорядженні. Інфрачервоний розвідник знову вирвався з борту підводного човна і почав кружляти навколо нього, підіймаючись по спіралі до поверхні, вистрибував у повітря і безперервно пересилав на екран центрального поста зображення всіх предметів, які зустрічалися на його шляху, – уламків аварії, риб, водоростей і навіть прозорих медуз. Все говорило про пустельність океану і неба, цілковитий спокій і безпеку. І лише тоді показався на поверхні океану «Піонер»...

Ще з шумом і зітханнями працювали пневматичні важелі, які вганяли нижню кришку люка в його гніздо, як човен, закінчивши рятування хлопчика, вже швидко занурювався у спокійні безпечні глибини, лягаючи на свій курс. В цей час зоолог і лікар підводного човна Арсен Давидович Лордкіпанідзе напружено працював у госпітальному відсіку над тілом мертвеннобілого, зовсім нерухомого Павлика.

Щастя Павликове полягало в тому, що старший радист Плетньов прийняв із Ленінграда і передав капітанові Воронцову шифровану радіограму лише через годину після того, як підводний човен зняв хлопчика з айсберга. Саме ця година врятувала йому життя.

Радіограма була від Головного штабу морських сил Республіки і мала надзвичайно важливі повідомлення.

Органи Управління державної безпеки встановили, що одна іноземна держава, зацікавлена в послабленні оборони наших далекосхідних берегів, невідомо як дізналася про маршрут «Піонера», і її таємні агенти намагаються знищити підводний човен під час його зупинки в Гібралтарській протоці чи в іншому пункті його маршруту. Тому Головний штаб пропонує капітану Воронцову йти до Владивостока, не зупиняючись у Гібралтарській протоці, і не через Індійський океан, а навколо миса Горн і через Тихий океан, триматися протягом всього шляху на великих глибинах, зберігаючи цілковиту секретність і нічим себе не виявляючи. Ця зміна маршруту повинна була потягти за собою і перебудову плану наукових робіт експедиції. Однак Головний штаб підтверджує, що за всіх обставин строк прибуття корабля до Владивостока лишається незмінним – двадцять третє серпня.

Не могло бути сумніву, що коли б капітан Воронцов одержав цю радіограму трохи раніше, він навіть не наблизився б до місця загибелі «Діогена». Не важко собі уявити, яка доля чекала б Павлика в цьому випадку...

Командир підводного човна стояв у коридорі і уважно перечитував аркуш паперу з розшифрованою радіограмою. Радист Плетньов, маленький, сухий, з темним, зморщеним, як сушена груша, обличчям, стояв перед командиром. На лівій руці у нього невиспачало двох пальців – пам'ять про тривалу зимівлю на одному з далеких островів Радянської Арктики і про трагічну зустріч там з білою ведмедицею і двома ведмежатами, – зрештою, трагічнішою для ведмежої родини, ніж для Плетньова.

Радист терпеливо чекав розпоряджень командира. Стіни коридора і двері з обох його боків під м'яким світ-ло'м електричних ламп матово вилискували лаком темно-червоної поліровки. Узорчата каучукова доріжка тяглася по підлозі. З кількох круглих люків, вирізаних в підлозі і огорожених легким півколом поручнів, виривалися стовпи яскравого світла і доносився тихий шелестячий шум працюючих машин.

Командир повернув нарешті до Плетньова стурбоване обличчя.

– Розпорядіться, будь ласка, негайно скликати до мене командний склад човна і запросіть начальника наукової частини. І самі, звичайно, приходьте.

– Єсть, товаришу командир, скликати командний склад, начальника наукової частини і самому прийти!

Через кілька хвилин, викликані умовними сигналами з своїх кают, диспетчерських і з різних відсіків підводного човна, один за одним квапливо проходили в двері командирської каюти перший помічник капітана старшин лейтенант Богров, головний електрик військовий інженер другого рангу Корнеєв, начальник акустичної частини лейтенант Чижев, начальник наукової частини професор Лорд-кіпанідзе, комісар Сьомін, старшина водолазів Скворешня і, нарешті, Плетньов.

Каюта командира складалася з двох частин. Ліва, відгороджена портьєрою, була спальнею. В правій частині, просторішій, посередині стояв робочий стіл. В кутку на невеликому столу розміщалися кілька найголовніших навігаційних приладів, які автоматично показували те саме, що й прилади в центральному посту управління. В іншому кутку – шафочка з акумулятором для автономної сітки освітлення. Тут же стояла шафа, наповнена книжками. Стіни були завішані великими картами рельєфів дна Атлантичного, Тихого та Індійського океанів. На менших картах були показані горизонтальні і вертикальні розрізи океанів з лініями однакових температур, солоності, щільності вертикальних і горизонтальних течій, пануючих вітрів.

Всі вже усілися навколо стола на легких зручних стільцях, але капітан, не приступаючи до справи, продовжував з нетерпінням поглядати на двері.

– Де ж головний механік? – звернувся він, нарешті, до Плетньова.

– Сказав, що йде негайно.

Двері відсунулися вбік, і в каюту увійшов, трохи зігнувшись під вхідною аркою, високий, ширококостий, сутулуватий головний механік Горелов. Його велика голова і довге, худе, з запалими щокми обличчя були гладко поголені. Це робило особливо помітними виступаючі гострі вилиці і кутасті щелепи. Під густими бровами глибоко заховалися чорні блискучі очі. Великі вуха, немов крила летючої миші, стовбурчились по боках гладенького черепа.

– Прошу пробачити, Миколо Борисовичу, – промовив він глухим голосом, підходячи до вільного стільця біля стіни. – Мене затримали по дорозі до вас.

Капітан кивнув головою.

– Так ось, товариші, яка справа, – почав він. – Я одержав зараз наказ Головного штабу. Згідно з цим наказом маршрут підводного човна значно змінюється. Через Гібралтар він не піде.

Всі мовчки і здивовано дивилися на капітана.

– Не підемо до Гібралтара? – здивовано запитав зоолог.
– Що таке? – з подивом і трохи розгублено запитав Горелов.
– Ви щось хотіли сказати, Федоре Михайловичу? – звернувся до нього капітан.
– Нічого особливого, Миколо Борисовичу... я просто вражений такою несподіванкою.
– Так, звичайно, – промовив капітан і продовжував: – Справа однак не обмежується зміною курсу. Наказ вимагає дотримання максимальної секретності походу. Тому попереджаю вас, товариші, що підводний човен не тільки не заходитиме в будь-які порти, але буде уникати всіляких зустрічей з суднами, наближення до берегів, підйомів на поверхню. Підводний човен буде весь час перебувати в бойовому підводному стані. В зв'язку з цим я суворо забороняю будь-які дії, що можуть викрити підводний човен. Глибина ходу буде весь час не менше як триста метрів. У нічні години забороняється користуватися світловими прожекторами і відкривати щити ілюмінаторів.

– А як же з науковими роботами? – стурбовано запитав зоолог.

– Вони не постраждають, Арсене Даєидовичу. Навпаки, якщо хочете, можна збільшити число глибоководних станцій і обслідувати також екваторіальну і південну Атлантику, частину Антарктики, південну і тропічну частини Тихого океану. Від Гібралтарської протоки і Гвінейської затоки доведеться відмовитись.

– Виходить, ми підемо Магеллановою протокою? – повільно запитав Горелов.

– Можливо, – відповів капітан. – У нашому розпорядженні є, крім того, і шлях навколо Африки. Деяка різниця у відстані не має значення.

Зоолог зібрав бороду в кулак.

– Шкода, – зітхнув він. – Підводний гібралтарський хребет, дві зустрічних течії в протоці – верхня з Атлантичного океану і нижня із Середземного моря – дуже важливі теми в нашій океанографічній програмі. А втім, сподіваюсь, вони з лихвою будуть перевершені проблемами нових областей. Я зараз же розпочну, Миколо Борисовичу, складати план експедиції за новим маршрутом. Не відмовте повідомити його мені.

І зоолог, витягнувши з кишені блокнот та олівець, приготувався записувати.

– Я вам потім передам його, Арсене Давидовичу, – відповів йому капітан після хвилинного вагання.

– Слухаю, – погодився учений і тут же злякано запитав: – Але ж перша наша станція, в Саргасовому морі, лишається в програмі?

В каюті почувся легкий сміх.

– О, так! – усміхнувся капітан. – При будь-якому маршруті «Піонера» її не доведеться виключати.

Всім було відоме нетерпіння, з яким достойний зоолог ждав прибуття в це своєрідне, мало вивчене, з майже невідомою фауною море. З перших же днів походу зоолог не переставав угадувати про ту щасливу хвилину, коли він зможе, нарешті, дорватися до роботи в прозорих водах Саргасового моря, де повинні були особливо широко розгорнутися зоологічні і біологічні дослідження.

– Чудово! – задоволено кивнув головою учений. – Коли ж ми прибудемо туди, Миколо Борисовичу?

– Годин через десять. Але треба не тільки прибути туди – необхідно також відшукати зручні місця для ваших робіт на різних глибинах, щось на зразок підводного плато чи підводної гори. А це не так просто для Саргасового моря, яке на всіх картах показане з величезними глибинами, – понад шість тисяч метрів. На цьому, товариші, ми закінчимо.

– У всякому разі, завтра ми уже зможемо розпочати роботу, – потираючи руки, говорив зоолог, направляючись до дверей разом з рештою учасників наради.

Опівночі «Піонер» був уже в Саргасовому морі і перейшов на зигзагоподібний курс, довівши хід до десяти десятих.

Ультразвукові прожектори безперервно посилали в центральний пост управління підводного човна, на носову смугу і купол екрана зображення всього того, що зустрічалося попереду нього в глибинах вод на відстані до двадцяти кілометрів; ще далі з обох бортів ризикали в усіх напрямках навколо підводного човна інфрачервоні розвідники і посилали на той самий екран свої донесення.

Саргасове море відоме своєю великою глибиною, і знайти тут базу, придатну для підводних наукових робіт у всіх шарах, як біля поверхні, так і на великих глибинах було дуже важко. Ні капітан, ні зоолог не чекали зустріти якесь велике підводне плато.

Але вони були певні, що на широкому просторі цього моря, яке лежало якраз у «смузі розлому земної кулі», де в найближчі до нас геологічні епохи відбувалися величезні гороутворювальні процеси, що не припинилися й до цього часу, мали бути окремі підвищення на зразок підводних гір, які високо здіймалися над дном і своїми вершинами наближалися до поверхні моря.

В центральному посту підводного човна ранкову вахту ніс лейтенант Кравцов. Стоячи біля щита управління, він часто поглядав на екран, на якому мелькали силуети великих і малих риб, скупчення довгих водоростей, що плавали на поверхні моря.

Лейтенант був одягнутий, як звичайно, старанно, навіть елегантно. Позолочені гудзики на білому кітелі сяяли; «краб» на кашкеті блищав, як начищений; сліпучо білі манжети і комірці виділялися з особливою яскравістю на фоні його смагляватої шкіри. Суднова механічна пральня працювала добре, але лейтенанта вона, мабуть, не цілком задовольняла, і він вигадав якесь пристосування з плоскої кісточки, яким наводив на комірці і манжети незрівнянний блиск.

Лейтенант перевів погляд з екрана на прилади контрольного щита, який висів на стіні поряд із щитом управління. В склі одного з приладів відбилосся на мить чисто поголене вилицювате обличчя, з м'яким, трохи приплюснутим носом, чорними бачками, що доходили до середини вух, і веселими карими очима під рідкими бровами.

Всі численні прилади показували нормальну роботу механізмів і машин підводного човна. Наближався південь, і перо курсографа, відзначаючи звивистий шлях «Піонера», встигло прокреслити на карті майже все Саргасове море по меридіану – з півночі на південь.

В кутку, біля густого сплетіння проводів, які сходилися біля щитка управління, тихо порався Марат. Він уважно досліджував один з проводів сигналізації і зв'язку з камерою кормової ультразвукової гармати. Зв'язок діяв слабо, з перебоями, і Птицин, молодший акустик, який працював біля цієї гармати, вимагав негайного полагодження. Цілу годину уже бився над цією роботою Марат. Головний електрик, військовий інженер другого рангу

Корнєєв, не раз уже викликав його по телефону, квапив, зрештою навіть голосно крикнув:

– Ганьба, товаришу Бронштейн! Така дрібниця виявляється для вас важчою за проекти світового масштабу! Даю вам ще п'ятнадцять хвилин. Якщо ви не закінчите за цей час, то я передам роботу Крамеру! Так-с... Майте на увазі! Соромно!

Марат був вражений до глибини душі. Справді, соромно. Особливо ця погроза щодо Крамера. І все це чув лейтенант! Правда, він навіть нічим не показав, що чує, а ввічливо мовчить, немов заглибившись у спостереження за екраном.

Напружуючи всю свою увагу, Марат понуро, з лупою біля очей, почав оглядати і шукати спочатку. І на першому метрі від вводу... Ні, це було вже занадто! Це було зовсім непросто!

Марат, гніваючись, навіть ударив себе кулаком по лобі і голосно назвав себе дурнем: на першому ж метрі від вводу ізоляція проводу виявилася ледь-ледь, майже непомітно для ока, пошкоджена, і провід своїм оголеним місцем стикався з металевими приладами.

– Що з вами, Марате? – запитав лейтенант.

– Знайшов! – радісно спалахнувши, відповів молодий електрик.

– Ага, вітаю! Значить, Крамер лишиться з носом! – розсміявся лейтенант.

Через дві хвилини все було в порядку. Птицин лишився задоволеним, про що й повідомив Маратові по телефону. Марат зараз же з'єднався з Корнеєвим і доповів йому про закінчення роботи.

– Дуже добре, – почувся голос Корнеєва. – Ідіть швидше обідати, а то запізнитесь.

Тільки Марат, зібравши свої інструменти і матеріали, попрямував до дверей, як почувся тихий здивований вигук лейтенанта.

Марат глянув на екран. На носовій смузі екрана, прямо перед підводним човном, навалюно неслася на південь велетенська темна тінь кита, його широкий хвостовий плавець швидко, з неймовірною силою працював, то підгинаючись, то високо підкидаючись. З могутньої спини тварини стирчав товстий глибоко вгрузлий у неї гарпун, від якого до поверхні океану тягся, як струна, трос. Майже зараз же за китом на куполі екрана з'явилося невелике парове судно, з труби якого виривалися густі клуби диму.

Судно було в жалюгідному стані. Воно швидко мчало в тому самому напрямі, що й кит. Ніс судна був затоплений, корма піднята догори, люди металася по палубі з сокирами в руках, мабуть даремно намагаючись дістатися на бак. Іноді ніс піднімався над поверхнею океану, і тоді широкі, могутні потоки води скочувалися з бака, і на мить біля самого форштевня показувались гарпунна гармата і туго, як струна, натягнутий трос, що тягся в глибину моря, до кита. Але в наступну мить бак з гарматою знову занурювався у воду, і судно продовжувало мчати вслід за китом, зарившись носом у хвилі.

– Збожеволіти можна! – закричав вражений Марат. – Що тут робиться!

– В чім річ? – запитав зоолог, який проходив коридором повз напіввідкриті двері поста управління. – Можна увійти?

– Заходьте, заходьте! – жваво промовив лейтенант. – Цікаве видовище!

– А!.. – вигукнув зоолог, ледве кинувши погляд на екран. – Справді, рідкісна подія: кит тягне за собою китобійне судно. Ох, чорт візьми!

Кит зробив раптом велетенський стрибок і зараз же, здавалося з подвоєною силою і швидкістю, кинувся ще далі в глибину. Нещасне судно, немов вирвавшись із мертвої хватки, піднялося, але в наступну ж мить пірнуло носом так глибоко, що великий вал води, змітаючи все на шляху, затопив майже половину палуби – до самого капітанського містка.

Корма високо задерлася вгору, і на екрані показалося тремтяче коло від гвинта, який шалено крутився під нею. Одна людина з команди була змита хвилею, багато хто, не втримавшись на похилій палубі, покотився по ній, хапаючись за все, що потрапляло під руки.

– Судно на повному задньому ході, – сказав лейтенант, – і ніякого впливу на кита! Оце так сила! Адже машина здатна, мабуть, розвинути не менше як двісті кінських сил! Це чудовий, найновішої конструкції китобоець при-мірно в триста регістрових тонн.

– Але вони гинуть! – закричав Марат. – Вони гинуть, товаришу лейтенант! Невже ми не допоможемо їм?

– Капітан зараз буде тут, – відповів лейтенант. – Я вже викликав його. Сам я не маю права.

– В чому справа? – перервав лейтенанта голос капітана. – А!.. Розумію. Рідкісний випадок. Становище китобійця загрозливе. Гм... Шкода... Справа може закінчитися для нього погано. Вони навіть не можуть обрубати трос. Капітан помовчав, не зводячи очей з екрана. З труби судна, що гинуло, раптом повалили густі клуби диму, вітер зараз же розніс їх і розвіяв.

З оголеною, здавалось мертвою трубою, судно рвонулося вперед і понеслося з ще більшою швидкістю.

– Вода залила топки котлів! – вигукнув лейтенант. – Тепер вони зовсім безпомічні.

Капітан преобразився. Очі спалахнули рішучістю.

– До носової гармати! – скомандував він. – Викликати головного акустика!

Лейтенант натиснув кнопку на телефонному щитку біля овального голубуватосрібlistого екрана. Рожеве світло залило екран, і на його полі з'явився склепистий відсік, заставлений різноманітними ящиками, котушками, великими скляними приладами, які були густо обвиті проводами. Серед цієї павутини і, здавалось, хаотичного нагромадження приладів у високому кріслі перед щитком з кнопками і важільками і срібним екраном свого телевізора сидів головний акустик підводного човна товстий, рум'яний Чижов.

Капітан подав команду в екран:

– Ціль – органіка! Бити по киту! Позбавити руху!

– Єсть ціль – органіка! Позбавити руху! – почулася відповідь акустика.

Повернувшись до зоолога, капітан півголосом промовив:

– Нехай хоч здобич буде нагородою для цих людей за перенесений ними переляк. А здобич добра! Подивіться, який велетень!

Кит разом з судном був уже на відстані семи-восьми кілометрів від підводного човна. Розміром він був справді дивовижний. Він мав у довжину не менше як тридцять два метри; його могутній хвостовий плавець, близько восьми метрів завширшки, працював, мов дивовижна машина. Кит не виявляв навіть ознак втоми. З непослабною силою, уперто і навально нісся він все далі і далі.

Підводний корабель, наче великий орган, наповнився урочистим потужним гудінням...

Минуло кілька секунд, і раптом, наче наштотхнувшись на невидиму і непереборну перепону, кит різко, з повного ходу, зупинився. Стресаючись від безладних ударів хвоста і плавців, він бився, звивався в корчах, розкривав і закривав велетенську, схожу на печеру і закриту вусами пащу. Нарешті, останнім могутнім зусиллям він зметнув догори свій величезний хвіст і, наче відрізаний невидимою великою бритвою, хвіст відлетів, його, немов парус, віднесло підводною хвилею, яка виникла навколо агонізуючої тварини.

Кит здригнувся, завмер і, перекинувшись зморшкуватим черевом догори, почав повільно спливати.

Зараз же ніс китобійця в потоках пінявої води, що збігала, вирвався на поверхню океану. Мокре, блискуче судно тихо рухалось по інерції вперед з безсило повислим донизу тросом гарпуна.

Немов не вірячи ще в свій порятунок, розмахуючи руками, люди радісно і розгублено металися по палубі.

Підводний човен швидко віддалявся, тримаючи курс на північний захід.

О п'ятнадцятій годині на екрані «Піонера» показалися обриси величезної підводної гори, яку він з такою наполегливістю шукав.

Розділ VI СЕРЕД ДРУЗІВ

Дбайливий зоолог так старанно зробив Павликові перев'язку на голові, яка найбільше потерпіла під час зіткнення з меч-рибою, що з-під бинтів виглядали тільки ніс, рот і одне вухо.

– Ну ось, – погладив зоолог свою розкішну бороду, зав'язавши останній вузол на тім'ї пацієнта. – Власне, якщо робити все це за правилами, то треба було б, бічо, покласти тебе в ліжко деньків на два. Хіба тобі погано було б тут? Але ти ж не влежиш! – засмучено додав він.

Засмучення лікаря-зоолога було цілком зрозумілим. Госпіталь підводного човна, де відбувалася ця розмова, справляв чудове враження своєю ідеальною чистотою, м'яким світлом і порожнечою трьох ліжок з білою білизною. Після врятування з крижини Павлик пролежав на ліжку цього госпіталю кілька днів і лише сьогодні вранці, після дводенного тренування, залишив його для першої невеликої прогулянки під водою. Зараз він не виявляв абсолютно ніякого бажання повернутися в ліжко. Несмілива спроба зоолога покласти його зустріла дружний протест Павлика і Марата, який до цього моменту відігравав роль асистента в клініці.

– Та що ви, Арсене Давидовичу! – вигукнули вони в один голос

– Я зовсім здоровий і чудово себе почуваю, – додав Павлик.

– Ну гаразд, гаразд! Іди обідати, а потім неодмінно поспи. Сьогодні нікуди більше не виходь. А після сну прийди до мене в лабораторію, біологічну.

Становище загального улюбленця при багатьох приємних сторонах має однак немало і негативних.

З того часу як Павлик був врятований за таких трагічних обставин, екіпаж підводного човна зосередив на ньому весь запас невитраченої батьківської любові, невтомної жадоби покровительства слабому, такої характерної для дужих, мужніх людей. Це було дуже приємно, проте вимагало і виявлення почуттів у відповідь. Але дорослих було багато – двадцять сім чоловік, а Павлик один. І єдине, чим він міг віддячити двадцяти семи своїм новим друзям, була увага і зацікавленість до того, що вони розповідали йому. А оскільки всі вони були відчайдушними ентузіастами свого чудового корабля, безмежно закоханими в нього і в свою роботу на ньому, то всі розмови в їдальні, в червоному кутку, в кают-компанії зводилися до човна, до його чудових якостей, до його незрівнянної переваги над іншими підводними човнами, які не мали тут іншого найменування, окрім «жаб».

Але якщо всі на «Піонері» були ентузіастами, то Ма-рат Мойсейович Бронштейн, електрик другого розряду, двадцяти років, якого, до речі, ніхто інакше не називав, як просто Марат, безперервно палав у незгасаючому полум'ї любові до дивовижного судна. Треба при цьому відзначити, що в будівництві човна він брав участь, працюючи по телефонізації скафандрів. Він прямо-таки марив човном, і говорити про нього було для Марата величезною насолодою. Не слід тому дивуватися, що саме він раніше за всіх і палкіше за всіх почав знайомити Павлика з усіма особливостями і перевагами цього чудового творіння радянської техніки. Ще більше розпалювалось у Марата бажання до цього тому, що, як це не дивно для радянського хлопчика, Павлик майже не знав про будову не тільки «Піонера», але й будь-яких інших підводних човнів взагалі.

Вони разом вийшли з госпітального відсіку у вузький коридор і, обійшовши центральний пост, пішли повз диспетчерські каюти головного механіка, головного електрика, начальника акустичної частини, потім повз каюти командного складу і команди. Стіни коридора були облицьовані коштовним лакованим деревом. По стелі проходили товсті і тонкі труби, пофарбовані в різні кольори. На підлозі, вбираючи шум кроків, тяглася каучукова доріжка. Через кожні п'ять метрів коридор розділявся водонепроникною переборкою з невеликими дверима, а в підлозі час від часу зустрічалися круглі люкові отвори з металевими східцями, які спускалися

вниз. Крізь ці отвори видно було внизу мідь, скло і сталь різних машин та приладів, які або були непорушні, або тихо гули в діяльній роботі під пильним наглядом контрольних апаратів.

– Як в готелі! Світло, чисто, красиво, – сказав Павлик Маратові, тихенько проводячи на ходу пальцем по лакованих стінках коридора.

– Ти цього ніде, на жодному підводному човні не побачиш, тільки у нас, – з звичайною гордістю за свого «Піонера» сказав Марат. – Тут майже половина човна відведена екіпажеві для житла. На інших підводних човнах кожний зайвий кубометр віддається або нафті, щоб можна було ще пропливти зайвий кілометр, або торпедам, щоб зробити ще один постріл по ворогові, або акумуляторам, щоб було хоч трохи більше електроенергії для підводного плавання. Про людей там доводиться думати в останню чергу.

– А «Піонерові» хіба не потрібні ні нафта, ні електрика, ні торпеди?

– «Піонер» знає тільки одну енергію – електрику, – відповів Марат. – І він її може добути скільки завгодно, в першому-ліпшому пункті океану. Звичайні «жаби» в своїх акумуляторах можуть зробити запас електроенергії для плавання під водою тільки на двадцять-тридцять годин, а потім вони змушені випливати на поверхню, відкривати люки і запускати свої дизелі. Дизелі крутять гвинти і динамомашини. Гвинти рухають підводний човен, а динамомашини виробляють електричну енергію, якою знову заряджаються акумулятори для підводного плавання.

В самому кінці коридора була їдальня – простора каюта з склепистою стелею, заставлена невеликими столиками і красивими, що вертілися, кріслами, пригвинченими до підлоги. Кожен столик стояв на одній товстій круглій тумбі і був накритий скатеркою з круглим вирізом у центрі. У вирізах поблискував чорний лак, а навколо на скатерках були розставлені прилади для їжі, хліб на тарілочках, поставці. Каюта була залита м'яким світлом ламп з матових півкуль, вправлених у стелю. Її стіни були прикрашені портретами керівників країни, Червоної Армії і Флоту, кількома картинами з морськими пейзажами і сценками з життя морського флоту, статуетками, міцно прикріпленими до полицок і постаментів, невеликими акваріумами з плаваючими в них тропічними рибками. До столика Павлика і Марата присів Цой. Був обідній час, і в їдальню заходили все нові й нові люди. Кожен з них, помітивши Павлика, окликав його, заводив ласкаву розмову з ним, розпитував про здоров'я і про самопочуття.

Мало не чіпляючись головою за матові півкулі в стелі, до Павлика, Марата і Цоя підійшов Скворешня і зайняв місце біля них.

З його появою з різних боків посипалися жарти:

– Андрію, що це ти вигдавав гратися з акулою?

– Та ні, він хотів притягти її сюди і пустити в акваріум.

– І зовсім не в акваріум, а він обіцяв своєму колгоспові надіслати хоч яку-небудь завалящу акулу для розведення в ставку.

– Андрію Васильовичу, ви б її своїми вусами зв'язали і притягли...

– От скажені!.. – добродушно бурчав Скворешня, оглядаючи товаришів, що сміялися, і накручуючи на палець довгого вуса. – Хіба я винен, що вона з голоду в кабель вчепилася? А про мій колгосп краще мені не нагадуйте. Батько сообщиw, що сівбу вони закінчили раніше за всіх у районі. Я їм справді обіцяв у премію за відмінну роботу щось привезти з походу... Ось тепер ламаю голову і не придумаю, який би їм подарунок зробити.

– Чи не акулу, справді, Андрію Васильовичу? – почувся співчутливий, насмішкуватий голос Ромейка, молодшого механіка, маленького, чорнявого, з жвавими глузливими очима.

– Що там акулу! Кашалота!

– Кита!

– Велетенського восьминога!

– Гаразд, гаразд! – бубонів Скворешня під нестихаючий сміх. – Вже якось проконсультуюся з Арсеном Давидовичем.

– Здрастуй, герою! – почувся раптом серед шуму знайомий дзвінкий голос.

У дверях стояв комісар Сьомін – засмаглий, з різкою світлою смужкою на верхній частині лоба. Перед переходом на підводний човен «Піонер» він цілий рік провів на есміні «Киплячий» в далеких південних морях, і тропічний загар досі не зійшов з його обличчя. Ніс у комісара був трохи пошкоджений: боксер Сьомін, чемпіон Ленінграда, був широко відомий у Радянському Союзі, але перемоги над іншими радянськими спортсменами давалися йому, мабуть, нелегко.

Найбільше вражала в комісарові густа сивина волосся над молодим обличчям з маленькими чорними, підголеними на кінцях вусиками і чорними жвавими очима. Говорили, що ця сивина з'явилася у нього після тривалого перебування на самоті з трупом загиблого капітана в за-тонулому на великій глибині підводному човні, на якому він також був комісаром. Всю команду він викинув на поверхню в рятувальних буях, а для нього самого справного буя не лишилося – частину буїв пошкодило під час аварії, а рятувальна експедиція через шторм змогла лише через кілька діб підняти його з дна разом з човном. Але комісар не любив говорити про це, і за точність догадок про походження його сивини не можна було поручитися.

– Ти що? Паломником в Мекку лагодишся? – сміявся комісар, наближаючись до столу, за яким сидів Павлик з своїми друзями. – Он яку чалму накрутив тобі Арсен Давидович! Ну, як справи? Здоровий, молодець?

– Дякую, товаришу комісар! – весело відповів Павлик, схопившись з місця і витягнувши руки по швах, немов справжній червонофлотець. – Зовсім здоровий.

– Ну, дякуй і вдень і вночі Крепінові за скафандр, – відповів комісар. – В такому скафандрі нічого не страшно.

В їдальню зайшов старший лейтенант Богров – струнка, з широкими плечима людина, його голене обличчя з сірими спокійними очима, щільно стиснутими губами і квадратним підборіддям підкреслювало твердий характер і вперту, наполегливу волю. Білий формений кітель, немов вилитий, сидів на його ставній постаті. Старший лейтенант не поспішаючи пішов у глибину їдальні, здалеку по-дружньому посміхаючись і киваючи Павликові. За ним показалася висока постать капітана Воронцова, командира корабля. Всі встали. Командир жестом дозволив «вільно», і всі шумно сіли на свої місця.

– Як справи, Павлику? – запитав капітан, зупинившись біля хлопчика і поклавши руку на його забинтовану голову. – Ти тепер у нас надовго залишишся, бо ні заходити в порти, ні зустрічатися з суднами ми не можемо. Треба тобі, голубчику, швидше навчитися орієнтуватися під водою по компасу і по радіопеленгах. Доведеться звикати до нашого життя.

Очі у капітана звичайно були трохи прикриті опущеними повіками, і це робило його обличчя суворим та нелюдимим. Але зараз на губах у нього грала посмішка, світлі очі широко розкрилися, і на обличчі не лишалося й сліду суворості.

– Добре, капітане, – зніяковіло і радісно відповів Павлик. – Я буду старатися.

– Не «добре», а «єсть, товаришу командир!» – поправив Марат під загальний сміх.

Як тільки капітан сів за свій стіл поряд з зоологом, комісаром Сьоміним і старшим лейтенантом Богровим, на всіх столах, в центрі, відкрилися круглі отвори і показалися, підіймаючися знизу, стопки тарілок з першою стравою.

Їдальня наповнилася приглушеним гулом голосів, дзвоном посуду, жартами, сміхом і розмовами.

– Марате Мойсейовичу, а все-таки як же на «Піонері» одержують енергію? – з апетитом доїдаючи смачний суп, повернувся до початок розмови Павлик.

– По-перше, зови мене просто Марат – який я Мойсейович! – і говори мені «ти».

– Єсть, товаришу Марат! – розсміявся Павлик.

– Ось так краще. А енергію ми видобуваємо з океану. Де зупинимось, там і витягуємо, висмоктуємо її.

– Як же це так? – здивовано запитав Павлик. – Електрику? З води?

– Так. Електрику. І з води, – втішався з справленого ефекту Марат. – Ти про термоелементи чув?

– Трохи... – нерішуче відповів Павлик, – коли проходив у школі фізику... про електрику.

– Ну, то згадай. Термоелемент – це прилад, що складається з двох спаяних між собою на кінцях дротинок або пластинок яких-небудь різних, але певних металів чи сплавів, наприклад міді і константану, платини і сплава платини з радієм. В таких приладах при підігріванні або охолодженні одного спаю виникає електричний струм. І чим більша різниця температур між обома спаями, тим більшої напруги одержуємо струм. Ну так ось, Павлику, до останнього часу всі термоелементи, з яких би металів вони не виготовлялися, давали дуже мізерні напруги – приблизно одну десяту вольт на кожний градус різниці в температурі. Але недавно наш Електротехнічний інститут винайшов такі сплави, які здатні віддавати в тисячу разів більші напруги. А наш Крепін вигадав, як одержувати від цих нових термоелементів струм більшої сили і використовувати його в підводному човні для добування електричної енергії в будь-якій кількості і коли завгодно. Скворешня поставив спорожнену тарілку на рухомий круг в центрі столу, круг сковзнув разом з нею кудись вниз і через хвилину знову з'явився, несучи на собі тарілку з другою стравою. Павлик зробив так само, як Скворешня, з неприхованою цікавістю стежачи за тим, як з'являються нові страви. Але Марат, сівши на свого коника, забув про їжу і навіть відклав ложку вбік.

– Розумієш? – вів далі Марат, жваво жестикулюючи. – Ти тільки зрозумій цю геніальну ідею! З цих нових сплавів Крепін зробив п'ятдесят довгих дротинок і спаяв їх попарно на кінцях, якнайдужче розплющивши спаяні кінці. Потім він з'єднав усі одержані елементи – термопари – в один трос з однією спільною ізоляцією, а на кінцях тросу влаштував приймач, схожий на головку гриба. Коли нагрівався один приймач так, що він був тепліший за інший тільки на двадцять градусів, то утворювався струм величезної напруги і сили. Ти розумієш, що це значить? – кричав він, піднявши вгору палець.

– Це значить, що ти залишишся без другої страви, кацо! – почувся з протилежного кутка їдальні насмішкуватий голос зоолога.

Всі засміялися. Марат знітився, пригладив машинально чубчик на тім'ї і енергійно взявся до супу. Все ж він встигав між кожними двома ложками тихо продовжувати розмову.

– Ти розумієш, Павлику, кожен трос з термоелементами, або термоелектрична трос-батарея, як у нас її називають, перетворилася на справжню електростанцію потужністю в двадцять п'ять тисяч кіловат! Двадцять п'ять тисяч кіловат! – голосно шепотів він, розпліскуючи суп з ложки. – А у нас їх три! Три станції загальною потужністю в сімдесят п'ять тисяч кіловат! їх вистачило б для великого міста з його трамваями, заводами, електричним освітленням.

– Чекай, чекай, Марате! – захопившись його хвилю-єанням, також шепотів Павлик. – Але як же тут нагрівають ці троси? Треба ж одержати різницю... Ну, ти зараз говорив про різницю температур між кінцями тросу...

Марат знову поклав ложку на край тарілки і відкинувся на спинку стільця.

– Як! Невже ти ще не розумієш? Адже всяке море є топкою для наших електростанцій.

– Топкою?! Що ти говориш, Марате! Якою топкою?

– Господи боже мій! Пробачте, помилка... Ти ж повинен, Павлику, знати, що в усіх морях і океанах температура на глибині близько трьох-чотирьох тисяч метрів завжди дорівнює приблизно одному-двом градусам тепла, а біля поверхні вона майже завжди і скрізь значно вища нуля. В тропіках температура поверхневих шарів води досягає навіть двадцяти шести – двадцяти семи градусів. Ось тобі різниця температур, яка потрібна нашим електростанціям. Підводний човен випускає плавучий буй, прикріплений до верхнього спаю-приймача трос-батареї. Буй підіймається майже до поверхні океану, і спай нагрівається там до певної температури. А нижній спай підводний човен випускає з вантажем на глибину до трьох-чотирьох тисяч метрів,

і цей спай охолоджується там майже до нуля. Тоді в трос-батареї виникає електричний струм, яким заряджаються акумулятори в підводних човнах. Зрозумів?

І Марат накинувся на свій захолюй суп.

Розділ VII

ПІДВОДНИЙ ЧОВЕН «ПІОНЕР»

В таких запальних розмовах з Маратом і в тихих, але не менше жвавих та цікавих розмовах з іншими спеціалістами підводного човна Павлик дізнався в загальних рисах про все, що становило головну особливість цього незвичайного корабля.

«Піонер» вільно володів морськими просторами, міг опускатися на будь-які глибини, не боячись бути роздавленим кілометровими товщами води, міг перетинати океани вздовж і впоперек, не заходячи в порти і бази, не почувавши в них потреби, його єдиною базою був безмежний Світовий океан з усіма його невичерпними запасами енергії і їжі.

Корпус «Піонера» був збудований з нового сплаву, лише недавно винайденого радянськими металургами. Як відомо, сплави, тобто суміші з різних металів, набувають часто нових, зовсім несподіваних властивостей. Наприклад, алюміній – дуже легкий і м'який метал. Але якщо його сплавити з мізерними кількостями міді, марганцю і магнію, то одержаний сплав (дуралюмін) набуває твердості сталі, зберігаючи при цьому легкість алюмінію. Завдяки саме цим якостям – легкості і твердості – дуралюмін широко застосовується в будівництві літаків і дирижаблів.

У складний рецепт нового сплаву радянські металурги ввели кілька рідкісних елементів у зовсім нових комбінаціях і кількостях. Одержаний сплав виявився настільки легким, міцним і, найголовніше, таким дешевим, а конструкція корпусу підводного човна – настільки дотепною і вдалою, що «Піонер» дістав здатність витримувати тиск понад тисячу атмосфер. І не тоді, як найкращі сучасні підводні човни через ненадійність матеріалу і недосконалість конструкції могли занурюватися не глибше як на двісті-триста метрів, витримуючи при цьому тиск лише в двадцять-тридцять атмосфер.

Ще чудовішим виявився застосований Крепініним спосіб добування з океану електричної енергії з допомогою термоелементів, а також способи нагромадження і використання цієї енергії для руху і озброєння підводного човна.

Струм із термоелектричних трос-батарей надходив в акумулятори. Але це не були ті громіздкі, важкі, малоемкі акумулятори, якими доводилось користуватися звичайним підводним човнам і які здатні були нагромаджувати в собі електричну енергію не більше ніж на двадцять-тридцять годин підводного плавання. Три батареї з нових акумуляторів – маленьких, легких, що мали величезну ємкість, – повністю заряджені, забезпечували «Піонерів» освітлення, опалення, рухову силу і ще деякі технічні потреби для безперервного п'ятнадцятиденного переходу в підводному стані. Лише після цього строку в акумуляторних батареях використовувався весь запас електричної енергії, і вони потребували нової зарядки. Для цього підводний човен повинен був зупинитися і пускати в хід свої трос-батареї.

Ці акумулятори були блискучим досягненням відомого Московського інституту фізичних проблем, який давно вже заслужив світову славу своїми працями в галузі низьких температур, що наближаються до абсолютного нуля (-273°C). Однією з найважливіших проблем, над якими працював інститут, було явище електричної надпровідності при низьких температурах, відкрите ще в 1911 році голландським ученим Камерлінг-Оннесом.

Явище надпровідності полягає в тому, що багато металів, сплавів і хімічних сполук металів при певній для кожного з них температурі поблизу абсолютного нуля раптом втрачають здатність опору електричному струмові, який пропускають через них. Струм проходить в них, не гублячи у вигляді тепла частини своєї енергії, яка звичайно витрачається на переборення опору провідника. Завдяки цьому в замкнутому кільці з свинцевого, наприклад, дроту, розташованому в рідкому гелії, температура якого дорівнює мінус $271,9^{\circ}\text{C}$, електричний струм зберігається протягом кількох діб.

Інститутові фізичних проблем після тривалих і наполегливих шукань пощастило знайти такий сплав металу, який при температурі, віддаленій від абсолютного нуля лише двома сотнями градусів, перетворювався в надпровідник з надзвичайно великою енергоемкістю і тривалим часом релаксації, тобто часом збереження струму після припинення дії електрорушійної сили.

Інститут, за пропозицією урядових органів, створив для підводного човна Крепіна крихітні легкі акумулятори, які могли нагромаджувати величезні запаси електроенергії, довго зберігати їх і в міру потреби віддавати.

Однак над усе вражала величезна, нечувана швидкість, яку «Піонер» здатний був розвивати під водою. Тоді як сучасні підводні човни звичайного типу в підводному плаванні не могли досягати швидкості більшої за двадцять вузлів, «Піонер» легко робив по вісімдесят вузлів, тобто стільки, скільки робили найшвидші надводні катери – торпедоносці і «мисливці» за підводними човнами.

Як же Крепіну пощастило добитися такої нечуваної швидкості при величезному опорі, який чинить вода кораблеві, особливо при підводному плаванні?

Відомо, що найкращі підводні плавці – риби, кити і головоногі. Протягом сотень мільйонів років мільйонами поколінь в безперервній боротьбі за існування вони пристосувалися до водяного середовища. Перемагали, виживали і лишали потомство лише ті, які були краще озброєні і швидше рухалися в своїй рідній стихії. Внаслідок цього їхні тіла набули форм, які найкраще забезпечують швидкість руху при найменшій затраті сил. Це – форма торпеди і форма висячої краплини рідини з опуклістю попереду і потоншенням до заднього кінця. Обидві ці форми мають найбільший діаметр у першій третині своєї передньої частини. Незважаючи на це, вже давно було доведено, що саме вони чинять найменший опір оточуючому середовищу – воді або повітрю – під час руху. Струмені води чи повітря плавно обтікають такі форми і так само плавно зливаються позаду, не утворюючи там засмоктуючих вихорів.

Інженер Крепін відмовився від звичайної гостроносої форми корпусу підводного човна і надав своєму «Піонерові» форми кашалота, оскільки з розрахунків конструктора виходило, що, незважаючи на величезні розміри і вагу, кашалот витрачає на рух кожного квадратного метра своєї поверхні менше сил, ніж будь-який інший житель вод.

Далі, всім уже давно відоме велике значення слизу, що вкриває тіло майже всіх водних організмів, особливо таких, які не сидять на місці, а швидко рухаються. І, справді, слиз дуже зменшує тертя і опір води під час руху. Крепіна захопила думка збільшити швидкість руху «Піонера», вкривши його корпус чим-небудь подібним до слизу. Проте, коли б і пощастило вкрити поверхню «Піонера» штучним слизом, він однаково безперервно змивався б водою. Після тривалих шукань Крепін знайшов зовсім несподіваний вихід. У тих випадках, коли необхідно було досягти особливо великих швидкостей, він оточував корпус «Піонера» замість слизу шаром гарячої пари. Користуючись своїми невичерпними запасами електроенергії, «Піонер» з її допомогою нагрівав увесь зовнішній корпус підводного човна до температури в дві тисячі градусів. При такій температурі невеликий шар оточуючої води миттю перетворювався на пару. Внаслідок швидкого руху підводного човна все нові й нові шари води стикалися з його розжареною поверхнею, безперервно створюючи навколо нього суцільну газоподібну оболонку. Завдяки цьому усувалось тертя води і виникало тертя в газоподібному середовищі, щільність якого, правда, була більшою, ніж щільність атмосферного повітря, але в багато разів меншою за щільність води. Пара, яка утворювалась навколо підводного човна, як тільки він віддалявся від попереднього місця, зараз же охолоджувалась під впливом навколишньої низької температури і перетворювалася знову на воду; бульбашки не досягали поверхні.

Нарешті, інженер Крепін вирішив відмовитися від гвинтів. Тільки ракета, за твердим переконанням Крепіна, могла дати можливість використати повною мірою і величезну потужність електростанцій човна і колосальну міцність та жаротривкість металу, з якого збудований

був «Піонер». Здавалося б, у такому щільному середовищі, як вода, найменше можна було чекати появи природних реактивних двигунів. Тимчасом давно вже відомо, що деякі водні організми, такі, наприклад, чудові плаєці, як головоногі, чудово користуються цим способом руху, втягуючи воду в свої воронки спереду по руху і потім сильним стисненням викидаючи її звідти назад.

Але для реактивного руху потрібно дуже багато пального, здатного під час згоряння виділяти величезну кількість рухової енергії. Звідки ж «Піонер» міг одержувати це пальне і як він зберігав його запаси, мабуть дуже значні, судячи з тривалості безперервного плавання, на яку він був здатний? І тут, як у багатьох інших випадках, конструкторові «Піонера» допоміг все той самий Світовий океан, з його невичерпними ресурсами, з величезними, невикористаними ще можливостями.

Океан повинен був дати «Піонеру» в необмеженій кількості гримучий газ, страшна сила вибухів якого досить відома.

Щоб одержати цей газ, необхідно мати в своєму розпорядженні два гази – водень і кисень, саме ті, які, сполучившись, утворюють воду. Добувати їх можна різними способами, але найпростіший – це розклад води шляхом електролізу. Для цього в посудину з підкисленою водою опускають два електроди, з'єднані з джерелом електричного струму. Коли крізь воду пропускають електричний струм, то на одному електроді – аноді – з води виділяється і скупчується у вигляді бульбашок кисень, а на другому – катоді – водень. Обидва гази по трубах переходять в окремі сховища. Якщо потім випустити їх, змішавши в певних кількостях, то виходить гримучий газ.

Досить пропустити крізь цей газ електричну іскру, щоб стався вибух. Для одержання реактивного руху ці вибухи треба робити в спеціальній камері, розміщеній позаду корабля чи ракети. Камера ця повинна мати зовнішній вихідний отвір, який розширюється в дюзу (розтруб). Коли в камері відбувається вибух, пара, що при цьому утворюється, намагається вирватися з неї і з величезною силою б'є у всі боки. Але на задній стороні камери водяна пара має вихід – дюзу, а в передній цього виходу немає, і вся сила вибуху, спрямована в цей бік, кидає ракету чи підводний човен уперед.

Швидко слідуючи один за одним, ці вибухи дають підводному човнові все більш наростаючу швидкість.

Внаслідок вибухів гримучого газу з водяної пари утворюється вода, яка тут же безслідно і повністю зливається з навколишньою водою. Щождо шуму і гуркоту від вибухів, то вони поглинаються акустичними глушителями.

Але, розвиваючи такі нечувані швидкості в далеко ще не вивчених, не досліджених глибинах, човен ризикував налетіти на заховані там скелі, рифи, мілини, ще дуже багато з яких, безперечно, не відзначені навіть на найкращих картах і в найкращих лоціях світу. На такому підводному кораблі не можна було плавати наосліп. Встановлені на носі і по боках підводного човна надзвичайно сильні прожектори, потужністю в кілька мільярдів свічок, проникали в чорні простори глибин на півкілометра, але розрізнити щось на такій відстані і при такій швидкості руху було неможливо. Крім того, таке сильне освітлення могло б видати ворогові військовий підводний корабель, головною зброєю якого є скритність руху і раптовість появи. Треба було знайти для «Піонера» сильні і зіркі очі, які далеко проникали б у морок глибин і вчасно повідомляли про небезпеки і перепони, що виникають на шляху. Цими очима стали вуха, якими обладнав Крепін свій підводний човен.

Ехолот давно вже застосовувався на підводних і надводних судах всіх країн. Він оснований на тому, що звук поширюється не тільки в повітрі, але ще краще і швидше у воді. Якщо у повітрі звукові хвилі поширюються з швидкістю триста тридцять метрів за секунду, то у воді ця швидкість дорівнює тисячі п'ятистам метрів за секунду. Звук поширюється від свого джерела сферичними хвилями в усіх напрямках, а, зустрівшись з перепорою, він відбивається від

неї і повертається назад. Використовуючи цю властивість звукових хвиль, придумали такі прилади, з допомогою яких насамперед почали вимірювати глибини дна морів і океанів. З одного боку судна під водою вибухом чи ударом дзвона створювали звук і засікали час. Звукові хвилі досягали дна, відбивалися від нього і поверталися до судна. Там, з другого борту, прикріплювався апарат, який сприймав цей відбитий звук і відзначав час, коли цей звук був ним прийнятий. Оскільки звук від судна до дна і від дна до судна проходить за однаковий час, то досить було знати час, що минув від вибуху до моменту сприйняття приймачем відбитого звуку, щоб визначити, скільки секунд і, отже, скільки метрів звук пройшов до дна. Потім з'явилися ехолоти, які автоматично, самі, показували на особливій шкалі глибину в метрах і позбавляли людину різних вирахувань і підрахунків. Діючи безперервно, посилаючи у воду звуки і сприймаючи їх відбиття, такі ехолоти самі відмічали, записували і показували на папері або на екрані особливу лінією рельєф дна, над яким проходив корабель. Нарешті, з'явилися ультразвукові ехолоти, як, наприклад, випромінювач Ланжевена.

Висота всякого звуку залежить від частоти коливань, в які джерело звуку приводить частинки передаючого середовища – повітря, води чи твердих тіл, а через них і барабанну перетинку в людському вусі. Людське вухо може сприйняти у вигляді звуку лише ті коливання, які відбуваються з частотою від шістнадцяти до двадцяти тисяч раз на секунду. Це – низьке гудіння і високий, тонкий комариний писк. Вище за двадцять тисяч коливань починаються вже ультразвуки. Ультразвуки людське вухо уже не може сприйняти.

Джерелом ультразвукових коливань є пластинка гірського кришталю або п'єзокварцу. Якщо опустити таку пластинку, затиснуту між металевими електродами, в рідину і подіяти на неї з допомогою радіопередавача, то вона починає часто і швидко коливатися, і це коливання передається навколишній рідині. Чим більша частота коливань пластинки, тим вищий ультразвук.

Ультразвуки мають дві дуже важливі особливості. По-перше, їх можна посылати не кулястими, сферичними хвилями в усі боки, а тонким спрямованим в будь-який бік променем. По-друге, як було відомо ще з дослідів Вуда і Луміса, деякі тваринні організми, як жаби, дрібні риби, пугловки, морські раковидні, потрапивши в ультразвукове поле, гинуть, а деякі тверді тіла, як лід, розрихлюються, руйнуються.

Інженер Крепін використав обидві ці особливості ультразвуків, щоб дати своєму підводному човнові зір, слух і нищівну зброю в боротьбі з живою і мертвою природою.

Разом із своїм другом, ученим і винахідником Власєвим, професором Московського інституту по вивченню коливань високої частоти, він побудував апарат, який давав до кількох сот мільйонів коливань за секунду. Вони винайшли методи одержання таких потужних коливань, що пучок ультразвукових хвиль, які випускає їхній апарат, пронизував водяні простори на відстань до двадцяти кілометрів. Ці апарати разом з самописними приймачами Крепін установив на носі, на спині, з боків і в кілі «Піонера», давши йому таким чином вуха, яких не має жодна жива істота в світі.

Але на цьому Крепін і Власєв не заспокоїлись. Вони пішли далі і перетворили ці вуха одночасно і в очі свого корабля.

Ультразвукові промені, що випускаються їхнім апаратом, відбивалися зустрічними перепонами не з однаковою силою, а відповідно до зовнішньої форми цих перепон. Тому ультразвуковий промінь повертався вже зміненим. Винахідники влаштували приймальну мембрану з тисячі мікроскопічних мембран. Кожна з них вібрала відповідно до сили тільки того пучка ультразвукового променя, що повернувся, який падав саме на неї.

З допомогою складного приладу, що перетворює звукову енергію в світлову, кожен пучок променів давав на екрані центрального поста підводного човна зображення тієї частини зустрінутої перепони, від якої він відбився. Тисячі таких зображень від усіх мікроскопічних мембран зливалися в одне ціле і давали в результаті зовнішню форму предмета. Такі ультразву-

кові «прожектори» були розташовані з усіх боків по корпусу підводного корабля і безперервно посилали на круговий екран центрального поста зображення всього, що зустрічалося попереду і довкола в радіусі двадцяти кілометрів.

Можна було б збудувати такий прожектор, використавши звуки звичайної, чутної частоти. Але звичайні звуки, поширюючись по воді в усіх напрямках, міг почути будь-який корабель, обладнаний найпростішим гідрофоном. Цього, звісно, ні в якому разі не можна було допустити. Тимчасом для ультразвукових прожекторів «Піонера» з величезного діапазона коливань – від двадцяти тисяч до кількох сот мільйонів за секунду – і їх сили можна було підібрати таку комбінацію, яку знайти і розкрити для стороннього було б майже нездійсненним завданням. А якщо навіть кому-небудь і вдалося б розгадати цю таємницю, то в нього не було б апаратів, здатних приймати ультразвуки такої великої частоти і такої незвичайної потужності. Ці приймачі і випромінювачі були останнім винаходом Крепіна і Власьєва, і їхня таємниця належала великій країні соціалізму, батьківщині винахідників.

Ці ж ультразвукові промені інженер Крепін застосував як нову зброю для боротьби з живою і мертвою природою. Тут йому допоміг відомий зоолог і біолог професор Лордкіпанідзе, який давно працював в Інституті експериментальної медицини над проблемами використання ультразвукових коливань в біології і медицині. Використавши вже готовий випромінювач Крепіна, професор Лордкіпанідзе сконструював ультразвукову гармату і невеликий ультразвуковий пістолет, які при різних, точно визначених коливаннях здатні були убивчо діяти на будь-яку живу тканину і руйнувати більшість відомих металів і мінералів.

Завдяки ультразвуковим променям, випущеним гарматою чи пістолетом, клітинки живої істоти набували таких швидких коливань, що розривалися на частини, а молекули металів і мінералів розпадались на атоми, розрих-лялися і руйнувалися.

У той час як Крепін, Власьєв, Лордкіпанідзе і ряд працівників, що помагали їм, закінчували вже побудову перших своїх ультразвукових апаратів, оборонна промисловість Радянського Союзу запропонувала Крепіну звернути увагу на нове відкриття радянського ученого-винахідника Блейхмана в галузі інфрачервоних, або невидимих, теплових променів.

Невидимі теплові промені більшої чи меншої інтенсивності випускаються всяким нагрітим тілом – сонцем, гарячим утюгом, житловим будинком, теплокровою твариною, деревами і навіть рибами. З допомогою особливої апаратури інфрачервоне фотографування давно й широко застосовували в нічний час, під час густого туману, в сиру, дощову погоду. Піднявшись вночі на літаку на висоту п'ять-шість тисяч метрів, можна було робити знімки з відстані п'ятисот-шестисот кілометрів, використовуючи не тільки тепло, часом незначне, яке дають наземні речі, але й різницю між їхньою температурою і температурою навколишнього середовища. Вже були відомі інфрачервоні біноклі, якими можна було користуватися вночі, під час густого туману і в дощ.

Але до праць Блейхмана здавалося нерозв'язаним завдання – перехопити у водяному середовищі і перетворити на видиме зображення ті часто незначні по силі інфрачервоні теплові промені, які пускають у цьому середовищі його мешканці і різні предмети.

Температура водяних тварин звичайно дуже мало перевищує температуру води, що їх оточує. Лише водяні теплокровні ссавці, наприклад кити, кашалоти, дельфіни, тюлені, моржі, ламантини, які колись перейшли жити з суші у водяне середовище, зберігають високу температуру тіла завдяки своїм зовнішнім покривам – товстій шкірі і товстим шарам підшкірного жиру. Інші водяні тварини – молюски, морські зорі, раки, краби, черепахи, риби – майже все тепло, яке вони розвивають внаслідок своєї м'язової роботи і обміну речовин, втрачають, віддаючи його навколишній воді. Але все-таки це тепло вони віддають воді не повністю. Невелика частина його, – яка іноді вимірюється цілими градусами, а іноді не перевищує сотих долей градуса, – все ж лишається в їхньому тілі.

Для кращих наземних інфрачервоних фотоапаратів не становило вже великих труднощів уловлювати в повітрі навіть на значній відстані мізерні випромінювання дуже слабо нагрітих тіл. Для підводного ж інфрачервоного фотографування найважчим було те, що теплові промені, потрапляючи у водяне середовище, майже цілком жадібно поглиналися або відбивалися ним. І все ж апаратура Блейхмана була такою чутливою, що могла уловлювати ті майже невідчутні для найточніших приладів інфрачервоні промені, які ще залишалися у воді. Правда, уловлювати їх ці прилади могли поки що лише на відстані якихось п'ятисот метрів від джерела випромінювання. В той же час апаратура Блейхмана була здатна при переході з водяного середовища в повітряне діяти, як найкраща наземна установка. Ця апаратура разом з тим була дуже портативною.

Крепін з великою радістю прийняв пропозицію працівників оборонної промисловості. Він цілком оцінив винахід Блейхмана. За короткий час Крепін разом з Блейхманом сконструювали невеликий ракетний снаряд, який міг з допомогою певного запасу стиснутих водню і кисню рухатися подібно до підводного човна і з його ж швидкістю. В цей снаряд, схожий на товстий півтораметровий огірок, були вмонтовані апарати Блейхмана з таким розрахунком, щоб їх об'єктиви були розсіяні по всій поверхні снаряда і могли ловити теплові промені з усіх боків.

Для підймання в повітря Крепін обладнав цей снаряд крилами, які могли висуватися з нього і розкриватися, як плавці летючої риби. Але справжню активність і практичність, справжнє повноцінне життя цьому снарядові надавала радіотелемеханіка. З допомогою радіопередавача вахтовий начальник корабля міг викидати снаряд з гнізда в борту корабля і посилати далеко, до п'ятдесяти кілометрів від нього, на рекогносцировку; з допомогою радіо пускався в хід автоматичний механізм ракетного двигуна снаряда, здійснювалося керування його рухами, маневрування, висування крил і підймання в повітря. По радіо все, що було помічене фотоапаратами Блейхмана навколо снаряда на відстані п'ятисот метрів від нього, передавалося на екран центрального поста. Маючи постійно поперед себе і особливо зверху, біля поверхні океану, два таких розвідкових снаряди і кілька резервних у своїх кладовах, підводний човен міг не боятися несподіваних зустрічей і з ще більшою певністю прокладати собі шлях у темних глибинах океану.

Коли Павлик вперше опинився в центральному посту управління підводного човна, його вразила надзвичайно велика кількість найрізноманітніших і дивовижних приладів, апаратів, механізмів, прикріплених до круглих стін, розміщених на щитах, на підставках і тумбах. Круговий екран з молочного скла йшов широкою смугою вгорі по стінах і, як купол, вкривав стелю приміщення. На ньому весь час змінювалися тіні риб і інших жителів океану, які швидко сновигали навколо підводного човна. Навіть непроникна темрява глибин не могла заховати ці створіння від всевидящих очей «Піонера».

Вахтовий командир міг керувати звідси роботою всіх найскладніших механізмів і машин корабля; але всі механізми і машини, взаємно зв'язані в загальній роботі, були настільки автоматизовані, що досить було дати імпульс основному з них, щоб почали працювати всі допоміжні. Якщо підводному човну необхідно було опуститися на якусь певну глибину, то командирові досить було поставити стрілку глибиноміра на цифру цієї глибини, щоб автоматично почали працювати механізми, які прибирають з верхньої площадки підводного човна поручні; після цього сам собою насувався обтічний ковпак, зачинявся люк, відкривалися клапани вентиляції і кінгстони баластних цистерн, які потім самі закривалися якраз на заданій глибині. Контрольні електричні лампочки зеленого кольору загорялись, як тільки починав працювати той чи інший агрегат, машина чи механізм, і продовжували горіти, поки робота була нормальною. Але при найменшій несправності зелена лампочка зараз же гасла і спалахувала червона – сигнал аварії. Проте жодній червоній лампочці з моменту пуску «Піонера» на воду не довелося досі спалахнути; всі апарати і механізми діяли бездоганно точно і злагоджено.

При такій автоматизації механізмів підводного човна зрозуміло, що екіпаж його міг бути дуже невеликий. Незважаючи на тисячу з лишком тонн водотоннажності судна, весь екіпаж «Піонера», якщо не рахувати членів наукової експедиції, складався лише з двадцяти чоловік. Та зате майже всі вони були спеціалістами високої кваліфікації, досвідченими підводниками, людьми випробуваної мужності, сміливими, винахідливими і безмежно відданими своїй великій вітчизні.

Розділ VIII

КЛАПТИК ПАПЕРУ

Цой добре пам'ятає своє сіре, нерадісне дитинство на околичній вулиці Гирина, в напі-взруйнованій хатині. Постійний голод був вірним супутником його дитячих років.

Спогади про приниження, про вічне раболіпство шевця-батька перед лихварем, хазяїном сусідньої крамнички, перед жандармом на розі вулиці, перед кожним японським солдатом, перед кожним автомобілем, що іноді з'являвся на цій околиці, досі ще здіймали з глибини душі Цоя сором, гіркоту і гнів. Бідний кореець був нікчемністю, прахом перед кожним міцним черевиком з квадратним солдатським носком чи з ніжним лакованим верхом.

У дванадцять років Цой потрапив до свого бездітного дядька в радянський рисовий колгосп біля озера Ханка, недалеко від Владивостока. Дядько усиновив його і влаштував у школу. Перший рік Цой провів у колгоспі, як у сні. Він усе боявся, що цей сон скінчиться, щастя розвіється, як дим, і він знову почує стукіт батькового шевського молотка в темній, вологій хатині, і скарги матері на дороговизну соєвих бобів, і голодний плач менших дітей.

В колгоспній школі Цой швидко став одним з кращих учнів. Коли хлопчик закінчив школу, його відправили до Владивостока, щоб він там повчився і повернувся в колгосп агрономом. Але сталося по-іншому. Цой захопився хімією і морем. І ось він – хімік підводної наукової експедиції і секретар комсомольського осередку на підводному човні – сидить зараз у червоному кутку «Піонера» і грає в шашки з рожевошоким круглолицим Матвєєвим, комсомольцем-водолазом. Справи у Матвєєва погані: одна шашка заперта, решта дуже далеко, і виручити її навряд чи вдасться. Матвєєв глибоко задумався, схилившись над дошкою. Цой також задумався, але зовсім про інше, його чорні, з ледь скошеними повіками очі на темножовтому, довгому, чисто поголеному обличчі повільно обводять всіх тих, що зібралися у відсіці червоного кутка.

Цой бачить веселі обличчя, тверді, упевнені очі, він чує сміливий голос Марата, який запально, як завжди, спорить з океанографом Шелавінім. І навколо, час від часу, спокійний сміх, спокійний, безтурботний сміх.

Цоя в таких випадках часто охоплює якесь дивне, тривожне почуття. Він стає тоді неспокійним, кожна жилочка в ньому напружується, йому все здається, що він чогось недоглянув, щось пропустив, що треба ще щось перевірити, оглянути, закріпити гарненько. І йому хочеться тоді нагадувати всім, всім – друзям і товаришам, всім навколишнім, – нагадувати без кінця, що не можна бути безпечними, бездумно-спокійними і впевненими, ніби і немає більше небезпеки навколо, ніби немає вже жандармів і лихварів по той бік кордону...

І ще йому в такі хвилини з особливою непереборною силою хочеться зробити своїй новій батьківщині якийсь подарунок, принести їй в дар щось таке, що зробило б її ще могутнішою і неприступнішою і одночасно хоч трохи заспокоїло б його самого...

Але сьогодні, сидячи з Матвєєвим за шашками, він несподівано відчув, як радісно і гаряче кров заливає йому щоби від думки, що він начебто натрапив уже на якусь чудову ідею, що його таємна, ніби нездійсненна мрія про подарунок починає набирати хоч і невиразних, але все ж реальних обрисів.

«Коли б тільки пощастило практично розробити цю ідею... – думав Цой в радісному збудженні. – Море... Величезний, неосяжний Світовий океан... Який він великий! Які невичерпні багатства він ховає в собі! Треба лише уміти взяти їх в нього».

Дзвінкий голос комісара відірвав Цоя від цих думок:

– Матвєєв! Цой! Закінчуйте!

– Здавайся, Матвєєв, однаково партія програна. Час починати заняття.

Цой так заглибився в свої думки, що навіть не помітив, як у червоному кутку зібрався океанографічний гурток, керівником якого був Шелавін. На навчання прийшли механіки Ромейко і Козирев, прибиральник Щербина, кок Білоголовий, водолаз Крутицький, препаратор Коро-льов, Марат Бронштейн – всі з зошитами і олівцями. В цьому гуртку працював і Матвеев. Тому він заспішив і, кинувши останній погляд на дошку, здав Цою партію в явно безнадійному стані. Він на хвилину вибіг з відсіку, швидко повернувся з товстим зошитом і усівся за великим, накритим червоною скатеркою столом, навколо якого сиділи вже всі члени гуртка. Підійшов до столу і Цой. Вільного місця не було, і він влаштувався в одному кріслі з Павликом.

Від забинтованої Павликової голови йшов тонкий, ледве помітний запах йоду і ще якихось ліків, і Цою стало шкода хлопчика. Він обняв його за плечі, тепло пригорнув до себе, і так вони якийсь час спокійно сиділи в глибині м'якого крісла, уважно слухаючи Шелавіна. Раптом Павлик стрепенувся.

– Цой, Цой! – збуджено зашепотів хлопчик, дотягшись до вуха свого приятеля. – Як жаль! Мені треба йти на перев'язку, я вже запізнююсь. Ти мені потім розкажи, Цой, про що зараз говоритиме Іван Степанович, Добре? А то Арсен Давидовим гніватиметься на мене...

Після шуму, гучних розмов і яскравого світла в червоному кутку Павлик, закривши за собою двері, одразу ж опинився в тиші і м'якому матовому світлі безлюдного коридора. Тьмяно поблискували лаковані стіни і перебірки, попереду було видно перспективу вирізних арок, по боках в кожному відсіку на дверях білили емальовані дощечки з синіми написами.

Павлик пройшов уже два відсіки, коли попереду почулося клацання автоматичного замка дверей і потім приглушене ритмічне скрипіння взуття – важкі кроки великої людини, що віддалялася.

«Скворешня!» тепло подумав Павлик і пішов швидше, щоб наздогнати свого друга, але зараз же подумав, що каюта Скворешні розташована значно далі, отже, це хтось інший.

Вдалині, крізь арки двох відсіків, пляма яскраво освітленого знизу люка потемніла. Хтось спускався в машинний відділ. Павлик глянув на дощечку дверей, які його зацікавили: «Головний механік Федір Михайлович Горелов». Чомусь відразу уповільнились кроки і зникло бажання доганяти. Павлик опустил очі. На підлозі біля дверей білів маленький клаптик паперу. Він був зовсім недоречний в цьому блискучому від чистоти коридорі, він різав очі Павликові, який уже звик до зразкового порядку на підводному човні. Павлик майже мимоволі нагнувся і підняв папірець, щоб кинути його в перший же люк сміттепроводу. На папірці промайнули цифри, значки, уривки слів, звичайних тут, на морському судні: «...гассове море... точні координати...» «А що таке «координати»? – подумав Павлик. – Треба буде запитати Цоя», – і продовжував читати: «...7° 46'36"» півн. широти і 5 ...бина шістсот п'ятдес... Червоні плями ... п'ять шостого травня ...чно вісімнадцять год... не забудьте гідро... Кро...»

Хтось обережно взяв Павлика за лікоть і нахилився над клаптиком паперу.

Павлик підняв очі. Над ним, зігнувшись майже вдвоє, стояв Горелов. Він був дуже блідий. Довгі тонкі губа посіріли, вигнулися в натягнутій, мертвій посмішці. В його глибоко запалих чорних очах стояв страх.

Сам не розуміючи чому, Павлик раптом відчув, як цей страх передався і йому. Не зводячи з Горелова піднятих очей, він злякано промимрив:

– Це я тільки що... тільки що знайшов, Федоре Михайловичу.

Посмішка зійшла з обличчя Горелова. Він узяв клаптик із рук Павлика, випрямився, глянувши у папірець і хрипло запитав:

– Де ж ти знайшов його, Павлику? А втім, яка дрібниця! Пробач, будь ласка, що я перешкодив тобі... Що за чортівщина! Мені чомусь здалося, що я загубив один секретний папір...

Він засунув пальці у верхню кишеню свого кітеля і витяг звідти невеликий, акуратно складений аркуш паперу.

– А він – ось він! Лежить собі і помовчує. Фу, як я злякався, Павлику! Адже ти знаєш, як у нас суворо з воєнними секретами... Спускаюся в люк, оглянувся і бачу – ти нагнувся біля дверей моєї каюти, підняв папірець і читаєш. У мене просто серце упало з переляку. Виявляється, така дрібничка!..

Він знову глянув на клаптик паперу, повертів його між пальцями і розсміявся.

– І до того ж, взагалі не мій. Мабуть, хтось загубив, проходячи тут. Ну, ти не сердишся на мене, Павлику?

Страх ще ховався в широко розкритих Павликових очах, але він відповів, ледь запинаючись:

– Ні... звичайно... Я тільки дуже злякався... Ви так дивилися на мене... – І Павлик слабо посміхнувся, боязко дивлячись знизу вгору на Горелова.

– Ну ось і добре! Помирилися, значить. Ти куди зараз прямуєш? Знаєш що? Я їду в електролізний відділ. Ти там бував? Мабуть, ні. А там дуже цікаво. Ходімо зі мною. Я тобі все поясню.

Він недбало засунув клаптик паперу в кишеню, круто повернувся і закрокував по коридору. Павлик мовчки пішов за ним.

Вони спустилися в люк по гвинтових металевих сходах і потрапили в залитий світлом нижній коридор, який теж розділявся водонепроникними перебірками на окремі відсіки. З кожного коридорного відсіку праворуч і ліворуч відкриті двері вели в машинні відсіки.

Горелов, тримаючи Павлика за руку, повів його в перші двері праворуч. Вони ввійшли у великий світлий відсік, заставлений високими машинами та апаратами. Деякі з них були заховані цілком в металеві циліндри, куби, кулі, обплетені товстими жилами проводів, сполучені один з одним і з сусідніми відсіками різнокольоровими трубами. Більшість же машин була вставлена позністю або частково в прозорі ковпаки, і тоді було добре видно клопітливу роботу шатунів і колінчатих валів, швидке обертання шестерень. Зовні, на металевому і скляному одягу машин, густо розташувались різноманітні контрольні і вимірювальні прилади з циферблатами, круговими шкалами, стрілками, стовпчиками різнокольорових рідин, зеленими, червоними, жовтими лампочками. Стрілки тремтіли, тріпотіли або повільно поїздили по своїх шкалах; лампочки то гасли, то спалахували, то рівно і безперервно горіли; стовпчики рідин підіймалися або опускалися.

– Це генераторний і трансформаторний відсік, – пояснив Горелов. – Бачиш ось ці товсті троси, які входять сюди з зовнішньої стіни? Це троси зовнішніх трос-бата-рей. Вони подають сюди електричний струм, який виникає в них від різниці температур на поверхні і в глибині океану. Частина цього струму використовується нами без будь-якої переробки, наприклад для електролізу води, а другу частину потужний переривач, а потім ось цей трансформатор перетворюють на струм низької напруги, який передається по верхніх – бачиш, на стелі? – проводах у лівий відсік, в акумулятори, і заряджає їх.

Павлик уже бував тут з Маратом, і нічого нового Горелов йому не сказав. Все це було йому вже відоме. Але сказати про це Горелову у нього чомусь не вистачало духу. Він чемно кивав головою і в той же час думав про те, що запізнюється на перев'язку і що йому обов'язково перепаде від Арсена Давидовича і, може, той уже сам збирається шукати його, Павлика. Що ж робити? Можна було б сказати про це Горелову, чемно, навіть дуже чемно пробачитися перед ним і пояснити: так, мовляв, і так... Але ні, ні! Це зовсім неможливо. Він знову, мабуть, розсердиться.

Вони пройшли під аркою перебірки в наступний відсік – електropідстанцію для розжарювання корпусу підводного човна під час ходу «на парі», коли тонкий шар гарячої пари окутує судно і полегшує йому рух у воді; потім у компресорний відсік, де потужні компресори продувають стисненим повітрям баластні, зрівнювальні диферентні цистерни, звільнюючи їх від водяного вантажу для впливання чи вирівнювання підводного човна. Потім ішов відсік з балонами стисненого повітря, а за ним, помітно вузчий і нижчий, знову генераторний і трансформаторний відсік.

– Але ж, Федоре Михайловичу, – чомо кивнув головою Павлик, – ми вже начебто тільки що бачили ці машини в першому відсіку...

І, зібравшись з духом, Павлик хотів уже попросити пробачення і сказати, що він дуже вдячний, що все це страшенно цікаво, але що він дуже поспішає на перев'язку і навіть, мабуть, спізнився і Арсен Давидович буде дуже незадоволений, і тому він просить дозволу піти... Але саме в ту мить, коли він майже розтулив уже рота, щоб сказати все це, Горелов підійшов до протилежної перебірки і біля наглухо закритої арки натиснув зелену кнопку зліва. Двері тихо відсунулись вбік і заховалися всередині товстої перебірки. В арці, що відкрилася, показався новий підсік, ще нижчий і вузчий, з закругленою зовнішньою стіною; з усього було видно, що Горелов з Павликом наблизилися вже майже до останньої, найвузчої кормової частини підводного човна.

Павлик тут ніколи не бував і навіть не догадувався про існування за останньою перебіркою ще інших відсіків. У ньому раптом спалахнула цікавість, і він одразу ж забув про свій намір іти.

Горелов увійшов у новин відсік, зігнувшись під невисокою аркою, і покликав:

– Заходь, Павлику! Тут не кожному щастить побувати. Заходь швидше, не можна лишати двері відчиненими.

Павлик не змусив себе двічі просити. Як тільки він зайшов у відсік, Горелов натиснув кнопку біля входу, і двері швидко зачинилися. Павлик все ж встиг помітити незвичайну товщину перебірки, яка відділяє цей відсік від решти приміщень човна.

– Чому ви так швидко зачинили двері, Федоре Михайловичу? – запитав Павлик, оглядаючись навколо.

Нічого особливого в обладнанні відсіку він не помітив.

На підлозі в два ряди стояло багато герметично закритих довгих металевих ящиків. З обох боків біля кожного з них було по невеликому кубічному ящику, з'єднаному з довгим ящиком вигнутими трубками і проводами. Крім того, в кожний довгий ящик входили з обох боків товсті проводи і труби різних діаметрів. На ящиках і стінах відсіку містились численні, різноманітних форм і систем прилади.

– Ми зараз в камері електролізу води, – відповів Горелов, уважно розглядаючи покази приладів на ящиках. – У цих довгих ваннах електричний струм розкладає воду на водень і кисень. Кожний газ збирається в окремий балон: у лівий іде водень, а в правий – кисень. Звідси обидва гази переходять, кожен своїм газопроводом, у свій газгольдер на верхньому поверсі. Там вони стискаються під великим тиском і зберігаються у величезних циліндричних балонах. З цих балонів особливі автоматичні прилади випускають точно відмірені порції кожного газу, які ось тут, за цією перебіркою, по спеціальній трубці переганяються в кульову камеру дюзи. Постукай по перебірці пальцем. Чуєш, який глухий і тупий звук? Це говорить про велику товщину перебірки. Вона досягає чотирьох сантиметрів товщини!

– Чотирьох сантиметрів? Але це ж, здається, зовсім не так багато?

– Так, начебто й небагато. Але коли б зробити цю перебірку не з нашого сплаву, а з найкращої сталі, то вона повинна була б мати товщину не менше як півметра.

– Для чого ж це потрібно?

– Для безпеки. Якщо сюди проникнуть газу і утвориться гримучий газ, то від випадкової іскри може статися величезної сили вибух. Ця перебірка повинна витримати силу вибуху і врятувати підводний човен від нещастя, а може й від загибелі. Там, за перебіркою» проходять десятки труб, по яких водень і кисень швидко несуться звідси, з балонів, до ходових і стернових дюзів. Ходові дюзи розташовані на самому кінці підводного човна; вони спрямовані отворами своїх розтрубів прямо назад. У камері кожної дюзи, в камері згоряння, обидва газу зустрічаються, змішуються і утворюють гримучий газ. Тут його зустрічає іскра, від якої він вибухає і штовхає човен уперед. При тисячі вибухів на хвилину підводний човен набуває швидкість ходу від ста п'ятдесяти кілометрів на годину, Ну що, цікаво, Павлику? – посміхаючись, запитав Горелов.

– Дуже цікаво, Федоре Михайловичу! Скажіть, будь ласка, а чи може «Піонер» дати задній хід?

– Може. Для цього служить ще одне верхнє кільце дюз, повернуте своїми розтрубами вперед, до носа. Спеціальна кнопка на щиті управління в центральному посту переводить шлях гримучого газу в це верхнє кільце дюз, і газ, вибухаючи там, б'є вперед і штовхає підводний човен назад. Бачиш, як це все добре придумано! Управляти дюзами і вибухами можна і звідси, ось з цієї дошки. Але це суворо заборонено без якоїсь виключної потреби, – на випадок, наприклад, несправності центрального поста чи аварії.

Горелов раптом змовк, наче щось згадавши, і, посміхнувшись, запитав:

– Ага! Скажи, будь ласка, Павлику... Я не звернув тоді уваги і викинув папірець... не пам'ятаєш, що на ньому було написано?

Захоплений якимсь приладом, на якому стрілка швидко і вперто лізла догори, Павлик, не думаючи, відповів:

– Ні, Федоре Михайловичу, не пам'ятаю... Якись уривки цифр... Я навіть не встиг роздивитися... А чому ця стрілка повзе угору і так швидко?

– Стрілка показує підвищення тиску в цьому балоні – балон, значить, переповнений газом; але зараз інший автоматичний прилад випустить з нього лишок, і до стрілки знову повернеться її спокійний хід.

Так і сталося. Біля приладу з стрілкою, що хвилювалася, спалахнула жовта лампочка, стрілка здригнулася, зупинилася, поповзла назад, потім знову зупинилася і повільно, майже непомітно для ока, знову поповзла вгору.

– Ох і цікаво ж! Машини, немов живі. Самі за собою стежать. Велике спасибі, Федоре Михайловичу! Ви мені дозволите піти? Мені вже давно треба було з'явитися на перев'язку. Арсен Давидович, мабуть, дуже сердиться.

Павлик говорив тепер жваво, упевнено і зовсім не боячись. Справді, чому він досі так соромився Федора Михайловича? Адже він зовсім проста людина! Мовчазний тільки, похмурий. А зараз зовсім навпаки: майже навіть веселий, жартує. І ямі цікаві речі показав, як цікаво пояснив!

Павлик швидко, майже бігом підіймався по гвинтових східцях, але посередині них раптом зупинився, постояв хвилину в нерішучості і скотився назад у генераторний відсік.

З веселим обличчям він біг повз знайомі уже машини. Федір Михайлович так добре пояснює... Чому ж не запитати у нього? Він теж, напевне, буде задоволений. Він так охоче все показав і пояснював...

Горелов нерухомо стояв перед зачиненою наглухо аркою, опустивши довгі руки, нахмурившись, з очима, спрямованими в одну точку. Дзвінкий Павликів голос і швидкий тупіт його ніг немов повернули Горелова звідкись здалеку сюди, в яскраво освітлений відсік підводного човна. Він не одразу отямився і в першу мить дивився на збудженого Павлика здивовано.

– Федоре Михайловичу, я згадав. Поясніть мені, будь ласка, що таке «координати»... «точні координати»... Мені дуже цікаво.

Горелов здригнувся, вітер хусткою обличчя і глухо запитав:

– Координати?.. Де тобі зустрілося це слово, Павлику?

– Та в тому ж папірці, який я знайшов у коридорі... Я цього слова не зрозумів, і воно мені запам'яталося. Я хотів було запитати у Цоя, але ви, мабуть, краще поясните...

Горелов легенько поплескав Павлика по плечу і майже ласкаво посміхнувся:

– Дуже тобі вдячний за довір'я. Приходь, голубчику, коли завгодно і за якими завгодно поясненнями. Завжди до твоїх послуг. А координати... М-м-м... Координати – це такі величини, за допомогою яких в географії або в морській, скажімо, справі визначаються... м-м-м... ну, як тобі сказати? Визначається точне положення якоїсь точки на площині чи в просторі... Ну, ось... Зрозуміло, Павлушо?

Правду кажучи, Павлик не зовсім зрозумів це пояснення, але йому не хотілося признатися в цьому. Та зрештою, не дуже вже й важливо цілком розуміти це дивне слово.

– Все ясно, Федоре Михайловичу. Велике спасибі! Біжу до Арсена Давидовича. Ну й перепадає ж мені!

Розділ IX В ХАЩІ ВОДРОСТЕЙ

Величезна черепаха, злякано витріщивши чорні блискучі, як крупні намистини, очі, крутила головою на довгій, витягнутій шиї, пірнала в глибину, кидалася з боку на бік, розпластавши широкі, плоскі, наче весла, ласти, потім птахом злітала вгору.

Радіючи з швидкості і спритності своїх рухів, щасливо сміючись, Павлик носився слідом за черепахою, не відстаючи від неї, то хапаючи її за ласти, то за короткий, товстий і гострий на кінці хвіст, то випереджаючи її, то майже зовсім лягаючи на її горбату тверду спину, всю із овальних, як темні кахлі, щитків.

Навколо шугали синьосмугі лоцмани, строкаті губани і папуги-риби; потворні бички підлітали з дна і падали назад; повільно і в'яло пропливали плямуваті спинороги з твердою крупною лускою і трьома гострими променями на спині; блискавкою проносились чудові золотисті доради. Компанія великих блідобурих морських угрів, звиваючись, просковзнула стороною кудись у своїх справах. На смерть перелякана всім цим, їжак-риба, незграбно працюючи з усіх сил, кинулася вгору і, висунувши над поверхнею води ніс, схожий на хоботок, набрала повітря, роздулася в кулю і перекинулася на спину, виставивши у всі боки, на страх ворогам, свої численні голки. Зграя фізалій, чудових сифонофор, які розкішно виблискували золотистосиніми барвами, оточила Павлика і його черепаху і була в ту ж мить розсіяна їхньою бурхливою метушню.

Черепаха, нарешті, зовсім очманіла, коли настійливий переслідувач раптом схопив її за хвіст і потяг до темніючої недалеко хащі водоростей. Розкривши свій твердий крюкуватий дзьоб, коричневий і немов полакований, вона з усіх сил загірбала ластами, але нічого не могла зробити. З усією потужністю п'ятидесяти кінських сил, які містилися в його крихітному електромоторі, Павлик тяг черепаху за собою.

Обоє вони ввірвалися в запону водоростей, внісши жах і розгубленість у світ істот, які населяли ці підводні джунглі.

Навколо Павлика і черепахи метнувся рій креветок, рачків, черв'ячків, морських павучків, крабів, що жили на стеблинах водоростей і живилися ними, народжувались на них і на них же помирали. Маленькі і великі риби шмигнули в хащу водоростей, так, що Павлик навіть не встиг роздивитися на них. А втім, йому було не до цього.

Павлик зовсім не передбачав того, що можуть зробити ці тендітні, слизькі, що складаються на дев'яносто процентів з води, рослини, коли вони зустрічаються в такій масі. На п'ятому метрі шляху серед водоростей черепаха накрутила на свої ласти, на хвіст, на шию стільки стеблин і листків, що не могла вже зробити жодного руху. Не в кращому стані був і Павлик. Хоч руки і ноги були в нього порівняно вільнішими, та зате гвинт заплутався у водоростях, і Павлик опинився в такому самому безпорадному стані, як і черепаха. Він кинув свою здобич і спробував дістати руками гвинт, щоб очистити його. Але в металевих руках скафандра це було неможливо.

«От неприємність! – подумав він стурбовано. – Сам і не виберусь... Доведеться викликати на допомогу».

І промовив у голос:

– Арсене Давидовичу!

– Що тобі, бічо? Де ти? – почувся у відповідь знайомий голос.

– У мене тут неприємність, Арсене Давидовичу?.. Я потрапив у хащу водоростей, і гвинт заплутався в них. Ось...

– І ти не можеш зрушити з місця?

– Так... І черепаха теж...

- Яка черепаха?
- Велика... така. Я її піймав і тяг до вас...
- Ти збожеволів, бічо! – розсміявся зоолог. – Як ти її тяг?
- За хвіст.

Регіт розлігся з потроєною силою, бо до баритона зоолога приєдналися розкотистий бас Скворешні і тихий сміх Цоя.

- Де ж ти там застряв? – запитав, пересміявшись, зоолог.
- Зовні... з боку океану... зараз же за поворотом. Від вас напрям норд-ост.
- Зрозуміло, – сказав Скворешня. – Яка глибина?
- Сімдесят вісім метрів, – відповів Павлик, глянувши на глибиномір.
- Ну гаразд, бічо. Стій спокійно. Скоро буду біля тебе. Коли скажу, почни пеленгувати.
- Гаразд, Арсене Давидовичу.

Павликові було і смішно і ніяково: люди зайняті важливою справою, а тут доводиться відривати їх. Через дурість. Навіщо було продиратися через водорості, коли можна було обійти їх стороною? Швидше хотілося. А треба було думати! Коли б хоч секунду подумав, зрозумів би, що тут можна так застрягти, що й не виберешся.

Павлик подивився на водорості з цікавістю.

Вони стояли навколо нього – прямі, спокійні, сплетені в нездоланні, немов тюремні ґрати. Їхні коричневі, оран-жові, золотистооливкові, круглі стеблини мали на собі довгі, то дрібно зазубрені, то з крупними вирізами листки, зігнуті по довжині, як долоня. Інші стеблини, безлисті, розгалужувались на багато дрібних тоненьких гілочок. І всі були усипані то крупними, то дрібними повітряними бульбочками, які трималися, наче вишні, на тонких черешках. Стеблини і листки були вкриті немовби плямами білого моху. Але Павлик уже знав, що це був не мох, а колонії дивовижних тварин – моховаток, схожих чи то на тонкий мереживний узор, чи на майстерний витвір гравера з слонової кістки.

Павлик не міг надивуватися з їх скромної краси. Вони зараз нагадували йому старовинну китайську шкатулку з слонової кістки, всю в ажурних узорах, яку давно колись подарували в Шанхаї батькові в день його народження. Павлик навіть скрикнув від несподіваного спогаду; адже саме сьогодні, двадцять шостого травня, день народження його батька! Павлик завжди з таким нетерпінням ждав цього дня ще задовго до того, як він наступить. Він обіцяв йому стільки втішного і радісного! А тепер забув...

Двадцять шосте травня... Думка про батька, пораненого, самотнього, принесла з собою смуток. Але зненацька виникла нова думка. Двадцять шосте травня... Десь недавно Павлик ще з приводу якогось випадку зустрівся з цим числом... Де? Коли? Двадцять шосте травня... Двадцять шосте травня...

Раптом поряд з собою Павлик побачив, як на плесковатому листку водорості заворушилася якась сірувата пляма, випустила лапки і вусики, підняла клешні. Ще мить – і крихітний, але найсправжніший краб оливкового кольору, з білою цяточкою на спині, швидко побіг по листку, лавіруючи між стеблинками витончених, але зовсім малесеньких гідроїдних поліпів – кладокорин, – які розрослися лісочком на цьому листку. Маленький черв'як наполовину висунувся в цей час із закрученої черепашки саме па шляху краба. Раніше ніж він встиг шмигнути назад у свою нірку, краб схопив його клешнею, вирвав усього з черепашки, послав у рот.

Порушений Павликом і черепахою спокій відновився, і життя, яке було завмерло, знову вступило в свої права.

Павлик забув про все, захоплений незвичайним видовиськом. Білі плями то тут, то там починали раптом рухатися і виявлялися то на спині темнозеленої креветки чи оливкового краба, то на маленькій золотистооранжовій красуні-актинії.

- От хитрі! – промовив вголос здивований Павлик. – Як прикидаються!
- Хто хитрий? – несподівано розлігся голос зоолога. – Хто прикидається?

Павлик так захопився своїми спостереженнями, що забув, де він і що навколо нього. Проте він зараз же отямився і відповів:

– Тут так багато тварин живе на водоростях, і всі дуже схожі на моховаток. Я їх навіть одразу не розрізнив...

– А-а-а, це зветься мімікрія, бічо. Тварини набирають забарвлення або зовнішнього вигляду оточуючих предметів і завдяки цьому рятуються від ворога або робляться непомітними для здобичі, на яку вони полюють.

Всюди між стеблами і листками водоростей почали з'являтися дивовижні створіння, яких Павлик не помітив у перші хвилини свого перебування в цій хащі. Всі вони були невеликі – п'ятнадцять-двадцять сантиметрів у довжину – і трималися у воді вертикально, ніби стоячи, їхні голови і шиї були дуже схожі на кінські, при цьому морди витягнуті в трубку, і посередині трубки на горбику, немов бородавки, стирчали догори два довгих промені, загнутих, мов ікла. На гордо вигнутій шиї стояла дибом розкуйовджена ріденька грива. Шия трохи нижче переходила в кругленьке черевце. На спині біля кінця шиї стояв плавець, схожий на розкриті півкругле віяло без ручки. Зараз же за коротеньким черевцем починався довгий гнучкий хвіст, скручений уперед спіраллю. Бліде попелястобуре забарвлення цих дивовижних створінь вилискувало часом то тьмяносинім, то зеленуватим кольором.

«Ну, точнісінько шаховий кінь з хвостом», подумав Павлик.

Це були дійсно морські коники, смішні і разом з тим граціозні створіння. Вони у великій кількості проносились у світлозелених щілинах між водоростями, то повільно, з важким виглядом випнувши черевце, гордо задравші свої конячі голови і витріщивши здивовані очі, то лежачі! швидко розтинали воду, працюючи хвостом, немов гвинтом. Деякі, обвивши кінцем хвоста стебла водоростей, погойдувались на них, мабуть відпочиваючи і наглядаючи здобич. При цьому їхні очі вертілися в різні боки незалежно одне від одного, як у хамелеона. Два морських коники, швидко пропливаючи назустріч один одному, несподівано зчепилися хвостами, переплелися ними. Вони робили відчайдушні зусилля, щоб розчепитися, тягли, смикалися в різні боки, з одчаєм повертаючи очима і зачепившись підборіддям за найближчі стебла.

Павлик, затамувавши подих і розкривши рот у широкій посмішці, не зводив очей з цих комічних коників, які немовби зіскочили з шахової дошки. Несподівано перед самими Павликовими очима, стоячи повиснув у воді морський коник з великим одвислим черевцем. Він пильно дивився на Павлика, виричавши очі під смішною розкуйовдженою зачіскою з кількох волосинок, що стирчали кожна окремо. Раптом на нижній частині черевця морського коника шкіра заворушилася, і відкрилася щілина. З щілини показала маленька гостра мордочка, і зараз же з цієї кишені, що відкрилася, вискочила фігура крихітного коника, дуже схожого на великого, і така смішна, що Павлик не зміг далі стримуватися і голосно засміявся. Слідом за першим із кишені вискочили один за одним кілька десятків цих мініатюрних створінь. Вони граціозно кружляли навколо свого плавучого дому і раптом, стрімко кинувшись до нього, в одну мить сховалися в рятувальній кишені, власника якої моментально зник з очей здивованого Павлика.

Павлик не одразу помітив, що саме так налякало цю життєрадісну родину. Потім серед плямуватих листків, які легенько ворушилися, він помітив очі, – похмурі, злісні, під понуро навислими бровами. Потім вималювались товсті, м'ясисті губи, вигнуті, опущені в кутках, з затиснутою в них тоненькою гілочкою водорості. Нарешті показала і вся товста бізоняча голова, з кудлатими рогами і пучкуватою бородою. Здавалось, що вся риба складається із рухливих клаптиків і лахміття, які заміняли їй плавці та хвіст, а в більшості взагалі невідомо для чого були насаджені і теліпалися на голові, під головою, на щоках, за зябровими кришками. Багато білих плям – великих і малих – було розсипано по всьому тілу цієї незвичайної риби. Але саме ці дивовижні лахміття і плями робили її зовсім не помітною в хащі плямистих водоростей, що погойдувались.

«Теж мімікрія, – подумав Павлик, – пристосовується...»

Риба нерухомо повисіла кілька секунд, не зводячи похмурих очей з Павлика, потім, заспокоєна, повернулася до товстого стебла і почала тикати мордою в невеликий, з кулак, горбик, прикріплений над черешком широкого листка. Тільки уважно придивившись, Павлик помітив, що цей горбик є справжнім гніздом і що дивовижна риба прикріплює до нього принесену з собою гілочку. Гілочка вийшла з її рота, вкрита слизом, і міцно лягла на своє місце в стінці гнізда.

Мабуть, будівництво гнізда на цьому й закінчувалось. Риба піднялася над ним і почала тертися черевцем об краї його стінок. З черевця показалася нитка ікринок, які рядами укладалися всередину гнізда.

– Бічо! – знову несподівано і різко пролунав голос зоолога. – Починай пеленгувати! Напрям – зюйд-зюйд-ост, глибина – від вісімдесяти п'яти до вісімдесяти метрів, частота – двадцять тисяч кілоциклів, енергія – вісімдесят ват.

Павлик швидко отямився і чітко, по-морському, відповів:

– Єсть, Арсене Давидовичу! Напрям – зюйд-зюйд-ост, глибина – від вісімдесяти п'яти до вісімдесяти метрів, частота – двадцять тисяч кілоциклів, енергія – вісімдесят ват.

Він поспішно зняв з пояса плесковатий ультразвуковий пістолет, визначив по компасу на лівій руці напрям, а по глибиноміру висоту. Потім, піднявши пістолет і натискаючи кнопку на ньому, почав описувати ним перед собою дуги, повільно, майже непомітно для ока опускаючи дуло все нижче і нижче,

Павлик ріс далеко від батьківщини, далеко від її радісного життя, захоплюючої боротьби з грізними силами природи і пережитками минулих рабських років, далеко від її перемог і досягнень. Шість років, таких важливих для формування людини, він провів у капіталістичній Америці, в атмосфері ворогування людини з людиною – робітників з капіталістами, бідних з багатими, людей фізичної праці з інтелігенцією. Павлик жив самотньо, без матері, яка померла в перший рік після їхнього переїзду в тихий патріархальний Квебек, без братів і сестер, без друзів і товаришів. Його єдиним другом була лише ровесниця – дівчинка Лена, дочка головного бухгалтера консульства. Вона була слабенька дівчинка, часто хворіла і в школу не ходила, а навчалася дома. Може, коли б діти відвідували одну школу, Павликові довелося б захищати слабу, боязливу Лену і він виявив і виховав би в собі мужність, але цього не сталося. З радянських дітей відвідував школу лише Павлик. Зазнаючи гоніння від дітей, які наслухалися від багатих батьків про «жахливих більшовиків», Павлик почав у школі з поступливості, яка згодом переросла в обережність, потім в постійну полохливість і, зрештою, в щось схоже на боягузтво. Коли б Павлик таким повернувся в Радянський Союз, він, мабуть, довго був би схожий на емігранта-іноземця серед радянських дітей.

Але несподівано, пройшовши кризу смертельну небезпеку, Павлик потрапив на радянський підводний корабель, в тісне коло мужніх людей, в згуртовану сім'ю товаришів, які звикли до небезпек, уміють боротися з ними і перемагати. Вони привернули до себе його серце своєю життєрадісністю, своєю товариською спаяністю, своєю веселою дружбаю, легкою і в той же час залізною дисципліною. Батьківщина – дужа, ласкава, мужня – прийняла Павлика в тісних просторах «Піонера». Вона набирала тут в його очах живих реальних форм, вона вдихнула в нього нові почуття, викликала в ньому пристрасне прагнення бути гідним її, палке бажання бути схожим на її кращих синів, до яких він так щасливо потрапив.

За кілька днів, що минули після пам'ятної і щасливо перенесеної небезпеки, Павлик багато чому навчився. Він ґрунтовно ознайомився з своїм скафандром, який підібрав йому Скворешня з найменших розмірів, що були в запасі на підводному човні, з ультразвуковим

пістолетом, дізнався, як користуватися ним як зброєю і для зв'язку та сигналізації. Він навчився орієнтуватися в морських глибинах по глибиноміру і компасу; навчився пеленгувати і приймати пеленгацію своїм радіоапаратом, впливати і опускатися на дно, регулюючи свій повітряний мішок за спиною; запускати і зупиняти гвинт, керувати рулями і допомагати їм руками та всім тілом.

Всьому цьому, по суті не такому вже й складному, можна було досить швидко навчитися, і Павлик та його вчителі гордились успіхами, яких він досяг. Було лише одне, що змушувало хлопчика таємно переживати і палати від сорому: при кожному виході з підводного човна ним опановував приступ одчайдушного страху, дрібний озноб пронизував його тіло, і він змушений був докладати неймовірних зусиль, щоб приховати страх від своїх нових друзів, йому здавалося, що він помер би від сорому, коли б вони дізналися, що він боїться.

Павлик упевнено пеленгував своїм друзям з допомогою ультразвукового пістолета.

Справа полягала в тому, щоб потрапити ультразвуковим променем у мембрану на грудях у когось із друзів. Там промінь перетворювався на чутний звук, і по частоті його визначалося, якого напрямку треба дотримуватись, щоб дістатися до джерела звуку.

Через три хвилини, обрізаючи кортиком водорості на Павликовому гвинті, зоолог говорив:

– Ця черепаха мені не потрібна, Павлику. Краще б ти шукав мою *Lammelibranchiata serphala*. Я вже не наважуюсь навіть додавати своє ім'я до імені класу, який існує поки що в особі лише одного індивіда. Яке дике безглуздя!

Він засмучено зітхнув.

– Ну, Арсене Давидовичу, не сумуйте, – спробував заспокоїти його Павлик. – Ось побачите, не тут, то в іншому місці, але ми обов'язково знайдемо вам ту цефалу...

– Ну ось ти і вільний, Павлику. Вдруге... Чекай, що це таке? – перебив раптом зоолог самого себе.

Павлик глянув у той бік, куди повернувся учений. Крізь стебла водоростей Павлик помітив постать великої людини в синюватому скафандрі, яка піднімалася вгору

з допомогою заспинного винта. Людина тримала в руках щось яскравочервоне. Прослизнувши на відстані двадцяті метрів від зоолога і Павлика і злякавши зграйку срібlistих рибок, які ливнем пронеслися вниз, людина швидко зникла вгорі за густою стіною рослин.

– Дивно, хто б міг бути тут? – запитав задумливо зоолог, продовжуючи нерухомо дивитися вгору. – Мені пригадується, що з підводного човна повинні були сьогодні вийти, крім нас з тобою, тільки Шелавін, Скворешня, Цой та Марат... Скафандр цієї людини, мабуть, нульовий, а таких крупних людей у нас, здається, лише двоє – Скворешня і Горелов... Але Скворешня зайнятий... Невже Горелов?

– Арсене Давидовичу! – перебив зоолога Павлик. – Для чого ж він піднявся вгору? Адже за наказом капітана ніхто не має права бути на глибині менше як п'ятдесят п'ять метрів від поверхні...

Зоолог знизав плечима під скафандром.

– Не можу зрозуміти. Проте він, здається, раніше ніж заховатися з наших очей, змінив напрям і ліг горизонтально... Ану я запитаю його по радіо. Адже скоро обід... – Зоолог глянув на годинника і додав: – Уже майже тринадцять годин.

Розділ X

ІСПАНСЬКА КАРАВЕЛА

Своєрідне гудіння зумера – виклик до радіотелефону – відвернуло зоолога від його наміру. Тільки-но він і Павлик настроїли свої апарати на потрібну хвилю, як почувся збуджений голос Марата:

– Арсене Давидовичу! Арсене Давидовичу! Товаришу Лорд! Відповідайте! Ви коли-небудь відповісте чи ні?

– Так, я слухаю! Слухаю, Марате! – ледве встиг кинути в цей потік слів зоолог. – В чому справа?

– Ідіть сюди швидше, товаришу Лорд! Чудова річ! Яка знахідка! Яка рідкісна знахідка! Ви йдете чи ні?

– Та що там таке? – запитав зоолог. – Що сталося? Де ти? Звідки ти говориш?

– Швидше, швидше! Самі побачите, – квапив Марат. – Швидше пливіть вест-норд-вест від місця ваших робіт; глибина – сто чотири метри; ви зустрінете масу скель... одну величезну, схожу на собор. За нею буде горіти мій ліхтар. Тільки швидше, а то я тут збожеволюю...

– Гаразд, гаразд, що ж хвилину пливемо! – крикнув зоолог, захопившись хвилюванням Марата. – Ми зараз же будемо у тебе з Павликом.

– Ах, з Павликом! – вигукнув Марат. – Це добре! Тобі буде дуже цікаво, Павлику!

Зоолог і Павлик неслись майже лежачи в синьозелених сутінках, розтинаючи шоломами і плечима воду і час від часу поглядаючи на компас та глибиномір.

– Що цей дивак там знайшов? Як ти думаєш, бічо? – питав зоолог. – Ну що тобі варто сказати, Марате! В чім там річ, га?

– Ніколи, товаришу Лорд, – відповів, задихаючись від якоїсь роботи, Марат. – Я тут поки що розкопки роблю. Ось побачите самі... Зараз тут будуть Цой і Скворешня. Я їх також викликав.

Внизу показалося дно, засіяне темними брилами, густо поросле морськими ліліями, морським пір'ям, горгоніями, вапняковими водоростями, або нуліпорами. Воно повільно, непомітно для очей підвищувалося назустріч плавцям. Щоб не наткнутися на скелі, довелося перевести гвинт на п'ять десятих, а потім на дві десятих ходу. З зеленкуватих густих сутінків показалася висока похмура скеля, схожа на башту. Її тісно оточували кілька інших – тонких, витягнутих, з шпилями.

– Тут, мабуть, – сказав зоолог.

Лавіруючи серед брил та осколків і уникаючи водоростей, вони тихо обігнули величезну скелю, за якою відкрилася невелика підводна галявина.

Біля темної маси, що здіймалася на протилежному кінці галявини, рухалась з боку на бік яскрава, трохи розпливчата пляма світла.

– Ось і ми! – сказав зоолог, запалюючи ліхтар на своєму шоломі.

Павлик запалив і свій ліхтар. Стало досить світло. Марат з яскравою зорею, що палала на його лобі, стояв у змореній позі, спираючись на лопату, біля купи свіжонаритого піску і невеликих шматочків каміння. Було видно ного спітніле обличчя, повні захоплення і радості очі і чубок, що стирчав на тім'ї, – в скафандрі Марат буз позбавлений змоги боротися з ним: той, як завжди в таких випадках, стирчав з особливо торжествуючим, майже нахабним виглядом.

– Ну, що тут у тебе? Показуй! – нетерпляче запитав зоолог.

Морські пера, немов живі страусові опахала, ворухнулися, схвилювані рухами Марата. По їхніх стовбурах і борідках часом пробігали зелені і голубі іскринки, то згасаючи, то знову спалахуючи. Золотистобронзові горгонії на високих, тонких, як віршовка, стеблах піднімали спіральною доріжкою штопора свої надзвичайно тоненькі і ніжні відгалуження. Повсюдні

морські їжаки, морські зорі, голотурії, офіури, молюски лежали, плазували по дну, карабкались по скелях, по темних стрімких боках того дивовижного підвищення, біля якого стояв Марат.

Незважаючи на те, що це підвищення суцільно обросло вапняковими водоростями, здатними розвиватися навіть у цих, майже позбавлених світла глибинах, – одного погляду, кинутого на нього зоологом, було досить, щоб він закричав з захопленням і радістю:

– Корабель! Іспанська каравела!

Він кинувся до цих рештків давно загиблого судна і почав квапливо обривати все, що встигло покрити їх протягом багатьох віків, проведених ними під товщею чистих саргасових вод.

– Очищайте, очищайте швидше цей кістяк! Шукайте пробоїну, щоб пробратися всередину! – схвильовано кричав він. – Це світове відкриття! Марате! Ти прославишся на весь світ! Як ти натрапив на цю виняткову, чудову знахідку? Як ти розпізнав її в такому вигляді.

– Ага, я вам казав! – торжествував Марат, невтомно працюючи лопатою, якою він зачищав борти корабля. – Я був певний, що ви оціните її... Як я впізнав? Так само, як і ви: по кормі і по носі. Бачите, як вони підняті і як між ними борти опущені і вигнуті.

Павлик, захоплений загальним хвилюванням, рвав руками водорості, хапав морські пера, не боячись опіків, які він неминуче дістає би, коли б доторкнувся до них голими руками.

– Що за гарячка? – почувся раптом густий голос Скворешні. – Збожеволіли ви тут?!

Разом з Цоем він опустився на дно поряд з усіма, і якийсь час, чекаючи відповіді, обоє здивовано дивилися на своїх друзів.

– Чого ти стоїш, каланча? – накинувся на Скво-решню, не припиняючи роботи, Марат. – Очищай корабель! Хіба не бачиш?

– Еге! – вигукнув Цой. – Тут пахне археологією. Швидше до роботи, Андрію Васильовичу! – І він енергійно приєднався до зоолога, який зривав товсті стебла водоростей.

– Корабель?.. Археологія?.. – протяг, все ще нічого не розуміючи, Скворешня. – А справді, схоже на корабель. Та що ви з ним думаєте робити? Ради чого очищати його від цієї погані?

– Як вам не соромно, товаришу Скворешня! – обурився зоолог, упираючись ногою в борт судна і смикаючи з усіх сил пучок морських лілій, що не піддавалися. – Адже це стародавній іспанський корабель епохи Колумба і Кортеса. Це безцінна археологічна знахідка. Може, в його каютах і трюмах ми знайдемо дуже цінні історичні матеріали.

– То чого ж ви одразу не сказали? – квапливо промовив велетень. – Корабель, корабель, а який корабель – не кажуть...

Він засвітив свій ліхтар, витяг кортик, і робота закипіла з подвоєною силою.

– Марате, піднімись на палубу, – сказав зоолог, – може, там легше пройти у внутрішні приміщення.

Впустивши трохи повітря в свій заспинний мішок, Марат піднявся з ґрунту і швидко опинився на юті. Однак працювати там було зовсім неможливо. Ноги провалювалися серед уламків, зарослих коралами, нуліпорами, наповнених різноманітними поліпами, голкошкірими, молюсками. Все ж він спробував розібрати уламки, шукаючи входу до капітанської каюти, яка в каравелах того часу завжди містилася на юті, біля стерна. Внизу, під кормою, працював Скворешня, посередині – зоолог, а біля носа – Павлик. Корма осіла прямо на одну з скель, що оточували галявину, і задерлася догори, а носом судно наполовину зарилося в ґрунт. Між форштевнем і скелями було метрів з п'ять вільного простору. Далі пасмо скель відходило вбік і, слабо освітлене ліхтарями, губилося в густих сутінках глибин.

Павлик кинув туди погляд. Йому здалося, що щось довге, блідосіре заворушилося біля скель. Він подивився уважніше, але нічого підозрілого не помітив.

«Треба з іншого борту глянути, – подумав він. – Може, пробоїна там...»

На хвилину ним оволодів страх, і серце забилося в грудях так сильно, ніби хотіло вирватись. Але друзі були близько, цікавість тягла, як на аркані, і Павлик, оглядаючись і тримаючи руку на рукоятці кортика, обережно обійшов форштевень.

По той бік судна виявилася невелика галявина з розкиданими на ній брилами скель і купами дрібних уламків. Галявина замикалася невисоким півкруглим пасмом скель, серед яких чорніли плями невеликих гротів і печер, оброслих навколо отворів водоростями та різноманітною придонною фауною.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.